

Köpings kyrkor

SVERIGES KYRKOR
ÖLAND

RAGNHILD BOSTRÖM



Köpings kyrkor

Köpings kyrkor

SLÄTTBO HÄRAD, ÖLAND

Av RAGNHILD BOSTRÖM



VOLYM 170 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International 1977

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ARON ANDERSSON, STEN KARLING,
ERIK B LUNDBERG OCH R AXEL UNNERBÄCK

Beskrivningen av Köpings kyrkor avslutades i oktober 1976. Manuskriptet är granskat av Aron Andersson och R Axel Unnerbäck. Excerperingen är utförd av författaren 1944 och 1975 samt kompletterad av Hilda Kauri 1959 och av Karin Ingvarson 1975. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning är utförd av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Fotografer: Erik Cornelius, Alfred Edle, Sören Hallgren, Nils Lagergren, K G Petersson, Gösta Planthaber, Johnny Roosval samt författaren.

Uppmätningar: S Hesselgren & S Fränne, Gunnar Wirén samt författaren.

Grafisk formgivare: Vidar Forsberg.

Omslagsbilden återger Pietà. Nordtyskt eller svenskt arbete från 1400-talets förra hälft. KLM. Foto S Hallgren 1964.

På omstående sida: Slättbo härads sigill från 1561 efter ritning i RA.

ALMQVIST & WIKSELL TRYCKERI AB, UPPSALA 1977 ISBN 91-7402-021-8

Förord

I förorden till Öland I: 2 och I: 6 (volymerna 116 och 142) har Sveriges Kyrkors utgivare redogjort för en del av förberedelserna till publiceringen av Ölands kyrkor och det trängda ekonomiska läge, som i början av 1950-talet tvingade utgivarna att skjuta upp utgivningen av Öland på obestämd tid. Det påtvingade uppskovet visade sig emellertid vara inte enbart till nackdel, framför allt på grund av att flertalet Ölandskyrkor under mellantiden genomgått mer eller mindre genomgripande restaureringar. De byggnadshistoriska undersökningar, som varit möjliga att genomföra under golv och bakom putslager, har nämligen givit en ganska förändrad bild av kyrkornas tillkomsthistoria, i jämförelse med den som gavs i de ursprungliga manuskripten. Modernare undersökningsmetoder och hjälpvetenskaper har också kommit det fortsatta arbetet tillgodo. Det har dels gått att få fram en relativ kronologi, dels har man i flera fall kunnat datera de äldsta anläggningarna närmare än vad som tidigare varit möjligt.

Den nu föreliggande volymen om Köpings kyrkor på Öland är den nionde i ordningen med Ragnhild Boström som författare. Avsikten var från början att publicera beskrivningen 1949, men projektet måste bli av ovan angivna skäl skjutas på framtiden. Vid rivningen av dömda 1800-talskyrkan år 1953, vid vilken Ragnhild Boström var RAÄ kontrollant, framkom dels grunden till den medeltida kyrkan, dels påträffades ett stort antal fragment av runstenar med ursprunglig färg. De hade använts som murstenar, först i 1100-talskyrkan, sedan i den år 1800 byggda kyrkan.

Vi tackar författaren för hennes oförtrutna arbetsinsatser och uttrycker vår uppskattning av den omsorg och idérikedom varmed hon bedriver dem. I detta sammanhang vill vi också tacka antikvarien Helmer Gustavson, som skrivit ett avsnitt om stenarna.

Docent Sölve Göransson och amanuens Hella Schulze har också medverkat som författare i boken. Den förre har även, liksom tidigare, på nära håll följt författaren i hennes arbete och gjort måttanalyser på de medeltida murresterna. För allt detta tackar vi dem båda. Domkyrkokomminister Lars Magnus Holmbäck, författare till klockbeskrivningen, kan inte nås av vårt tack. Han avled i september förra året. Det är med den största uppskattning och med stor saknad, som vi ser tillbaka på ett nära 30-årigt samarbete, när det gällde orglar och klockor. Glädjande nog föreligger en fullständig inventering av Ölands kyrkor, utförd av L M Holmbäck 1970.

Flera institutioner och personer har på olika sätt bistått med expertis. Främst vill vi med tacksamhet nämna verkmästare Sture Martinsson hos Byggnads AB V Liljenberg och hans medhjälpare för ett fruktbara samarbete 1953–1954 med RAÄ kontrollant vid rivningen av den gamla kyrkan och uppförandet av den nya. Vi tackar också antikvarien Margareta Sjöberg vid RAÄ och AMS Ölandskontor för bistånd 1970 att ordna upp byggnadsfragment för undersökning och fotografering. Andra specialister, som beredvilligt delat med sig av sina kunskaper är förste antikvarie Inger Estham (textilier), förste intendent Kersti Holmquist (silver och mässing) samt förste statsgeolog Erik Åhman (stenbestämning). Vi tackar dem för deras medverkan, liksom vi tackar intendenten Sören Hallgren för förnämligt bildmaterial, vidare professor Sven Hesselgren och arkitekten SAR Samuel Fränne, som i sin ungdom mätte upp nästan alla Ölands kyrkor, fru Karin Ingvarson, som i Vadstena landsarkiv kompletterat arkivexcerperingen, och Vidar Forsberg, som bär ansvaret för den grafiska utformningen.

Vi tackar också församlingens kyrkoherdar, både den förutvarande, Tage Berggren, och den nuvarande, Karl-Bertil Lundgren, samt tidigare och nuvarande kyrkovaktmästare och deras vikarier, Albert Nelson, Gunn-Britt och Gilbert Nelson samt Nore Nilsson, som var och en på sitt sätt har medverkat till bokens fullbordande. Många andra församlingsbor vill vi tacka för visat intresse, bl a major Sven Thorsén, handlanden Bengt Boman, byggmästare Bertil Peterson (son till Elis Peterson, på flera ställen citerad i boken) och Helmer Nilsson, föreståndare för Hembygdsmuseét. Slutligen tackar vi arkitekten Gunnar Wirén, som började sin tjänstgöring vid Sveriges Kyrkors redaktion 1976 genom att mäta upp Köpings kyrka.

Till antikvarien Hilda Kauri och fil kand Elsa Holm, som båda nyligen lämnat Sveriges Kyrkor efter väl meriterad, mångårig tjänstgöring, framför redaktionskommittén ett varmt tack för osparda mödor och gott kamratskap.

Stockholm i maj 1977

Aron Andersson

Sten Karling

Erik B Lundberg

R Axel Unnerbäck

Innehåll

KÖPINGS KYRKOR

FÖRORD	5
<i>Inledning</i> av Ragnhild Boström, Sölve Göransson och Hella Schulze	9
KYRKOGÅRD OCH KLOCKSTAPLAR	12
I. KÖPINGS TRÅKYRKA	24
II. KÖPINGS MEDELTIDA STENKYRKA	25
<i>Byggnadsbeskrivning</i>	28
<i>Byggnadshistoria</i>	47
<i>Glasmålningar</i>	48
<i>Kalkmålningar</i>	49
<i>Inredning och inventarier</i>	50
III. 1805 ÅRS KYRKA I KÖPING	68
<i>Byggnadsbeskrivning</i>	68
<i>Inredning och inventarier</i>	72
IV. 1955 ÅRS KYRKA I KÖPING	81
<i>Byggnadsbeskrivning</i>	81
<i>Inredning och inventarier</i>	83
NOTER	99
KÄLLOR OCH LITTERATUR	105
FÖRKORTNINGAR	108
SUMMARY	109



KÖPINGS KYRKOR

Öland, Kalmar län, Ölands norra mot, Slättbo härad,
Växjö stift, Ölands norra kontrakt, Borgholms kommun

Inledning

av Ragnhild Boström, Sölve Göransson och Hella Schulze

Arkeologiska undersökningar, ännu inte avslutade, har visat, att Köping varit ett tättbebyggt samhälle främst under två perioder, den yngre stenåldern och vikingatid/medeltid. Kulturlagret från det vikingatida samhället visar, att detta huvudsakligen grupperat sig utmed nuvarande väg 136, från Klinta camping t o m Solbergatäkten 1:1.

Den grunda Köpingsviken erbjöd en lämplig hamn för vikingatidens fartyg. Att man haft vida kontakter med främmande länder visar bl a en persisk bronskanna (fynd i en båtbrandgrav från 900-talet; Petersson 1958), keramik av slavisk typ och tyska mynt. Utgrävningarna 1971–1972 visar, att stenbrytning och -slipning förekommit här förmodligen redan under vikingatiden (Hagberg 1973). Stenindustrin avspeglar sig även i mängden av runristade gravmonument (beskrivna nedan).

Andra hantverk, som påvisats genom de arkeologiska undersökningarna, var bronsgjuteri samt tillverkning av föremål i horn och ben.

Trakten är synnerligen rik på fasta fornlämningar, bl a stensättningar av olika slag (fig 3), trots att deras antal kraftigt decimerats sedan 1600- och 1700-talen, då Rhezelius, Hadorph och Hilfeling besökte ön.

Hadorph berättar bl a om två labyrinter: »ueter uthom kyrkian, litet norr, synes ännu stenar efter 2 Trøyenborgar som dher i förtijden varit hafua, oden till ähra satte och kringdansade ...» (S 30, fol 78r:o).

På Alvaret V om kyrkan, samt mellan Alvaret och

den nuvarande kyrkan finns ett flertal domarringar på ett utmed landborgsbranten beläget gravfält (fig 3), »en Tingzplatz som många åpreste stenar än uittna» (Hadorph, S 30, s 78–79).

Även Ö och SO om kyrkan finns rester av ett forntida gravfält, varom Hadorph skriver: »dher är och en gammal gamal hednisk begrafningsåhs ostlinnes om kyrkian som högarna och en Runesten [den s k Tingsflisa, fig 2] än uittna ...» (S 30, s 78, 79).

Vid provgrävningar 1975 påträffades gravar även på åkern NO om församlingshemmet, ca 250 m NO om kyrkan. Här fann arkeologerna tre välbevarade skelett, de första skelettgravarna i Köpingsvik som med säkerhet kan dateras till sen vikingatid. De döda hade lagts i träkistor, av vilka lock, botten, gavlar och kistspikar delvis återstod. Gravarna låg i Ö-V riktning med huvud i V. Som gravgods medföljde bl a dubbelkammar, knivar och spjutspetsar.

Den ovannämnda Tingsflisa står på en kulle strax SÖ om kyrkan, en stor runsten av grå kalksten (fig 2). Den åt Ö vända inskriften, som är inskriven i en drak-slinga, lyder i översättning: »Toror och Torsten och Torfast, dessa bröder reste stenen över sin fader Gunnfus. Gud hjälpe hans själ.» Höjd 280 cm. 1000-talets andra hälft. SvR Öl 46.

Ett par hundra meter NV om kyrkan, på Solbergatäkten 1:2, står också en runsten.

I början av 1900-talet hävdade Sven Tunberg, att starka indicier pekade på, att Köping under tiden

Fig 1. Jungfru Maria vid korsets fot, detalj av altartavlan i fig 97, målad omkring 1650 och tillskriven Peter Bundi, Kalmar. Foto R Boström 1976.

The Virgin at the foot of the cross, detail from the altarpiece in figure 97, painted about 1650 and ascribed to Peter Bundi, Kalmar.

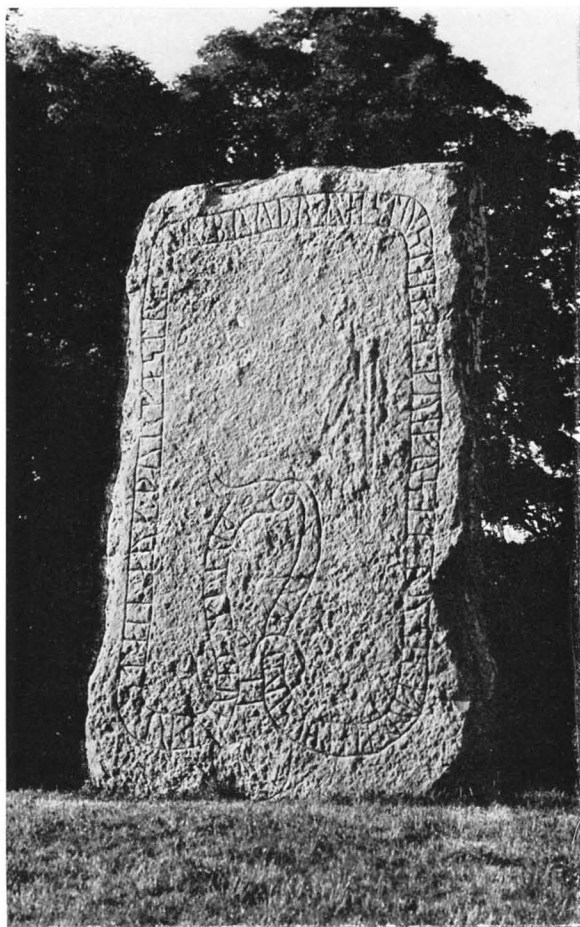


Fig 2. Tingsflisa, runsten från 1000-talets andra hälft. Foto S Hallgren 1975.

Runestone dating from the second half of the 11th century.

cirka 1050–cirka 1139 varit biskopssäte, innan det slogs samman med Lionga till Linköpings stift.¹ Denna teori har naturligtvis varit föremål för diskussioner. Hur därmed än må förhålla sig, kvarstår faktum att orten hade speciell betydelse: dels den äldsta stenkyrkans imponerande mått (fig 31), dels det ytterst stora antalet kristna gravmonument från 1000-talet (fig 12 ff, se nedan).

Köpings kyrka är ej belägen vid någon av socknens byar utan ovanför stranden på Solberga bys utmark, 3/4 km SV om Klinta by. Namnet hänför sig till den handelsort vid Köpingsviken som florerade vid tiden för kyrkans tillkomst och invid vilken den byggdes. Den genuina medeltida namnformen var Köpung: (*de kōpunge* (omkring 1320; SD 888), *ecclesie* (genitiv) *kōpung* (1398; UUB, C 19, fol 231v).

Köpings kyrka var »regalis» (enligt Linköpings dom-

kyrkas pappersregister från 1500-talets början, Kh 54, s 102). Detta sammanhänger troligen bl a med att den närmaste byn, Klinta, ännu i förra hälften av 1500-talet helt bestod av gårdar av krono natur, vilket kan tyda på att den varit en »konungsby» med gammal förvaltningsfunktion.

Genom ett fundationsbrev av 18/4 1469 upplät konung Kristiern I på begäran »wor oc kronens kirke Købinge» till Johannitorden för att ombyggas till S:t Johannes kloster. Till denna stiftelse, som ålades omsorgen om de spetälska på Öland mot vederlag i form av »spitaletionden» från ön, skall ha lagts även annexkyrkan Egby och byn Klinta samt ön Vinö i Stegeholmsskären.² Projektet blev aldrig realiserat; i stället ombildades omkring 1480 Uknabäcks hospital nära Mönsterås på fastlandet, arvtagare till det på 1200-talet nämnda hospitalet på Öland, till Kronobäcks johannitkloster.³

Kyrkan nämns bland dem som skulle ha erhållit relikier av Erik den helige (†1160; Ahlqvist 2: 1, s 208–209, not 1).⁴

Prästgården ligger 700 m S om kyrkan, men endast 300 m NNO om den senare låg förr den lilla gården Gröndal, tidvis inrättad till krog (fig 5); Sven Håkons-son i Gröndal blev 1665 tillsatt till »taverner i Slätbo härad». Gröndal kallades under 1600-talet ofta Klockaregården (fig 6).

Vid Köpings kyrka sammanträdde under medeltiden Slätbo häradsting. Dombrev har där utfärdats 1/10 1315 (*aput kōpungskyrkiu*, SD 2034) och 21/7 1413 (?; *a kōpongs thinge*, Hildebrands diplomatarium, VHAA:s dep, RA), och lagmansting hölls där 27/11 1423 (*j kōpung*, pergamentsbrev, RA). Om tingstaden erinrar namnet på den präktiga runstenen Tingsflisa (fig 2) — benämnd så redan hos Rhezelius 1634. När förra marknadsplanen mellan kyrkogården och Tingsflisan — marknaden inrättades 1795 — skattlades omkring 1820 erhöill den namnet Tingsene,^{4a} liksom Dalens kronotorp Ö därom samtidigt omdöptes till Tingsdal. — V om kyrkan har under Nyare tiden häradets avrättningsplats varit belägen; galgen var rest i Galgerör uppe på Köpings klint.

1744 och även flera gånger tidigare framfördes klagomål över brännvins- och ölförsäljningen i krogen i »Dahlen» (st prot). — I samband med uppförandet av en ny kyrka 1805 anhölls, att intet brännvin skulle försäljas vid kyrkan (st prot). Förbudet förnyades 1806 (st prot), men utan verkan, att döma av en ännu levande muntlig tradition. Man skyllde nämligen 1800-talskyrkans dåliga sydmur (se nedan) på det myckna brännvinsdrickandet under kyrkobygget.

Fig 3. Köpings kyrka i landskapet. I förgrunden domarringar uppe på Köpings Alvar. Foto S Hallgren 1975.

Distant view of Köping Church. In the foreground stone circles on Köping Alvar.



Fig 4. Gamla skolan, Ölands äldsta folkskola, byggd 1840, numera hembygdsmuseum (jfr fig 9 C). Foto S Hallgren 1975.

The old school, the oldest elementary school building on Öland, built in 1840. Now local history museum (cf fig 9C).



Hadorph nämner 1673 två gamla brunnar, varav fortfarande finns svaga spår S om kyrkan:

»En gammal brunn rätt trinn finns söder om kyrkian uth på backen som fordom uar ständig när marknatz-platzen uar i bruk. In i prestegårdshagen [det nuvarande Prästhag] fins en lijten springkälla med steen omsatt, kallas kristkälla dher af att i första christenhetens börian här å orten haufua dhe christnat stohl [=stål] dher uti, och länge sedan in till någre år sedan altidh dher tagit christernampn» (S 30, fol 78c:o–79v:o).

Den sistnämnda brunnen var med andra ord en dopbrunn. I denna, berättade Elis Peterson⁵ omkring 1960, har kyrkans brudkrona varit nedsänkt »en gång, när det var ett krig». Om det var frågan om kriget 1611 eller 1677 visste han inte. Kyrkans äldsta kända brudkrona var yngre, från 1695 (se nedan).

Ungefär 1,5 km V om kyrkan, under Köpings klint, ligger S:t Elavs källa, samt bredvid denna ett offerröse. Ransakningar återger 1667 en folkvisa, som var förknippad med källan.⁶

Kyrkogård och klockstaplar

Kyrkogårdsmur, ingångar

Enligt en muntlig tradition, meddelad av Elis Peterson (not 5), låg den äldsta kyrkogården förskjuten något åt väster i förhållande till den nuvarande.

Kyrkogården har nu kvadratisk plan och har måtten 111 × 110 m (fig 8, 9). Den är omgiven av en kraftigt kallmurad kalkstensmur från 1805, omkring 1½ m hög och 110 cm bred. I muren finns delar av den medeltida kyrkans åttkantpelare inmurade och sannolikt är även andra verkstycken från den äldsta stenkyrkan använda, liksom fragment av runstenar. Flera runstensstycken har nämligen hittats vid omläggning av kortare murdelar samt i samband med upptagandet av en ingång i norr. Hästbindslen av sten skjuter ut ur muren på östra sidan, insatta 1855 (st prot).

Fyra ingångar leder in till kyrkogården. De tre i väster, söder och öster har stolpar, bestående av rester av medeltidskyrkans kolonner, mellan 183–193 cm höga (fig 10, 45, 79, 83; närmare beskrivna nedan, se Den medeltida stenkyrkan). Mellan stolparna är dubbelgrindar av smidesjärn insatta. I norr är en ingång från 1973, med en enkelgrind av ek. — Grusade gångar för till kyrkan från grindarna. Närmast kyrkan är en flisläggning, i övrigt är kyrkogården gräsbevuxen.

Beträffande en brunn på kyrkogården, se nedan, kap Kyrkogård.

I Prästhag, lövskogsområdet strax söder om kyrkan, öppnar sig en glänta, kallad Klocksletten. Namnet kommer därav, att kyrkoherden Olaus Wallinus⁷ år 1677 lät gräva ned kyrkklockorna, för att rädda dem undan danskarna. Han lär även ha räddat kyrkans silver (Håkansson s 157). Mitt i Klocksletten står en ek, vilken enligt Elis Peterson (not 5) växer i den grop, i vilken klockorna var nedgrävda.

1750 framfördes klagomål över brudridandet⁸ (st prot) och 1757 utfärdades förbud att bruka halm på kyrkogolvet, för eldfarans skull (st prot).

Öster om kyrkan ligger Ölands äldsta folkskola (fig 4, 9 C), enligt en inskriftstavla över ingången även sockenstuga, byggd 1840. Den tillkom alltså två år före folkskolestadgan. Används numera som hembygds-museum. Yttertrappan flankeras av två byggnads-fragment från Borgholms slott.

Invid de tre äldsta ingångarna leder trappformade klivstättor av sten över muren (fig 10, 79, 83). Ursprungligen var stättorna av trä. 1634 hade kyrkogården en ingång under ett litet sadeltak i sydväst samt en klivstätta av trä över östra muren (fig 25).

På 1600- och 1700-talen hade kyrkogården samma form som nu (fig 5–7). De små kvadratiske markeringarna på kartbilderna är troligen stigluckor av trä under tak, av okänd ålder. Två av dem, den östra och södra, är avbildade 1750 av Frigelius (fig 27). Alla tre luckorna genomgick en omfattande reparation i början av 1700-talet. 1746 beslöt man att alla kyrkogårdsluckor skulle förses med stocklås och hållas låsta (st prot). Några år senare, 1753, beslöt man att de skulle förses med järnkulor som stängningsanordning (st prot).

På 1570- och 1580-talen bodde »Fattigh almusse Folch», gamla, fattiga och blinda »wthi Små husser wtan för köpungs kergård».⁹ Kanske utnyttjades kyrkogårdsmuren som ena väggen i deras små stugor. Långt senare, 1803, får vi veta, att kyrkogårdsmuren lidit stor skada, genom att man förledet år uppfört marknadsstånd utmed muren (st prot). Detta förbjöds nu — för utsocknes!

Då danskarna härjade 1677, förde de bort den fin-

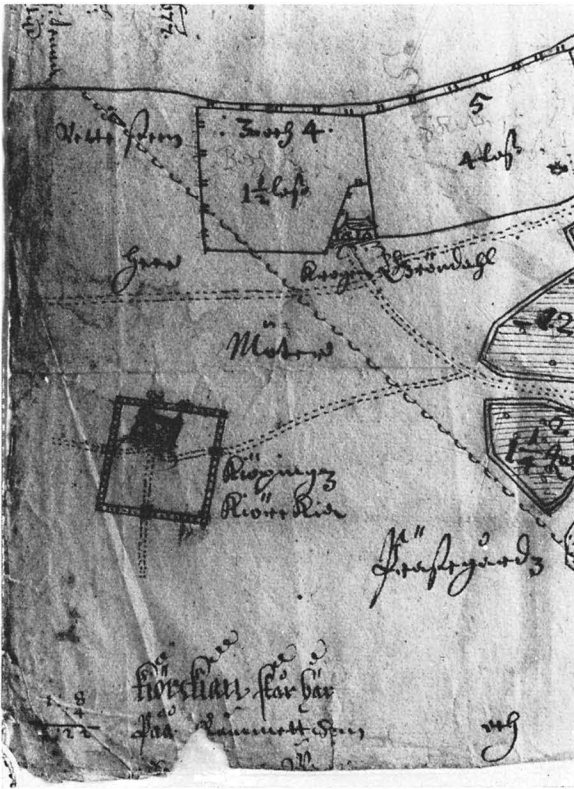


Fig 5. Miljön omkring Köpings kyrka enligt en konceptkarta över Klinta by av Lars Johansson Salman från 1676 (Länstyrelsens lantmäterienhet, Kalmar). Kyrkogården med dess portar liksom kyrkans läge är omsorgsfullt inmätta, vilket framgår av de på papperet av lantmätaren med passarspetsen dragna blinda syftlinjerna.

The surroundings of Köping Church according to a map drawn in 1676. The churchyard with its gateways and the situation of the church are carefully drawn to scale, as is shown by the sight-lines drawn by the surveyor.

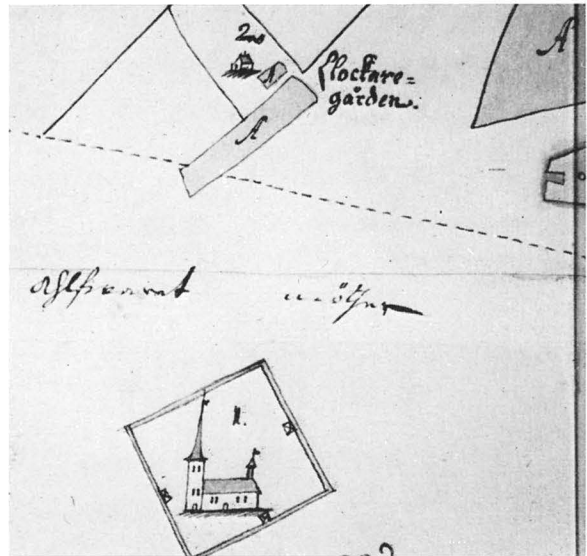


Fig 6. Kyrkan, kyrkogården och Klockaregården år 1683. Detalj av karta (G 2: 103), LMV. — Bilden av kyrkan är endast ett karttecken, medan kyrkogårdens utsträckning återger verkligheten.

The church, churchyard and the verger's house in 1683. Detail from a map. The picture of the church is a cartographic symbol, while the area of the churchyard is shown correctly.

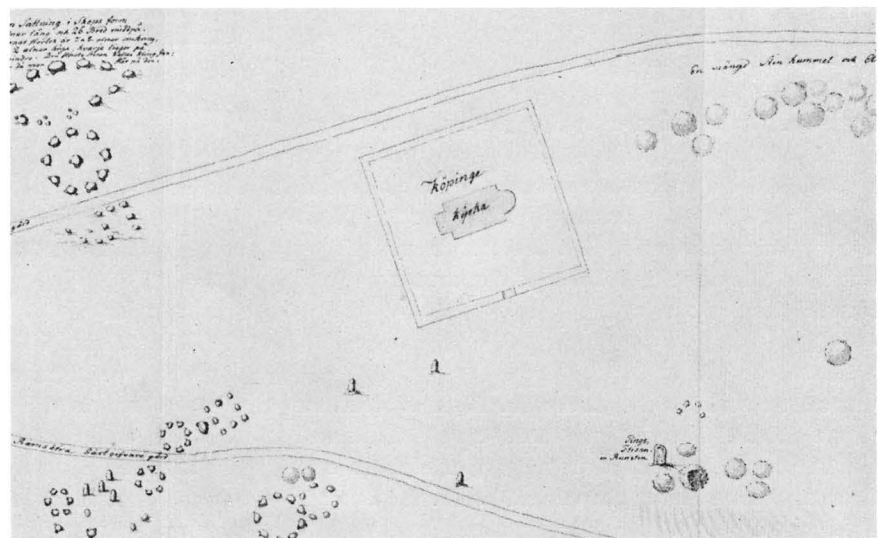


Fig 7. Kyrkogården i slutet av 1700-talet. Teckning 1797 av C G Hilfeling, KB.

The churchyard at the end of the 18th century. From a drawing made in 1797.

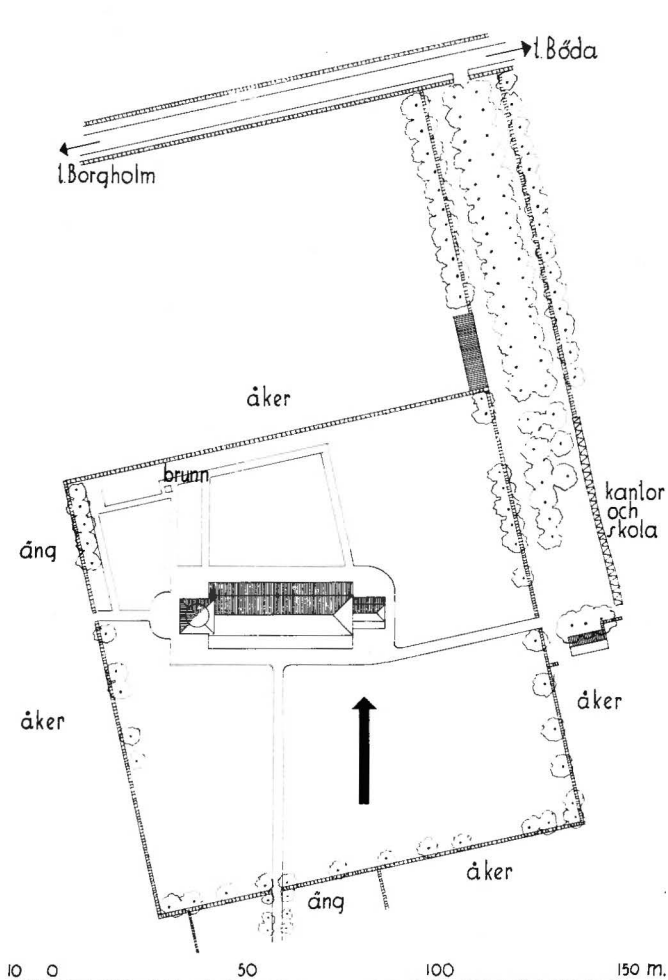


Fig 8. Situationsplan före 1953. Uppm, skala 1:2 000. S Hesselgren & Fränne 1931.

General plan, prior to 1953.

huggna kalksten, varmed kyrkogårdsmuren varit uppbyggd (Ahlqvist 1, s 206). — 1746 (st prot) beslöt man att förbättra kyrkogårdsmuren med den kalk och sten, som blivit över vid en ombyggnad av västtornet (se Byggnadshistoria, period F). Arbetet kom tydligen också till utförande, ty 1750 heter det, att muren var i försvarligt skick (vis prot).

Träd

Utmed muren är askar planterade. Flera av dem har gamla anor. 1747 beslöt man att plantera träd utmed muren (st prot). Avståndet mellan varje träd skulle vara 10 alnar och avståndet från muren 3 alnar. Det framgår av st prot 1750, att det var askar, man planterat. 1967

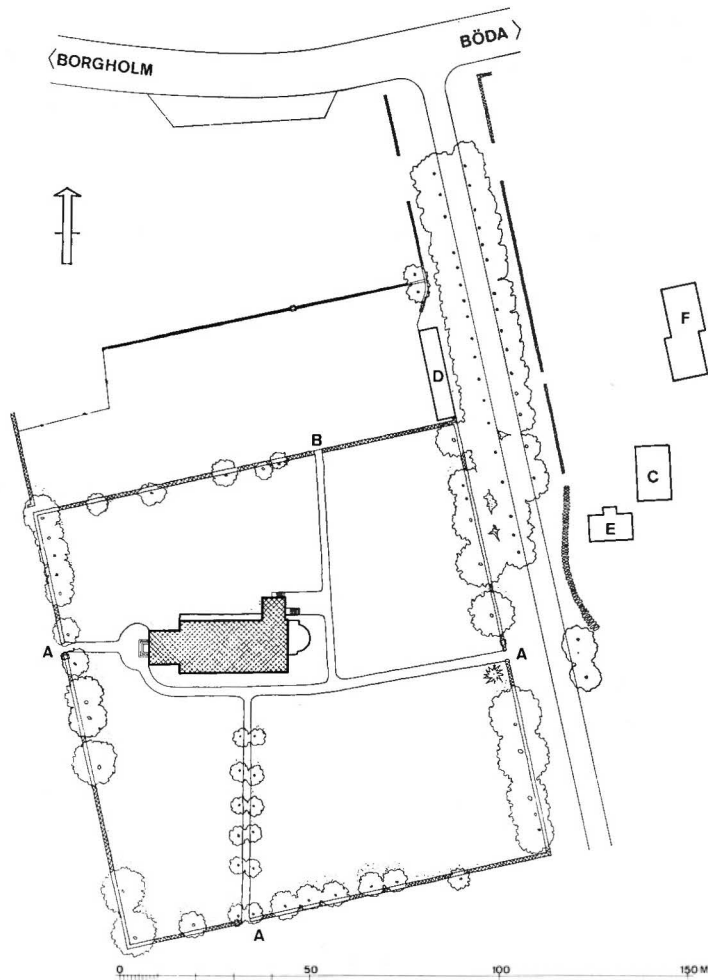


Fig 9. Situationsplan efter 1953. Uppm, skala 1:2 000. G Wirén 1976. — A Grind med stätta. — B Grind. — C Gamla skolan. — D Kyrkstallar. — E Klockaregård. — F Församlingshem.

General plan, after 1953. A gate with stile. B gate. C the old school. D church stables. E the verger's house. F parish hall.

har denna kyrkogård, liksom de flesta både på Öland och i övriga Sverige ändrats om till större regelbundenhet, främst i avsikt att underlätta skötseln.

Klockstaplar

1. Till den tänkta 1000-talskyrkan av trä torde ha hört en klockstapel, varav inga spår har påträffats.

2. I slutet av 1500-talet omnämns en klockstapel (PB vis), troligen densamma, som är avbildad 1634 (fig 25). Den låg på kyrkogårdens sydvästra hörn och var en öppen klockbock med ett sadeltak, varifrån utgick små vinkelställda gavlar.

Fig 10. Östra kyrkogårdsgrinden med stolpar, bestående av kolonner från den medeltida kyrkan, samt klivstätta. Foto S Hallgren 1975.

The east entrance to the churchyard, with posts consisting of columns from the medieval church, and a stile.

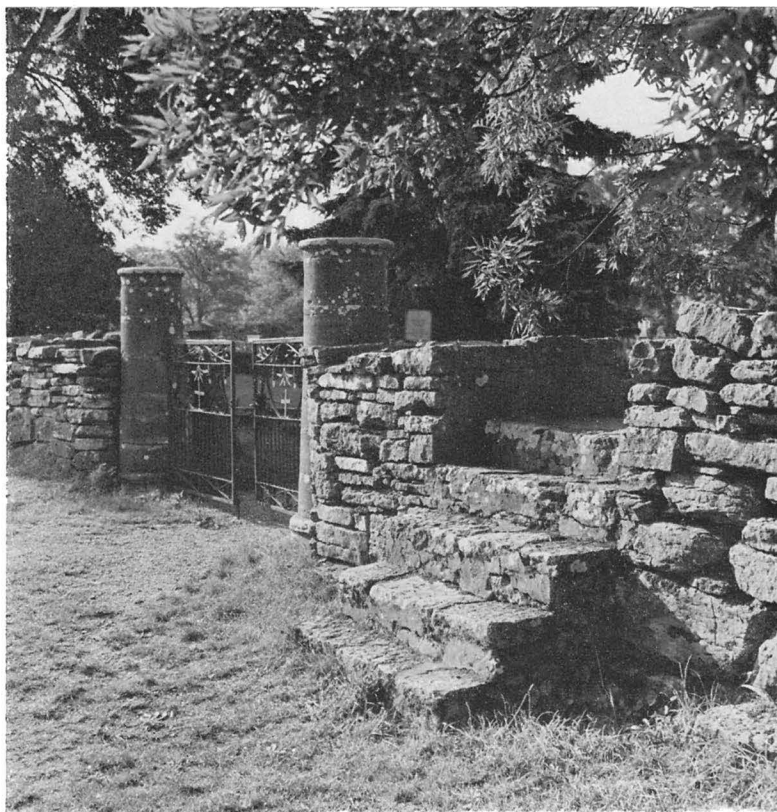


Fig 11. Kyrkstallarna från nordöst (jfr fig 9D). Foto S Hallgren 1975.

The church stables from NE (cf fig 9D).





Fig 12. Runsten av gotländsk typ, sandsten (Öl 47), ännu i början av 1900-talet stående ute på kyrkogården. Foto S Söderberg, ATA.

Runestone of a Gotland type, sandstone, as late as the beginning of the 20th century standing in the churchyard.

3. 1697 uppfördes en ny stapel (Ihrfors s IV), även den en öppen klockbock, att döma av Frigelius' teckning, med en hög mittspira, omgiven av små gavlar (fig 27). Den låg i kyrkogårdens sydöstra hörn. 1774 var klockstapeln också i »gott stånd», men man beslöt, att när stapeln i framtiden blev bofällig, skulle klockorna flyttas upp i tornet, sannolikt det västra (Domkap). Detta verkställdes dock inte förrän i samband med den nya kyrkans tillkomst 1805.

Gilleshus?

I kyrkogårdens sydvästra hörn, nära klockstapeln, låg ruinen av en kalkstensbyggnad (fig 25, 27). Rhezelius' teckning visar, att den låg i sydvästra hörnet, medan Frigelius' däremot anger det sydöstra. Sannolikt är Rhezelius den pålitligaste källan.¹⁰

Rester av gilleshus finns bevarade bl a i Gärdslösa, möjligen också i Källa.¹¹

Kyrkstallar, bodar

Utanför kyrkogårdens nordöstra hörn utmed Kyrkallén ligger en långa kyrkstallar (fig 9 D, 11), av rödmålat trä under tjärat papptak, en av de få som ännu finns kvar på Öland.¹²



Fig 13. Fragment av en ornerad sten, kalksten, på 1920-talet funnet på vinden av 1805 års kyrka. Foto H Andersson 1933, ATA.

Fragment of an ornamented stone, limestone, found during the 1920's in the attic of the 1805 church.

Runmonument

Av Helmer Gustavson

I serieverket *Ölands runinskrifter*, publicerat 1900–1906, behandlas inalles sex runstenar från Köpings kyrka, varav en är förkommen (Öl 49). Det uppgivna antalet är nu missvisande efter de fynd, som tillkom 1915, 1916 och 1924 och efter de talrika fynd som rivningen av kyrkan 1953–54 medförde. Fynden utgörs av större eller mindre fragment av runstenar och runristade gravmonument (fig 12–17). I vissa fall är det fråga om enbart ornerade fragment. Om dessa ingått i runristade monument är ovisst. Någon fullständig publicering av fynden med redovisning av fyndomständigheter, läsning och tolkning har inte skett. En sådan kommer att ske senast i samband med att ett supplement till *Ölands runinskrifter* ges ut.

Tills vidare får det därför hänvisas till Sven B F Janssons mer översiktliga presentation av runstensfynden i *Fornvännen* 1954, s 83–90. Dessutom har Helmer Gustavson redogjort för återfyndet av Öl 48 i *Fornvännen* 1974, s 214.

Jansson kunde konstatera, att många av de nyfunna ristningarna bar spår av ursprunglig färg, i de flesta fall bevarad genom en skyddande överlagring av medeltida



Fig 14. Fragment av en runsten, kalksten, funnet 1953 vid rivningen av 1805 års kyrka. Foto R Boström 1975.

Fragment of a limestone runestone, found in 1953 during the demolition of the 1805 church.



Fig 15. Fragment av runsten, kalksten, på 1960-talet påträffat vid gravgrävning. Foto R Boström 1975.

Fragment of a limestone runestone, found during the 1960's when a grave was being dug.



Fig 16. Fragment av runsten (Öl 48), kalksten, inmurad i sakristian till 1955 års kyrka, tidigare känd genom en teckning av C G Hilffeling 1797, då stenen var inmurad i den medeltida klövsadelskyrkans östtorn. Foto S Hallgren 1975.

Fragment of a runestone, limestone, built into the wall of the vestry of the 1955 church, known earlier from a drawing by C G Hilffeling in 1797, when the stone was built into the east tower of the medieval pack-saddle church.

kalkbruk. En analys av färgen visade att huvudfärgerna varit mörkerött och svart färg av sot. Det framgick också, att inte bara ristningslinjerna utan även ytorna mellan linjerna varit målade såväl i fråga om runor och runband som övrig ornamentik. Värdefull var också den iakttagelsen, att ordens omfång markerades genom växling i färg. Denna har med andra ord haft en syntaktisk uppgift. Skälet till att så pass många fragment med ursprunglig färg finns kvar, beror på att de ristade och polykromt målade stenarna endast en kort tid stått utsatta för väder och vind i det fria. Sannolikt har de ganska omgående — »efter endast en handfull årtionden» enligt Jansson — slagits sönder för att nyttjas som byggnadsmaterial i kyrkans murar. Dateringen av

dessa fragment med ursprunglig färg blir därigenom ett post quem för tillkomsten av den stenkyrka, som fragmenten använts som byggnadsmaterial i.

I inledningen nämndes att materialet är mycket omfattande. Nu är 73 större eller mindre stycken med ristning kända samt en i det närmaste hel runsten av gotländsk typ (Öl 47; fig 12, 17). På grund av det lättvittrade materialet i denna sten är stora delar av runinskriften bortvittrad. Även ett av de större styckena förefaller att ha varit en del av en runsten med gotländsk bildstensform (fig 17). Av det nämnda materialet är 62 stycken ristade med runor, medan 11 är enbart ornerade. Omkring 30 stycken bär spår av ursprunglig färg och ett 25-tal är reliefhuggna (fig 13–15).



Fig 17. Interiör av Runstenskammaran. I nischen t v är uppsatta några kopior med färgrekonstruktioner. Foto S Hallgren 1975.

Interior of the runestone chamber. In the niche to the left are copies of runestones with the colours reconstructed.

Mer än ett fåtal fragment i detta material tycks ha hört till en och samma sten. En närmare precisering fordrar en ingående undersökning. Det står också klart att många av fynden har ingått i runristade gravmonument, stenkistor, som bestått av ett flertal hållar (gavelstenar, lock och sidohållar). Även med hänsyn tagen till detta är säkerligen Janssons uppfattning riktig att antalet monument varit överraskande stort och att de är verk av många ristare.

Ur runografisk synpunkt ger materialet ett relativt enhetligt intryck. Med tanke på att det sedan 1906 starkt ökade materialet av öländska runinskrifter inte har behandlats i sin helhet av någon runolog och en

kronologisk bedömning av ett delmaterial därigenom blir osäker, är det nödvändigt att vara försiktig vid ett dateringsförsök av Köpingsmaterialet. Att tidfästa det till 1000-talet och då snarast till dess senare del och i några fall ett stycke in på 1100-talet, torde dock inte vara för djärvt. En hitre gräns antyds möjligen av att några enbart till medeltiden knutna runformer inte har belagts i materialet. Kristna uttryck som 'Sancta Maria' visar att det i vissa fall rör sig om kristna gravmonument. Om den kristna karaktären vittnar också korsformer av olika slag.

De flesta av dessa intressanta runstensfynd står nu utställda i kyrkans torn i den s k runstenskammaran

Fig 18. Gravtumba (nr 9), möjligen över kyrkoherde Olaus Wallinus, † 1691, och hans familj. Foto S Hallgren 1975.

Tomb-chest (no 9), possibly of Vicar Olaus Wallinus, † 1691, and his family.

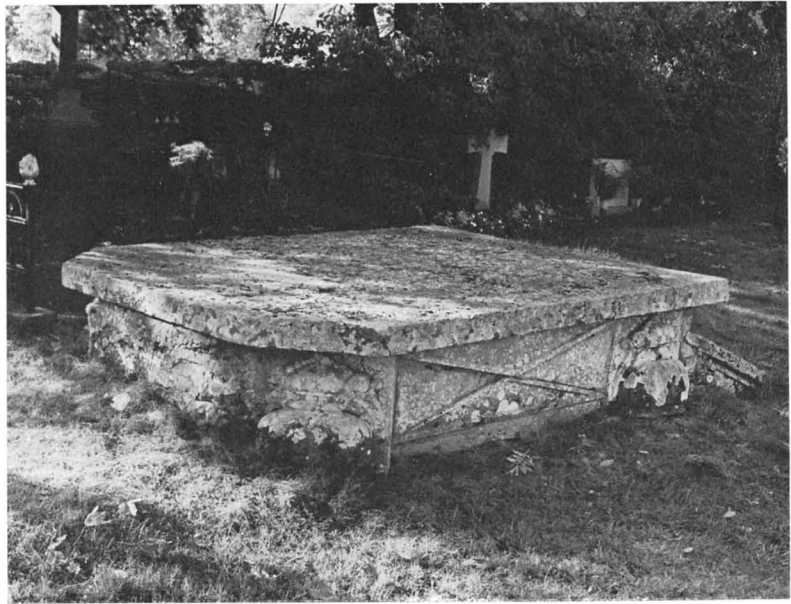


Fig 19. Detalj av hörnornament från tumban i fig 18. Ursprungligen arkitekturfragment från Borgholms slott. Foto R Boström 1940.

Detail of the corner ornamentation of the tomb-chest shown in figure 18. Originally an architectural fragment from the palace of Borgholm.

(fig 17). Där utställs också kopior av de märkligaste stenarna, med rekonstruktion av den barbariska färgprakt, som en gång präglat dem. Originalen till dessa stenar finns i SHM. — Inv nr 15535: 1–15, 15893, 17562: 2, 17565: 1, 3, 4–7, 17688: 1–3, 25339: 1–38 jämte tillägg A–C.

Vid det brådskande arbetet 1953 med raseringen av 1800-talskyrkan och rester av 1100-talskyrkan bortfördes en stor del rasmassor, för att fylla en grop på handlanden Bengt Bomans tomt (Klinta 17:1). Vid planering av tomten har denne vid ett flertal tillfällen gjort flera värdefulla fynd,¹³ bl a några fragment av runstenar och av en dopfunt (fig 64).

I Ölands Forngård, Borgholm, finns också en kristen runsten, som ursprungligen kommit från Köpings kyrkogård, men som påträffades 1933 liggande som trapphäll i en gård i Hässleby, Köpings sn. Grå kalksten, mått: 230 × 116 × 19 cm. Baksidan mycket nött och slät, kanterna skråhuggna. Höger långsida är profilerad som en skråkant. Överst är ristat ett likarmat kors med mot ändarna bredare armar. Runt kanten en runslinga. En stor del av inskriften gick förlorad, när stenen fordom omhöggs till gravsten. Enligt inskriften har minst två män, Frode och Karl (?) rest stenen efter sin gode fader.

Yngre gravstenar

Den vidsträckta kyrkogården rymmer nu gravstenar ända från tidig medeltid och framåt. Genom försäljning och auktioner har även många gamla stenar spritts ut i gårdarna i socknen. Många bemärkta personer är



begravda på Köpings kyrkogård, man erinras om att Lundegård, det forna häradshövdingebostället, ligger inom socknen och att Köping även var Borgholms kyrka från stadens grundläggning 1816 till 1872–1879, då Borgholms kyrka byggdes.

Här beskrivs först gravstenarna på kyrkogården, därefter de i privat ägo, vilka tidigare stått på kyrkogården.

1. Av grå kalksten, svagt trapetsformad med mycket skrovlig yta. Ristat hjulkors, uppstigande ur en trappstegsfot. Korsarmarna skjuter utanför ringen, de tre övres ändar är kluvna och hela korset är ristat utan att

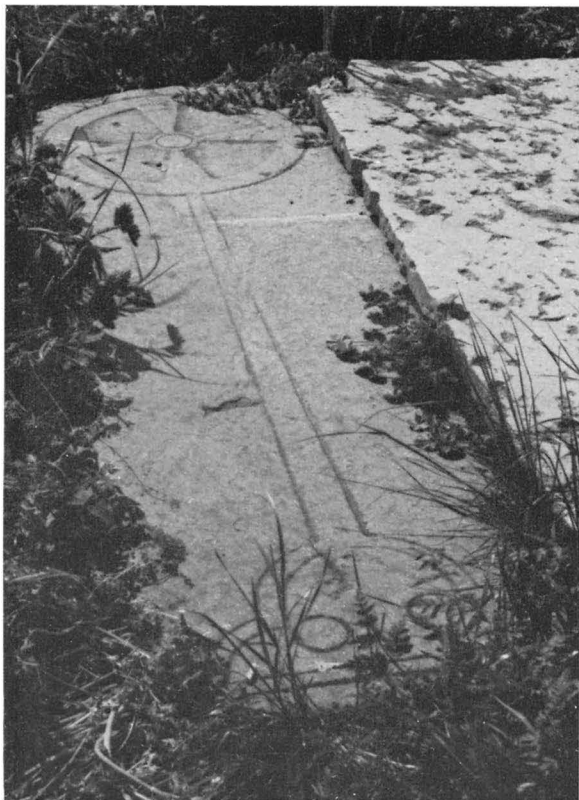


Fig 20. Gravhäll av röd kalksten, 1200-talet. Ligger som trappsten i en gård i Klinta. Foto K G Petersson 1957.

Grave slab of red limestone, 13th century. Used as a step in a farmhouse at Klinta.

linjerna skär varandra. Flera ristade bomärken. Längd 210 cm, bredd upptill 98 cm, nedtill 95 cm. 1300-talet? Ligger vid västra kyrkogårdsmuren.

2. Av röd kalksten, trapetsformad, med ristat stavkors, likt det på gravsten nr 1. I två delar. Ett sekundärt inhugget bomärke (Håkansson s 338, nr 56). Längd 190 cm, bredd upptill 86 cm, nedtill 76 cm, tjocklek 16 cm. 1200- eller 1300-talet? Låg tidigare som trampflisa utanför kyrkans västra ingång, men är nu uppställd vid östra kyrkogårdsmuren tillsammans med ett tidigare felande stycke med bomärke. Håkansson nr 457.

3. Av röd kalksten med ristat, konturtecknat stavkors med ring. Avslagen upptill. Nuvarande längd 138 cm. Övre bredd 85, nedre bredd ca 84 cm, tjocklek ca 10 cm. 1200- eller 1300-talet? Stenen stod 1976 lutad mot västra kyrkogårdsmuren, tätt bakom Lippius' sten och delvis dold av denna (se nedan Inredning, avsnittet Gravminnen, gravsten nr 3).

4. Fragment av röd kalksten med skråhuggen yta,

34 × 37 × 6 cm. Timglasformat bomärke (Håkansson s 338, nr 116).

5. Fragment av grå kalksten med inristat bomärke, 62 × 95 × 8 cm.

6. Fragment av grå (?) kalksten, alla spår av text bortnötta. I två delar, den ena ca 25 × 35 cm, den andra större. Ett fragment bestod av ett hörn med ett inristat fyrpass samt ett stycke av ett inskriftsband utan synlig text. Låg 1953 i fyllningen innanför den medeltida kyrkans sydportal, men försvann, innan de hann dokumenteras.

7. Gravsten över komminister Olaus Martini,¹⁴ låg enligt Frigelius i stora gången i den medeltida kyrkan (se denna, gravsten nr 5) och flyttades 1805 ut på kyrkogården. Ej återfunnen 1976, såvida den inte är identisk med nr 9. I så fall är Wallinus' täckhäll försvunnen.

8. Av kalksten, fragment. Upptill på hällen inskrift i relief: ... NS / .. STENSON. Därunder en stiliserad sköld lik ett blad med ett bomärke, som påminner om ett armborst (Håkansson s 339, nr 179). Nedanför skölden ännu ett bomärke, likt en pilspets (Håkansson s 338, nr 47). 127 × 117 × 7 cm.

Erik Ihrfors har tecknat av denna sten i *Oelandia sacra* s 84. I VaLa finns en bouppteckning av år 1753, där en Olof Stensson tecknar sitt bomärke, som synes överensstämma med den i skölden ristade figuren. Ej återfunnen 1976. Håkansson nr 481.

9. Tumba av grå kalksten med skulpterade kartuscher i hörnen (fig 18–19). Ingen inskrift är numera synlig på täckhällen, som är mycket skrovlig med söndervittrad yta. Hällens övre hörn avskurna.

Antingen har stenen haft den här återgivna inskriften eller också är detta täckhällen till Olaus Martinis gravsten (nr 7). Olaus Wallinus' (not 7) sten hade enligt Inv 1830 följande inskrift: »Phil. 1 Christus är mitt lif och döden är min vinning. Olaus Wallinus Pastor och Probst i Kjöping Född 1639 Den 10 Martij Dödh 1706 Den 24 November. Elisabeth Rodde Född 1650 d. 4 Martij. Dödh 1691 Den 14 Januarii. Martha Wallina, Maria Wallina.»

Kartuscherna (fig 19) är av exakt samma slag som de som finns vid Högby kyrka, i södra stigluckan i Källa gamla kyrka samt i stensamlingen i Borgholms slottsruin.¹⁵ Troligen har de ursprungligen varit konsoler i en monumental trappa i slottet.

Längd 242 cm, bredd 183 cm, höjd 63 cm. — Familje-graven med dess sten låg i den medeltida kyrkans sakristia (se nedan Gravminnen, gravsten nr 6), men flyttades 1805 ut till kyrkogårdens södra del. Håkansson har betraktat Olaus Wallinus' gravsten och gravtumban som två olika monument (nr 468 samt 482).

Förutom prosten Wallinus, hans första hustru Elisabeth Rodde, deras dotter Maria och sonen Nicolaus Wallinus (not 7) och dennes hustru Emerentia Fock, låg i gravan även Olaus Wallinus' andra hustru Maria Christina Gottfried (not 61) och deras dotter Martha.

10. Tumba av röd kalksten, täckhällen av grå kalksten med inskrift i versaler inom slät ram (alla N spegelvända): HÄRADS HÖFDINGEN / ÖFVER ÖLAND / IOHAN ÄDELBERG¹⁶ / FÖDD 1639 OCH DÖD 1710 / CHRISTVS ÄR MIT LIF / OCH DÖDEN ÄR MIN WINNING / PHIL. 1: 21. Längd 205 cm, bredd 153 cm, höjd 57 cm. — Håkansson nr 471.

Täckhällen låg före 1805 inne i den medeltida kyrkan, troligen i koret, där familjen Ädelberg hade sin murade grav, av allt att döma på södra sidan (fig 31: III). Håkansson nr 471. Se nedan Gravminnen, sten nr 7.

11. Av röd kalksten, trapetsformad. Inskrift i ristning: L O S / I S (?) D / 1764. Troligen en medeltida sten med sekundär inskrift. Övre bredd 82 cm, nedre 70 cm, längd 157 cm, tjocklek 8 cm. Väster om kyrkan, invid västra grinden. Håkansson nr 474.

12. Av grå kalksten. Inskrift i ristning: I E S : K K D / 1765. Därunder bomärke (Håkansson s 338, nr 95). 203 × 152 × 9 cm. Sydväst om kyrkan, nära västra kyrkogårdsmuren, norr om nr 18. Håkansson nr 475.

13. Av grå kalksten. På hällens mitt en stor ristad ring med dubbla konturer och en delvis utplånad, svårläst inskrift i oregelbundna antikversaler: SKOVG-WAC-/TAREN NILS / HVLTING ... S / K. HVST.: ELI-/SABETT HOLM-/BERG A:O 1772. 207 × 114 cm. Ligger lutad mot östra kyrkogårdsmuren. Håkansson nr 476.

14a. Rest sten av kalksten, upptill halvcirkelformad. Synes ha haft ett korsformat krön. Antagligen har gravan varit täckt med lockhäll och denna sten varit placerad vid den ena kortändan, under det att nr 14b varit placerad vid den andra. Inskrift i ristning: GVD / MITT HOPP / N. HÖGMARCK¹⁷ / WANBORG / D. 2 AP. 1774. — Håkansson nr 477. Ej återfunnen 1976. Denna och flera såsom försvunna betecknade stenar befinner sig kanske bland dem som sedan 1967 står travade i kyrkogårdens nordöstra hörn.

14b. Rest sten av kalksten, upptill halvcirkelformad. I krönet en triangelformad urtagning och i densamma ett timglas. Inskrift i ristning: NILS / HÖGMARCK / SÅSOM INTET / HAFWANDE / OCH DOCK ALL-/TING ÄGANDE / 1774. — Ej återfunnen 1976. Håkansson nr 478.

15. Rest sten av kalksten, krönt av ett kors. Inskrift på latin med versaler, punkterna mellan orden står över raden: INCERTVM . ESSE . / QVO . TE . LOCI . MORS . / EXPECTET . ITAQVE . TV / ILLAM . OMNI . LOCO . EXPECTA./ TANTVM . EST (=Det är osäkert på vilken plats döden väntar dig. Vänta den därför på varje plats!)

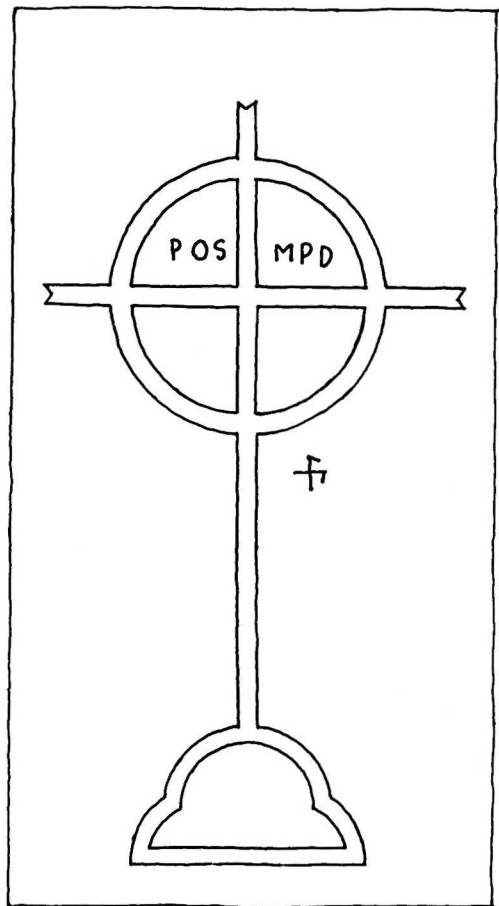


Fig. 21. Gravhäll av röd kalksten, senmedeltiden? Ligger som trappsten i Klockaregården, Kolstad. Uppm, skala 1:20, R Boström 1975.

Grave slab of red limestone, late medieval? Used as a step in the verger's house, Kolstad.

Därunder: ER. SÖDERBERG . ARCHJET. / †1799. — Höjd 121 cm, bredd 46 cm, tjocklek 6 cm. Före 1967 sydväst om kyrkan. Ej återfunnen 1976. Håkansson nr 480.

16. Av grå kalksten. Lågerhuggen kant och inom densamma inskrift med versaler i ristning: HÄRADSHÖFDINGEN / ÖFVER ÖLAND / IOSEPH DAHLGREN¹⁸ / FÖDD 1759 OCH DÖD 1808. / ÄLSKAD I LIFVET / SAKNAD I DÖDEN. / DESS FRU / ANNA MARIA STRÖMBOM / FÖDD 1767 DÖD 1842. — 207 × 145,5 × 10,5 cm. Söder om kyrkan, nära kyrkogårdsmuren. Håkansson nr 487.

17. Gravtumba av grå, finhuggen kalksten. Runt kanten en nedsänkt bård, innanför denna en smal refflad ram omkring inskriften. Denna består av ver-

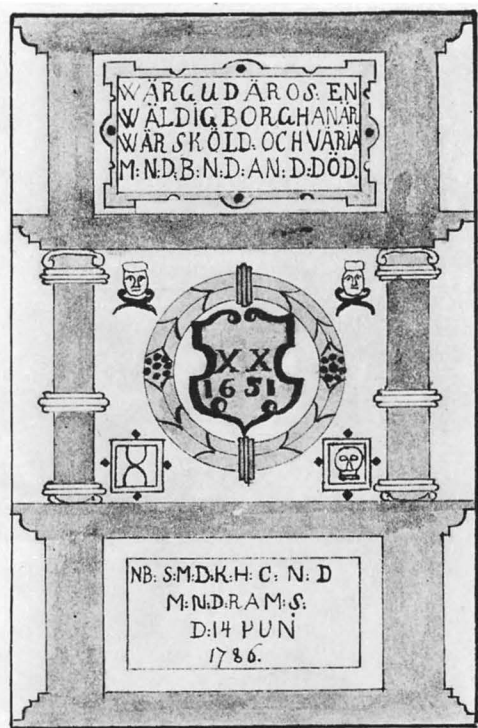


Fig 22. Gravsten från 1651 med inskrift från 1786. Ligger i en gård i Ramsättra (Håkansson nr 464). Teckning av H A R Sidén 1868, ATA.

Gravestone dating from 1651 with an inscription dated 1786. Now in a courtyard at Ramsättra. Drawing made in 1868.

salen, dels kursiva i personnamnet, dels antikva i den övriga texten: OLOF FORNANDER¹⁹ / PROST OCH KYRKOHERDE / ÖFVER / KÖPINGS OCH EGBY FÖRSAMLINGAR / FÖDD D. 4 OCTOBER 1751 / DÖD D. 22 JUNII 1812 / PS. 28: 7 HERREN ÄR MIN STARKHET OCH MIN SKÖLD / VPPÅ HONOM HOPPADES MITT HIERTA OCH / MIG ÄR HVLPE OCH MITT HIERTA ÄR GLADT. — 222,5 × 181 × 9 cm. Sydöst om kyrkan, ganska nära kyrkogårdens hörn. Ahlqvist uppräknar denna sten felaktigt (obs dödsåret!) bland dem som legat i gamla kyrkans golv (2: 1, s 165). Håkansson nr 486.

18. Gravtumba av grå kalksten, täckhäll med smal, nedsänkt kantbård. Inskrift i ristning med kursiva versaler: E:I:S M:M:D / 1827. Därunder bomärke (Håkansson s 338, nr 95). 209 × 155 × 13 cm. Sydväst om kyrkan, söder om nr 12. Håkansson nr 489.

19. Av grå kalksten, sprucken. Inskrift i ristning: EIS / 1827. Emellan initialerna och året bomärke (Håkansson s 338, nr 95). Sönderslagen i två delar,

165 × 56 resp 70 cm. Intill västra kyrkogårdsmuren. Håkansson nr 490.

20. Rest sten av röd kalksten, halvrund avslutning upptill. Spräckt i tre delar. Höjd 116 cm (total). Nedsänkt inskriftsfält, som helt fylls av en inskrift som även fortsätter nedanför detsamma: HÄR HVILA HEMMANSÄGAREN OLOF / LARSSON FRÅN HESSLEBY / FÖDD DEN / 3 SEPT 1801 DÖD DEN / 3 FEBRUARI 1852 OCK / DESS KIÄRA MAK. MARIA / PERSDOTTER FÖDD D. 8 / MAI 1799 PÅ HEMVÄGEN / IFRÅN KYRKAN D. 3. SÖN/DAGEN I ADVENT BLEF / HON UPSÅTLIGEN IHÄL/SLAGEN 1848 MEN / MÖRDAREN TILL / DENNA MISSGERNING / ... (trasig) IBP (eller R) ISTAFE... FO.../...IS ANNU I(?)KE / BLIVA(?) UPPTÄKT.

21. Gravtumba av grå kalksten. På täckhällen inom rektangulär fördjupning inskrift med versaler i ristning: CANTORN I KÖPING OCH / BORGHOLMS STAD JOHAN / EKHMÖLL FÖDD 1783 DÖD / 1835. DESS KÄRA MAK / CARIN HON(?). F: 1785 D: 1860. — 209 × 150 cm, hällens tjocklek 9 cm. Innanför östra kyrkogårdsgården. Håkansson nr 479.

22. Utsirat kors av smidesjärn på sockel av grå och plint av röd kalksten. På sockeln, som hålls ihop med järnband, en inskription i versaler: WILHELM RYDSTRÖM / HÄRADSHÖFDING / ÖFVER / ÖLAND / FÖDD 1784. — D 1856. — Mått: höjd 207 cm, varav korset 138 cm och sockeln 69 cm. Vid östra kyrkogårdsmuren.

På kyrkogården ligger också sedan 1953 några gravstenar, som legat i korgolvet i den medeltida kyrkan (se nedan, Gravminnen, gravstenar nr 2–4).

Några resta stenar i empirestil, besläktade med nr 20, vilka inte kan tolkas på grund av att de är täckta med lavar, står också på kyrkogården, dels söder om kyrkan, dels lutade mot kyrkogårdsmuren i nordost.

Följande gravstenar, som ursprungligen också har legat på kyrkogården, har flyttats ut till gårdar i socknen. I samband med gravdelningarna vid olika tider uppmanades nämligen sockenborna att flytta hem oavvända gravstenar. Man brukade också göra auktion på »herrelösa» gravstenar för att därmed ge kyrkan någon liten inkomst.

23. Gravsten av röd kalksten, trapetsformad, prydd med ett stavkors, delvis i relief (fig 20). Korsarmarna vidgar sig mot ändarna. I korsmitten en ristad ring. Korset uppväxer ur en kulle, lik den i sten nr 30 nedan, i vilken två rundlar är inristade. Övre bredd 62 cm, nedre bredd 50 cm. Längd 185 cm, tjocklek 14 cm. 1200- eller 1300-talet. Ligger som trampflisa i gården Klinta 1:3, tillhörande lantbrukaren Albert Olsson.

Gravstenar nr 24–28 tillhör lantbrukaren Göran Johansson, Solberga 1:1:

24. Av ljusröd kalksten, svagt trapetsformad. I fältet är inristat ett stavkors med ring. Längd 139 cm, övre bredd 91,5 cm, nedre bredd 90 cm, tjocklek 9 cm. 1300-talet? Håkansson nr 458.

25. Av kalksten. I ristning ett stavkors, uppstigande ur en trappstegsformad fot. Sönderslagen. Tidigare använd som skiva för trädgårdsbord. Mått: 140 × 92 × 8,5 cm. 1300-talet? Håkansson nr 459.

26. Av röd kalksten. Svårtolkad inskrift, varur urskiljes: ASS MPD / ..14. Sönderslagen. Ursprungliga mått: 195 × 127 cm. Tidigare använd som trampflisa. Håkansson nr 484.

27. Röd kalksten. Ristad ram och hörncirklar med fyrpass. I fältets mitt cirkelrund bladkrans, inom vilken följande ristade inskrift: DANIEL / OLOFSON / IFRÅN ... / BRITA ... Tidigare använd som trampflisa. Sönderslagen. Ursprungliga mått: 186 × 133 × 8 cm. Håkansson nr 485.

28. Av kalksten, oläslig inskrift. Tidigare använd som trampflisa, nu sönderslagen. Ursprungliga mått: 185 × 116 × 14 cm. Håkansson nr 483.

Gravstenarna nr 29–32 tillhör Klockaregården, Kolstad 4:19 (ägare: familjen Lasén):

29. Av röd kalksten, trapetsformad. Mycket slät och nött yta utan synlig inskrift. Övre bredd 70 cm, nedre bredd 53 cm, längd 171 cm. 1200- eller 1300-talet. Ligger som trampflisa till södra flygeln.

30. Av röd kalksten, ristad med ett stort stavkors med en stor ring och en buktande kulle i två avdelningar (fig 21). Inga linjer i stavkorset skär varandra och korsändarna är kluvna. Senmedeltiden? Inom korsringens övre del en sekundär inskrift, fördelad på de båda ytorna på ömse sidor om korsstammen: POS samt MPD. På höger sida om korsstammen, under ringen, ett bomärke, i likhet med initialerna uthugget med djupare konturer än stavkorset. 231 × 127 × 12 cm. Stenens mittparti mycket nött. Ligger överst i trappan till huvudbyggnaden.

31. Av röd kalksten, ena kortändan avslagen. 8,5 cm från kanten är ett inskriftsband, 10 cm brett, av ristade linjer, som inte korsar varandra i hörnen. Mitt på stenen: IHS. Ingen annan inskrift läslig. Stenens yta mycket nött och skadad. 1700-talet? 142 × 113 cm. Ligger som trampflisa till norra flygeln.

32. Av grå kalksten. Mycket skrovlig yta, ingen inskrift synlig. 207 × 124 cm. Ligger nedanför huvudbyggnadens trappa.

33. Av grå kalksten, trapetsformad. Övre bredd 116 cm, nedre bredd 105 cm, längd 193 cm, tjocklek ca 9 cm. Medeltiden. Mycket nött yta. Sekundär inskrift på stenens övre hälft: N (spegelvänt): B:S/



Fig 23. Gotisk dopfunt som brunnskar (jfr fig 44a, 66). I bakgrunden skymtar 1805 års kyrka. Foto J Roosval 1908.

Gothic baptismal font as well-head (cf figs 44a, 66). In the background the church built in 1805.

M:A:D:/17(eller 8)08. Ligger som trappsten till bostads-
huset, Källgård (Källingemöre 2:4, 2:5, 6:3, ägare:
chaufför Arthur Nilsson).

34. Gravsten av ljus kalksten, först känd genom en
avbildning av H A R Sidén 1868 (fig 22). 210 × 130 ×
10 cm. Skulpterad med en arkitektonisk indelning i tre
våningar, av vilka den mellersta flankeras av pilastrar
med skaftringar.

I den övre kartuschen, som är omgiven av beslags-
ornamentik, följande inskrift i ristning: WÅR: GUD:
ÅR:OS: EN / WÄLDIG:BORG:HAN:ÅR / WÅR: SKÖLD: OCK:
VÄRIA / M:N:D:B:N:D:A:N:D: DÖD.

I mellersta fältets övre hörn två kerubhuvuden, i det
nedre vänstra ett timglas, i det nedre högra en död-
skalle. De två sistnämnda figurerna omfattas av en
dubbel kvadratisk ram, omgiven av fyra korsställda
punkter. Mitt i fältet en bladkrans och innanför denna
en symmetrisk sköld av 1600-talstyp. Inom skölden är
skulpterade överst några otydbara bokstäver, därunder
ett ornament, likt XX, samt längst ned årtalet 1651
(svårläst 1975).²⁰

I det nedersta, släta fältet en inskrift, tydligen in-
ristad i senare tid: NB:S:M:D:K:H:C:N:D /M:N:D:RAM:-
S[ÄTTRA]/D:14:IUNI (N och I sammanskrivna) / 1786.

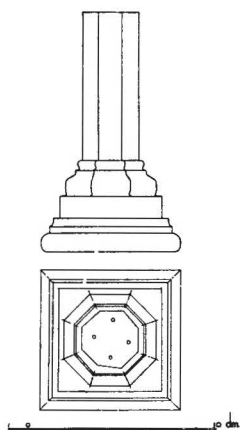


Fig 24. Uppmätning av solvisare, skala 1:40, S. Hesselgren & Fränne 1931. — Troligen stod pelaren ursprungligen i den delade triumfbågen (fig 47, 118: D) och bar upp kapitalet i fig 46b, 51.

Scale drawing of a sun-dial. The shaft probably stood originally in the divided chancel arch (figs 47, 118: D) supporting the capital shown in figures 46b, 51.

Ligger i en trädgård, tillhörig fröken Aiva Arvidsson, Ramsättra. På kyrkogården 1868. Håkansson nr 464.

Följande stenar ligger som trappstenar vid två byggnader, den ena f d skola, i byn Källingemöre:

35. Av röd kalksten, svagt trapetsformad, med finhuggen kant. Övre bredd 91 cm, nedre bredd 83 cm, längd 180 cm samt tjocklek 10 cm. Medeltiden. Djupt inristade konturer till ett litet tvärställt, rektangulärt fält med inskrifter: E N (spegelvänt) S / I P D / 1827.

36. Av röd kalksten, rektangulär, med finhuggna, raka kanter. Upp till en liten tvärställd rektangel, men ingen synlig inskrift. 141 × 93 × 10 cm.

Det finns fler stenar ute i socknen, vilka av måtten att döma troligen är gravstenar, men som saknar inskrift, tex en som ligger som trampflisa vid prästgården i Köping. Det har dock inte varit möjligt att göra en fullständig inventering av de utspridda gravstenarna.

Brunn

På kyrkogårdens norra del låg förr en brunn, över vilken användes resterna av en medeltida dopfuntscuppa som brunnskar (fig 23, jfr fig 44 a, 66). Brunnen omtalas redan av Ahlqvist (2: 1, s 165), och enligt honom hade den »godt watten». Det bör i detta sammanhang erinras om, att kyrkogården då inte, sedan flera hundra år, användes till begravningar utom i undantagsfall (brottslingar och självspillingar). Till brunnen hörde en vippstång, synlig i fig 77.

Solvisare

Söder om kyrkan står en solvisare (fig 24), av kalksten, i form av en åttkantig pelare med rikt profilerad bas. Det är en rest från den medeltida kyrkan, vilken troligen har stått i den delade triumfbågen (se nedan, Den medeltida stenkyrkan, fig 47). Höjd 131 cm, skaftets diameter från hörn till hörn 31,5 cm.

Tre ännu äldre solvisare från 1600- och 1700-talen är också kända.

I. KÖPINGS TRÄKYRKA

Förekomsten av ett stort antal kristna gravmonument från 1000-talet (fig 12 ff, se ovan) förutsätter, att det funnits en kyrka redan under detta århundrade. Den har i så fall varit av trä, men om den var en stavkyrka eller uppförd i skiftesverk, är obekant, eftersom inga eventuella rester har varit föremål för sakkunnig undersökning.

Enligt traditionen skulle denna äldsta kyrka i Köping ha legat ca 5 m väster om den nuvarande kyrkogården. Elis Peterson (not 5) anförde 1953 en tradition om kyrkans västliga belägenhet. Han berättade också om

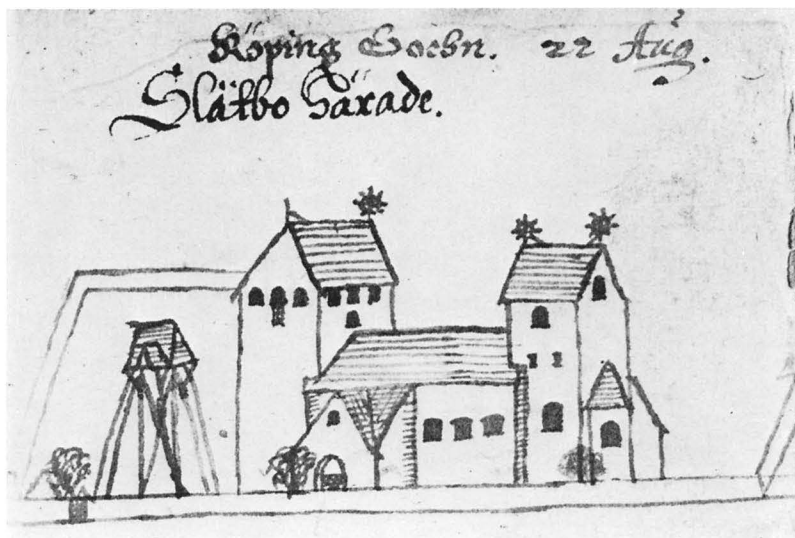
att det tidigare funnits en liten stensättning, vilken antogs vara platsen för den äldsta kyrkan.

På Öland har spår efter 1000-talskyrkor av trä påträffats i Stenåsa (1955), Alböke (? 1969), Långlöt (1969; SvK Öl II: 1, s 113) samt troligen i Källa (1971).²¹ I Föra finns ännu rester av en stavkyrka i kyrkans torn.²² På en runsten i Bjärby, Runstens sn, omtalas en kyrka (SvR Öl 36).

Förutom runstensfynden från 1000-talet (fig 12 ff) har många andra föremål från samma period påträffats i Köping (se ovan, Inledning).

Fig 25. Köpings medeltida stenkyrka, kyrkogård och klockstapel, samt ruinen av ett gilleshus (t v) år 1634. Längst t h skymtar en klivstätta av trä. Teckning av J H Rhezelius, KB.

The medieval stone church of Köping, the churchyard and bell-tower, with the ruins of a guild hall (left) in 1634. To the far right can be seen a wooden stile. Drawing.



II. KÖPINGS MEDELTIDA STENKYRKA

Köpings medeltida stenkyrka, som till största delen revs 1805, kan tämligen detaljerat rekonstrueras med tillhjälp av bevarade grundmurar, framgrävda 1952 och 1953 (fig 29 ff), med stöd av gamla avbildningar och beskrivningar från 1600-talet och senare (fig 25 ff) samt med hjälp av arkivalierna. Om kyrkans omfång kan man få en viss uppfattning därigenom att den är markerad med röd kalksten i den nuvarande kyrkans grå kalkstensgolv. Se även fig 82.

Plan och material

Den för en landskyrka ovanligt stora, nära 42 m långa och nästan 14 m breda kyrkan bestod av ett rymligt långhus, kallat »medelkyrkan», samt ett öster därom beläget smalare kor med absid, den senare kallad »chorchuren». Över koret reste sig ett torn och även vid västra gaveln sköt ett torn upp. Kyrkan var med andra ord en sk klövsadelskyrka.²³ I söder låg ett vapenhus, även kallat »förhuset» och vid korets norra vägg låg en rymlig sakristia. Planen är skev (fig 31).

Materialet och murbehandlingen kan fortfarande studeras. Utmed den nuvarande kyrkans norra mur står nämligen norra långhusmuren kvar till 175 cm höjd (fig 93) och utanför östra gaveln skjuter ett stycke av grunden till den gamla kormuren med absiden ut. Det medeltida långhusets västgavel är bevarad till 140–200 cm höjd, räknat från den ursprungliga markytan,

och ingår i den nuvarande västgaveln (fig 32). Materialet är dels vald, dels huggen kalksten i tunna block, murad på vanligt sätt i skalmursteknik i regelbundna, tunna skift med täta, utstrukna fogar. I murhörnen är finhuggen sten använd. Fogbruket är slätt och hårt och har en varm elfenbenston. I det släta bruket förekommer små rullstenar och på flera ställen, där större murytor var bevarade 1953, kunde man finna kvaderrits, dels på murarnas utsida, dels på insidan, bl a i långhuset och inne i absiden. På norra långhusmurens utsida var kvaderritsen mycket tydlig även några år efter 1953, men har tyvärr sedan dess nästan helt försvunnit genom frostsprängning. På insidan av samma mur kan man emellertid fortfarande studera den, där är den väl bevarad (fig 30).

Exteriör

Yttertaken var överallt täckta med tjärad spån. På tornen satt flöjlar av koppar.

Murarnas utsida var från början oputsade med distinkt ritsade fogar (jfr ovan). Ännu på 1600-talet beskrevs kyrkans exteriör såsom varande »af tälgesteen», vilket innebar, att murverket stod bart och var av bearbetad sten. Även på 1700-talet var kyrkan oputsad. Den kunde inte rappas, heter det i vis prot 1774, eftersom den var byggd av sten som »ständigt vätskas».

Kyrkans huvudingång, »stora dörren», låg i söder,

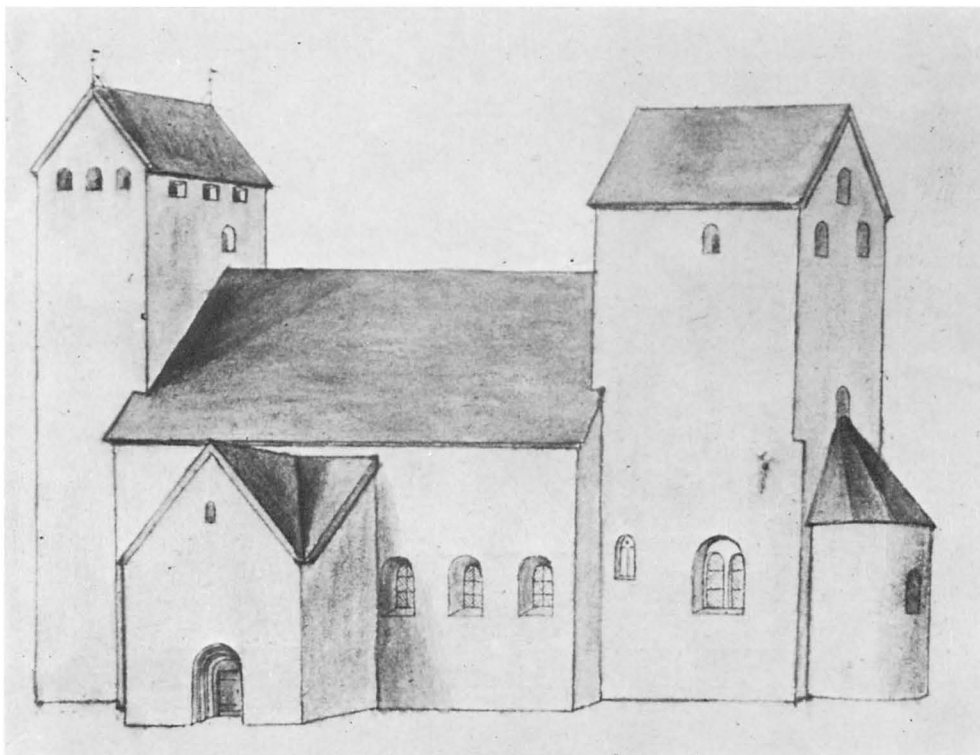


Fig 26. Kyrkan från sydöst 1673. Skala 1: 288. Teckning av P Törnewall, UUB. — Hadorph skriver: »Köping ähr en uälbygd steenkyrkia af tälgsteen med 2 stentorn öster och uester, kyrkian temlig bredh medh 2 pelare rader innan till 4 på huar sijdan, hon är belägen på en skiön platz ...» (S 30, fol 78 r:o, UUB.)

The church from SE, 1673. Drawing. — Hadorph writes: "Köping is a well-built stone church of soapstone [limestone] with two stone towers at east and west, the church is rather wide with 2 rows of pillars inside, 4 on each side, she is situated in a beautiful place ..."

innanför vapenhuset. På motsvarande sida i norr fanns också en ingång, igenmurad före 1750 (jfr fig 27). Även i västtornet fanns en rundbågig ingång, igenmurad sedan lång tid tillbaka, och markerad på Frigelius' teckning 1750 (fig 27). I slutet av 1700-talet togs en portal upp i östtornets södra mur, kallad »lilla dörren», till skillnad från långhusets sydportal, stora dörren.

Kyrkan upplystes av många fönster omkring år 1800: fyra på södra sidan av långhuset, ett på dess norra, längst i väster, i korets södra sida fanns ett större och ett mindre (fig 27), och absiden hade också ett fönster (fig 25). Fynd av målat glas och blyspröjsar 1953 (fig 53 f) visar, att åtminstone ett av korfönstren haft glasmålningar (se nedan). I vapenhusets södra gavelröste satt en liten glugg. Frigelius markerar tre igenmurade fönster på norra långhusmuren (fig 27). Tornen hade flera öppningar av varierande form och storlek,

allt närmare beskrivet nedan (kap Byggnadsbeskrivning).

Interiör

Långhuset var treskeppigt välvt med fyra par valvstöd (se underskriften till fig 26 samt fig 31). Koret var av allt att döma tunnvalvt, över absiden höjde sig sannolikt ett hjälmvalv, men i västtornets bottenvåning, som från början torde ha varit tunnvalvt, utgjordes inner-taket omkring år 1800 sannolikt av ett plant trätak. Tornens övervåningar var välvda, framgår det av arkivaliska notiser, valven bestod troligen av tunnvalv, den förhärskande valvtypen i de öländska medeltids-tornen.

Som redan är omtalat, hade även innerväggarnas murverk kvaderritsade fogar (fig 30), men däröver fanns flera lager vitkalkad puts samt spår av ornering med röd färg.

Fig 27. Kyrkan och kyrkogården från nordöst och sydväst år 1750. Teckning av P Frigelius, KLB. — I kyrkogårdens sydöstra hörn en klockstapel, i eller utanför kyrkogårdens sydöstra del ruinerna av ett gilleshus (jfr fig 25).

The church and churchyard from northeast and southwest in 1750. Drawing. There is a bell-tower in the SE corner of the churchyard, and the ruins of a guild hall in or outside the southeast part of the churchyard.

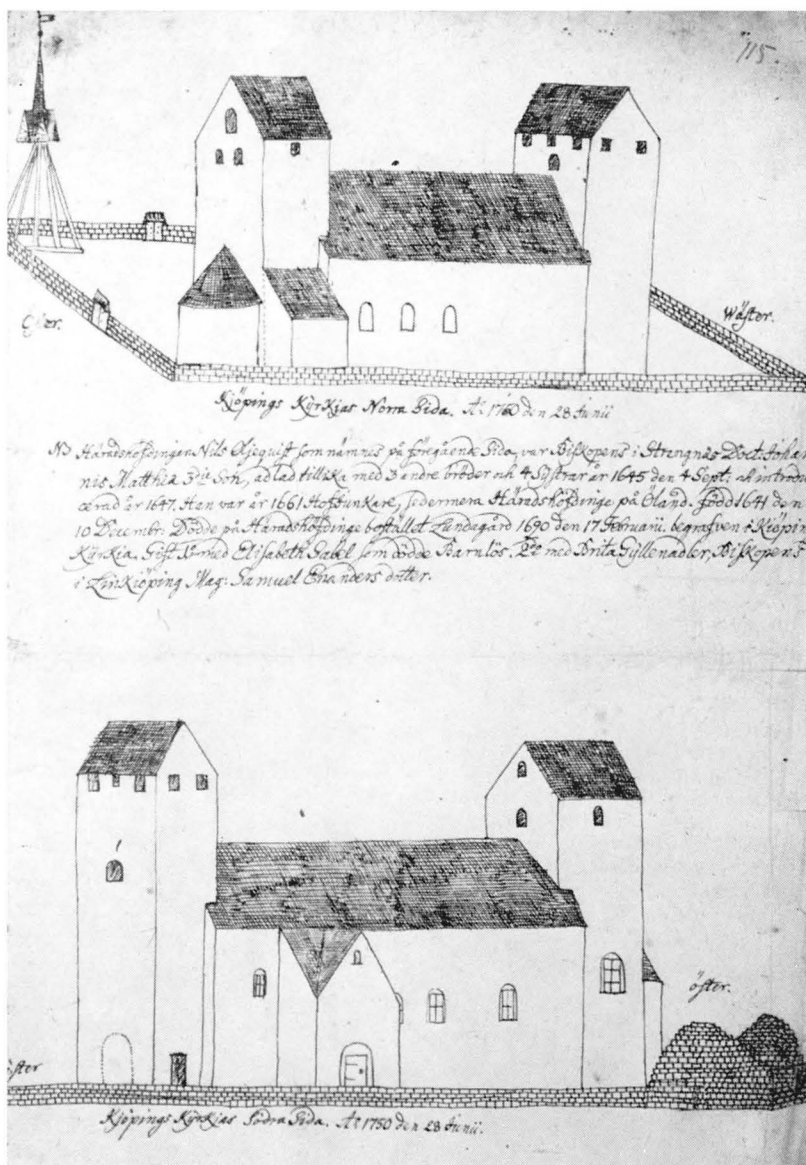


Fig 28. N I Löfgrens tillrättlagda kopia av teckningen i fig 27. ATA.
N I Löfgren's corrected copy of the drawing in figure 27.

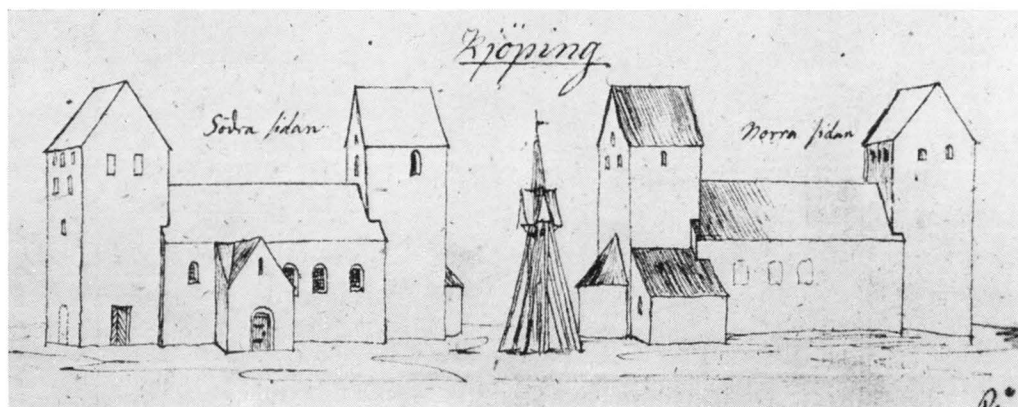




Fig 29. Den medeltida stenkyrkan under utgrävning. Korets skevhet framträder tydligt. Jfr planen fig 31. Foto R Boström 1953.

The medieval stone church during excavations. The skewness of the chancel can be clearly seen. Cf the plan in figure 31.



Fig 30. Ett stycke av nordmurens insida med kvaderritsade fogar. Foto S Hallgren 1975.

Part of the inside of the north wall with false ashlars scratched in the joints.

På de gamla avbildningarna av kyrkan sitter långhusfönstren påfallande långt nedanför takfoten. I själva verket var långhusmurarna uppdragna högt över kyrkorummet och omslöt en profan övervåning ovanpå valven, vilken från början hade ljusöppningar eller krenelerad murkrona. Öppningarna igenmurades så sent som 1755 (räk). Därför hade man väntat sig att finna dem markerade åtminstone på Rhezelius' teckning (Törnwall är inte lika detaljtrogen som hans äldre kollega, not 10).

Byggnadsbeskrivning

Absidkoret och östtornet

Absidkorets murrester (fig 29) var intill 1953 omkring 70 cm höga, men nu återstår endast murar till 45 cm höjd. Det gäller östligaste delen av koret, som skjuter utanför nuvarande kyrkan (fig 92). Korets plan bildade en oregelbunden fyrkant: yttermåttan var på södra sidan 8,60 m, på den norra 8,45 m och bredden var 9,77 m. Koret var alltså obetydligt kortare än långt. Absiden hade en radie av 2,95 m och bildade en nästan exakt halvcirkel.

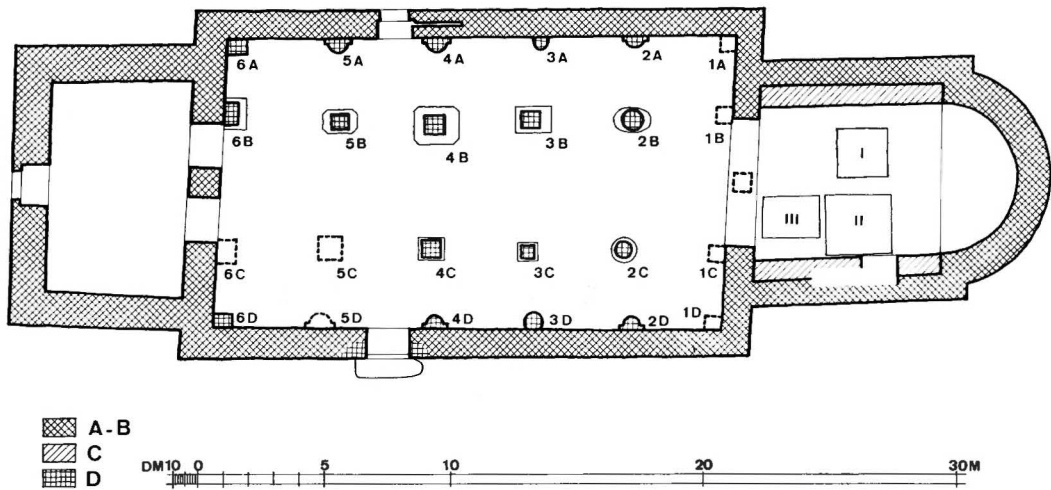


Fig 31. Grävningsplan av den medeltida kyrkan. Uppm, skala 1:300, R Boström 1953.

Plan for the excavations of the medieval church.

Något under den nuvarande markytan hade muren en 15–30 cm bred sula på utsidan, men varken koret eller någon annan del av den medeltida kyrkan hade sockel. Det kunde konstateras 1953, att markytan under medeltiden låg under den nuvarande, ca 30 cm djupare på södra sidan, 55 på den norra. Sannolikt bestod undergrunden av stora kullerstenar, på vilka några kraftiga skift var murade som grund.

Dagmuren utgjordes i norr och söder av två olika, intill varandra murade partier (fig 31). Den yttre och ursprungliga var ca 110 cm bred och bestod av det redan beskrivna murverket med tunna skiftgångar och kvaderrits. — De sekundära inre stödmurarna bestod av större sten än den yttre. Den norra stödmuren var 84 cm tjock, den södra var något tunnare, 75 cm.

I synnerhet på absidens insida var de ritsade fogarna väl bevarade. Absidens murar, som inte var förstärkta på insidan, är 132–139 cm tjocka. Sprången på östra kormurens utsida på ömse sidor av absiden är 64 cm i söder, 79 cm i norr.

Även korets västra mur — triumfmuren — utgjordes av en hel mur, utan avbrott för triumfbågen. Endast grunden var bevarad, den var inte mindre än 160 cm bred och påträffades omkring 60 cm under den medeltida kyrkans golv. Den västra korgrunden sköt utanför triumfmurens åt väster vända liv. Även denna har haft en sula på utsidan — den mot långhuset vända sidan. Detta kan möjligen tolkas så, att koret under någon tid stått som en självständig byggnad, innan långhuset byggdes (fig 118 A).

Triumfbågen var omkring 4,9 m bred. Det norra vederlaget slutade ca 30 cm innanför ett avtryck, som kanske markerade en ännu smalare triumfbåge. På södra sidan syntes ingen motsvarighet, men bör ha funnits. Då blir den ursprungliga triumfbågen ca 4,3 m bred. På grund av gravgrävningar var alla spår av en eventuell äldre triumfbågsöppning utplånade, ej heller syntes avtryck av den mittpelare (fig 24, 46b, 51 a, b), som förmodas ha blivit insatt i samband med långhusets välvning och delade triumfbågen i två bågöppningar (Byggnadshistoria, period D, fig 47, 118 D).

De delar av absidkorets grundmurar, som skjuter utanför den nuvarande kyrkans östra mur, fick fogarna ilagade 1954. Resten av östornets murar schaktades bort 1953 och markerades i det 1954–1955 uppförda kyrkorummets golv med röd kalksten. På samma sätt är det medeltida långhuset markerat.

I södra kormuren fanns en i sen tid upptagen ingång. Vid tre biskopsvisitationer — 1733, 1750 och 1766 — hade man på biskoparnas förslag beslutat att ta upp en ingång på södra kormuren, emedan det blott fanns en enda ingång i den folkrika kyrkan. 1779 fattade församlingen det avgörande beslutet, att nedflytta det södra korfönstret och göra det större. Detta kan tydas så, att man vid genombrytningen av den tjocka kormuren med dess trappa utgick från ett korfönster. 1780 hade kyrkan äntligen två ingångar. »Stora dörren» och »lilla dörren» (st prot). Av lilla dörren syntes intet spår 1953.

Koret upplystes åt söder av ett stort, rundbågigt,

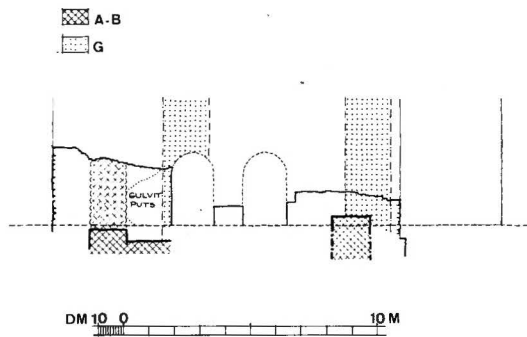


Fig 32. Sektion mot öster genom de båda västtornen, det ena från medeltiden, det andra från 1805, mot långhusets västgavel (jfr snitt A-A, fig 82). Skala 1:300, uppm R Boström 1953.

Section, looking east, of the two west towers, one medieval, the other dating from 1805, at the west gable of the nave. (Cf section A-A, fig 82.)

enligt Törnwall tvådelat fönster (fig 26). Längre åt väster på samma sida satt enligt samma källa ett mindre, likaledes tvådelat fönster, rund- eller spetsbågigt. Rhezelius har inte tecknat av detta fönster, varför det är tveksamt, om det verkligen funnits (not 10). Det större fönstret sitter ganska högt upp, om man får tro Rhezelius, vilket också är nödvändigt, för att murtrappan skall få plats. De många målade glasskärvorna och blyremorna som hittades i koret 1953 (fig 53 f, se kap Glasmålningar) har tydligen hört till detta eller båda korfönstren. (Ett av dem gjordes 1779 om till dörr, jfr ovan.)

Till ett av korfönstren har sannolikt hört den sidopost av dels finhuggen, dels slipad, röd kalksten, vilken påträffades i 1800-talskyrkans östra mur (fig 48). Den hade fals för glas och hål för vindjärn och hade måtten $92 \times 15 \times 19,5$ cm. Förkom 1953.

Den mindre fönsteröppningen på södra sidan, om man nu vågar lita på Törnwall (fig 26, jfr not 10), bör ha lyst upp murtrappan, som torde ha löpt mot väster. — Även absiden hade ett ganska stort, rundbågigt fönster, mot öster.

En trabes av ek sträckte sig tvärs över triumfbågen ända till 1726, då den togs bort (råk). En antydning om bjälkens belägenhet över golvet och samtidigt triumfbågens anfangshöjd är arkivaliskt belagd i samband med dess borttagande. Det framgår nämligen att predikstolens ljudtak tidigare varit upphängt i trabes, vilket torde innebära, att den befann sig åtminstone 4,5–5 m över golvet.

På södra sidan, nära sydöstra hörnet, syntes 1953 spår av en 70 cm bred ingång till den trappa, som förde upp till östtornets övre våning (fig 31). 1733 insattes en lucka i denna öppning, »emädan derigenom en stark kiöld i choret och Predikstolen ingår» (st prot). Tidigare hade alltså torntrappan saknat dörr och stått öppen mot koret.

På norra sidan, mitt emot toringången, låg ingången till sakristian, som beskrivs nedan.

Innertaket i koret utgjordes utan tvivel av ett tunnvalv, som hade sina vederlag i norr och söder i de båda ovan beskrivna förstärkningsmurarna (fig 31). På liknande sätt är ännu korvalvet i Resmo kyrka konstruerat och liknande förhållanden har rätt bl a i de rivna kyrkorna i Bredsätra och N Möckleby.²⁴

Torngluggarnas form och antal växlar något på de gamla avbildningarna. Att med stöd av dem kunna få en uppfattning om våningsindelningen är därför vanskligt.

Östtornets första våning bör ha legat i nivå med långhusets profana övervåning. På de gamla avbildningarna synas inga ljusöppningar, de kan ha suttit i östra och/eller norra muren, såvida inte de båda små, hos Rhezelius avbildade gluggarna i södra muren hört till denna våning och inte till den andra våningen.

Arkivaliernas allmänna notiser om valv i tornen bör tolkas så, att östtornets mellanvåningar, hur många de kan ha varit till antalet, har varit välvda med tunnvalv. Ett bjälklag eller ett valv skilde de båda översta tornvåningarna åt. Den översta våningen — skyttevåningen — hade en stor, sannolikt manshög, rundbågig muröppning mot söder enligt Rhezelius, Törnwall och Frigelius (fig 25–27). Mot öster i samma våning var det två öppningar (fig 26, 27), samt mot väster och norr en (fig 27). Överst i gavelröstena fanns också stora rundbågiga öppningar i väster och öster. Yttertaget var ett spånat och tjärat sadeltak med fall mot norr och söder.

Gavelprydnaderna utgjordes på Rhezelius' tid av smidda kors, sannolikt av smidesjärn. På senare avbildningar saknas de.

Långhuset

Långhuset, varav nederdelen av nordmuren till största delen är bevarad (fig 92, 93), har en genomsnittlig tjocklek av 105–114 cm. Även ett par meter av västmuren är bevarad, den ingår i den nuvarande gavelmuren och är 134 cm tjock (fig 32). Sydvästra långhushörnet hade på utsidan en sula, 18 cm bred i väster, 26 cm i söder och befintlig ca 55 cm under markytan 1953. Även utmed västra gaveln kunde man följa denna

sula (inifrån 1800-talstornet). Långhusmuren är uppbyggd på samma sätt som kormuren. På norra sidan var den 1953 bevarad till mellan 65 cm (i nordöst) och 3,10 m höjd (i nordväst), men är nu avjämnad till omkring 175 cm höjd. I samband därmed påträffades en stor runsten i nordvästra hörnet. Södra långhusmuren, som helt och hållet schaktades bort efter undersökning 1953, stod kvar till en höjd, varierande mellan 5 cm (i öster) och 115 cm (i sydväst). Sydvästra långhushörnet låg 25 cm söder om det nuvarande tornet.

Långhusets yttre längd, mätt på sydmuren, var 22,75 m, och den inre var 20,2 m. Den yttre bredden var inte mindre än 13,7 m, den inre 11,53 m. Långhusets östra sida sköt 195 cm utanför koret både i norr och i söder.

På norra sidan påträffades 1952 fyra runda ställningshål, 10–12 cm i diameter, 80–100 cm djupa. De låg i samma skift, omkring 1,75 m över nuvarande markyta.

740 cm från sydvästra långhushörnet låg en portal (fig 35 ff). I murens ytterliv låg tröskeln, bestående av ett 140 cm långt kalkstensblock, 19 cm tjockt och 50 cm högt, finhugget och med skiktningen vänd lodrätt. 27 cm under tröskelns överkant hade stenen på utsidan ett vågrätt, mörkt avtryck av jord. Så högt upp hade tydligen en yttre trappsten legat (ej bevarad).

På sidorna var tröskelstenen skarvad, t v med ett 18 cm långt stycke, t h med en endast 5 cm tunn sten-skiva. Nära östra änden av den egentliga tröskelstenen var översidan grovhuggen, utan tvivel angivande platsen för en post. I övrigt var tröskelns översida mycket slättnött. Gångöppningens bredd kunde beräknas till omkring 125 cm.

Framför portalen låg, när den påträffades 1953, den gamla trampflisan kvar på sin plats. Den bestod av en långsmal runsten av röd kalksten, upptill halvrunt avslutad. På dess åt öster vända överdel skymtar fortfarande en runslinga. Inskriften är alltför nött för att kunna tolkas. Stenen var i övrigt mycket sliten samt spräckt i flera stycken. Endast överdelen med runfragmenten togs tillvara 1953 och förvaras nu i kyrkans runstensskammare. Mått: 91 × 61 × 10 cm.

Portalens innersmyg (fig 33, 35) var 165 cm bred och hade rätvinkliga sidor. Den var omsorgsfullt murad och slätputsad.

På ömse sidor om portalens utsida syntes 1953 avtryck av bortbrutna, större stenblock, av formen att döma portalomfattningens baser. I fyllningen i närheten av portalen låg ett basblock (fig 36), bestående av en bas med attisk profil och ett hörnblad, omgiven av två murhörn, ett med rätvinklig, det andra med



Fig 33. Ett stycke av södra långhusmurens insida med väggpelarna 2D, 3D och 4D. Längst t h sydportalen. Spettet längst t v i bakgrunden markerar triumfbågens södra begränsning. Foto R Boström 1953.

Part of the inside of the south wall of the nave with wall piers 2D, 3D and 4D. To the far right is the south portal. The crowbar to the far left in the background marks the south limit of the chancel arch.

Fig 34. Väggpelaren 3D. Foto R Boström 1953.

Wall pier 3D.





Fig 35. Sydportalens tröskel från öster.
T v en runsten, använd som trampflisa.
Foto R Boström 1953.

The threshold of the south portal from east. To the left a runestone used as a slab.



Fig 36. Basblock från sydportalens
högra sida. Foto R Boström 1970.

Base block from the right side of the south portal.



Fig 37 a–b. Tympanonsten från syd-
portalen, hela och detalj med Kors-
fästelsen. SHM inv nr 15893. Foto S
Hallgren 1976.

Fig 37 a–b. Tympanum stone from the south portal, complete and detail with the Crucifixion.



Fig 37b. Korsfästelsen, detalj av fig 37a. Foto S Hallgren 1976.
The Crucifixion, detail from figure 37a.

trubbig genomskärning. Mått: 106 × 65 × 28 cm. Formen tyder på, att basblocket suttit vid portalens högra (östra) sida och att portalen skjutit ut ur muren ca 50 cm som en vimpreg (jfr Gärdslösa sydportal²⁵ samt rekonstruktionen fig 39). En markering för kolonnettskiftet visar, att dess diameter nedtill varit ca 17 cm. Det motsvarande västra basblocket har inte återfunnits, men kan ha använts som byggnadssten i det ännu kvarstående västtornet från 1805.

Till portalen har hört ett fragmentariskt kapitälbandsblock av grå kalksten (fig 38a–c). Mått 46 × 20 × 15 cm (höjden, 15 cm, har varit större, ty stenens överdel är avslagen). När fragmentet påträffades 1908 av Johnny Roosval, låg det utslängt på kyrkogårdsmuren. Nu i Ölands Forngård. Kapitålet har bägarblocksform och avslutas nedtill av en kraftig vulst. På undersidan är en cirkelrund markering, som visar, att kolonnettskiftet upptill haft en diameter av ca 16 cm.



a



b



c

Fig 38a–c. Kapitälblock från sydportalens vänstra sida, detaljer. Ölands Forngård, Borgholm. Foto R Boström 1964 (a) samt S Hallgren 1975 (b, c).

a–c. Capital block from the left side of the south portal, details. Ölands Forngård, Borgholm.

Kapitälets ornamentik i plan, låg relief består av två spiralrankor med halvpalmetter, som utgår från den utskjutande delen av kapitälbåndets mittparti. Eftersom stenens översta klov är borta, är mittornamentet svårtolkat. De två rankorna, som inte är symmetriska, utgår symmetriskt från en oval yta, som upp till kan ha avslutats med något slags blad, så att just denna detalj i ornamentiken bestått av en symmetrisk figur.

Det trubbiga hörnet t v om kapitälet visar, att detta block suttit i portalens vänstra och västra sida. Stenens översta klov är borta, som redan är nämnt, liksom ett sannolikt rätvinkligt murhorn t h om kapitälet. Troligen har en slät platt samt däröver en utskjutande list med hålkål utgjort den övre avslutningen, att döma av nära paralleller i Gärdslösa korsarmsportaler.

Ornamentiken överensstämmer nära i stilen med ett par kapitäl, beskrivna nedan (fig 46 a, b, 50 f), det lilla basblockets profil och hörnblad har också flera paralleller i andra bevarade delar i Köping (fig 44 b, 45 d, 49, 52, se nedan).

Till portalen har också hört en tympanonskiva av grå kalksten (fig 37). Den deponerades 1917 i SHM (inv nr 15893). Dess trifolieformade underkontur visar, att portalens gångöppning varit 124 cm bred, vilket väl passar till Köpings sydportal.

På skivans slipade framsida är skulpterad en summarisk framställning i liten skala av Kristus på korset, omgiven av de sörjande jungfru Maria och Johannes evangelisten. Gruppen är utförd i mycket låg relief mot en slät fond. Närmast figurerna är bakgrunden ytterligare nedskuren, så att en större plasticitet åstadkommits (»relief en creux»).

Kristus lutar huvudet starkt mot vänster (från åskådaren sett), mot sin högra axel, de stora, mandelformade ögonen dominerar ansiktet, som i övrigt endast har antydna drag. Glorian är lik en rund skiva och saknar, förvånande nog, korsmarkering. Kroppen är S-svängd, men benen parallella bredvid varandra. Kristus har alltså varit fäst vid korset med fyra spikar. Fötterna är något utåtvända, så att gestalten ser ut att stå, men något suppedaneum är inte antytt. Ländklädet är knälångt; om det har haft någon innerteckning, så har den försvunnit genom stenens vittring. De båda sörjande är inneslutna i fotsida dräkter, ansiktena på deras runda huvuden är bara antydna. Gloriorna är släta, skivlika, liksom Kristus'.

Ytterligare tre verkstycken, som iaktogs 1953, men som inte har återfunnits 1976, har troligen också hört till samma portal, nämligen tre stenar med svagt svängda underkonturer: 1. Av grå kalksten, 52 × 24 × 21 cm. Den

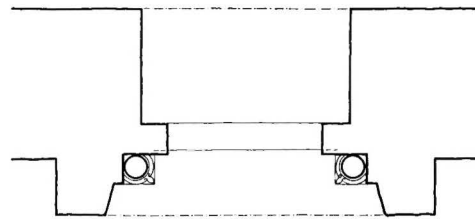
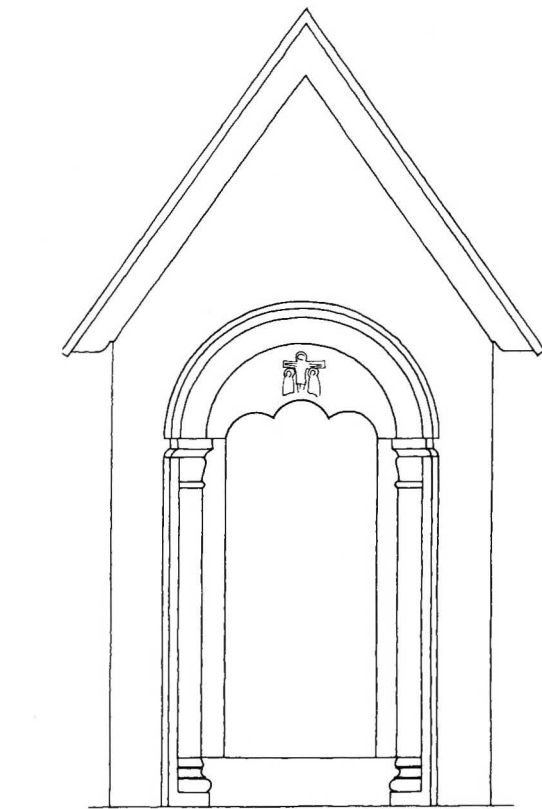


Fig 39. Rekonstruktion av sydportalen, fasad och plan. Skala 1:60, R Boström 1975.

Reconstruction of the south portal, front and plan.

påträffades inmurad i 1800-talskyrkans östra gavel. — 2. Av röd kalksten, 44 × 30 × 28 cm. — 3. Också av röd kalksten, 74 × 32 × 28 cm. De två senare påträffades av Elis Peterson (not 5) i en grav vid södra grinden. Dessa



Fig 40. Nordportalen. Foto R Boström 1970.

North door.

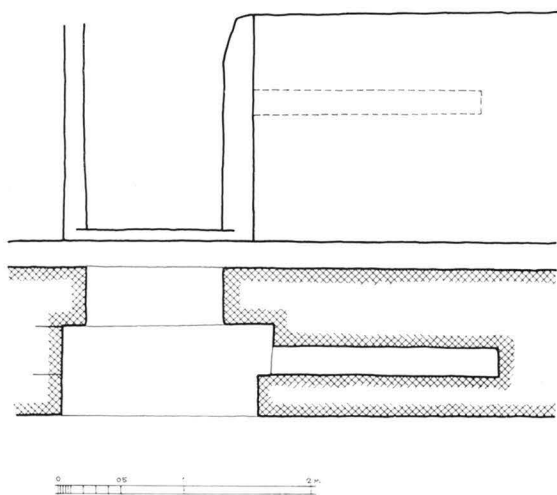


Fig 41. Uppmätning av nordportalen i fig 40, plan samt innersmyg. Skala 1:60, R Boström 1953.

Scale drawing of the north door in figure 40, plan and the inside splay.

kan ha ingått i den båge, som vilar på kolonnetterna och inramat tympanet. Med så många delar kända, går portalen att rekonstruera (fig 39).

Det sätt, på vilket man huggit ur muren på ömse sidor om portalen för att bereda plats för basblocken samt den skarvade tröskelstenen visar, att portalen i sitt utsmyckade tillstånd inte är ursprunglig. Innersmygens rätvinkliga sidor är däremot ett ålderdomligt drag, som visar, att denna del av portalen är äldre än omfattningen.

Den äldsta sydportalen har sannolikt varit en parallell till den delvis ännu bevarade nordportalen. Mitt emot sydportalen och 7,3 m från långhusets nordvästra hörn öppnar sig fortfarande nederdelen av den medeltida nordportalen till 175 cm höjd (fig 40 f). Gångöppningen är på ålderdomligt sätt placerad i murens ytterliv, som därför samtidigt utgör både omfattning och dörranslag. Dess stenar är finhuggna med kantslag, gångöppningens sidor divergerar obetydligt, bredden upptill är 107 cm. nedtill 109 cm. 1953 undersöktes också en tröskelsten, synlig till 10 cm höjd över markytan. Den är nu troligen dold under den nuvarande markytan.

Innersmygen har vinkelräta sidor, precis som sydportalen. Den västra smygsidan var, när den framtoogs 1953, skadad, så att murkärnan syntes, men är nu ilagad. I östra smygsidan syntes 1953 en senare igenmurad bomkanal, 180 cm djup och 20 × 24 cm i genomskärning. Den satt 101 cm över golvet, räknat 10 cm under tröskelns underkant. I hålet låg en myckenhet kalkbruk och multnade rester av en ekbom och andra trärester. Bomtrumman har antagligen varit klädd med bräder, så att bommen skulle glida bättre.

Stängningsanordningen har varit ålderdomlig. I stället för att löpbommen på vanligt sätt låstes genom att skjutas in i grund trumma i muren, korresponderande med den djupa trumman mitt emot, låstes bommen genom ett beslag på dörrens insida.²⁶

Hur portalen har varit avslutad upptill, framgår inte av de bevarade resterna. Det kan ha varit en enkel rundbåge, som i Torslunda,²⁷ eventuellt med en rakt avslutad tympanonskiva som i Vickleby.²⁸ Resmo nordportal med fyrsidig gångöppning och däröver en halvcirklarund nisch är också en tänkbar parallell.²⁹

När nordportalen murades igen, vet vi inte. I varje fall skedde det före 1733, då det klagades över att kyrkan endast hade en ingång (sydportalen; vis prot). Yttersmygen måste ha varit helt dold, ty Frigelius har inte markerat den, till skillnad från andra igenmurade, men synliga muröppningar som exempelvis sydportalen och långhusets nordfönster (fig 27).

Innersmygen har däremot varit öppen. När en ny kyrka byggdes 1805, murades även nordportalens innersmyg igen.

I långhusets östra del satt tre fönster i söder (fig 25 ff) och tre i norr (de senare igenmurade, men fullt synliga på Frigelius' teckning, fig 27). De var likformigt rundbågiga med ganska tryckta proportioner och kan mycket väl ha varit ursprungliga.

I söder i långhusets västra del satt 1750 ett mindre, rundbågigt fönster, placerat något högre än de övriga (fig 27). Detta fönster, vars ålder inte är känd, hade

Fig 42. Norra långhusmurens insida med väggpelarna 2A, 3A och 4A samt plintarna till de fristående valvstöden 2B, 3B och 4B. Längst t v nordportalen. Foto R Boström 1953.

The inside of the north wall of the nave with wall piers 2A, 3A and 4A, and the plinths of the detached vault supports 2B, 3B and 4B. To the far left is the north portal.



Fig 43. Interiör mot sydväst med plintarna till de fristående valvstöden 3B, 4B och 5B. I bakgrunden, t h om torndörren, rester av den murpelare, som delade den medeltida tornbågen i två öppningar (jfr fig 32). Omedelbart t v om mannens huvud befinner sig södra tornbågens södra vederlag. Foto R Boström 1953.

Interior looking SW with the plinths of the detached vault supports 3B, 4B and 5B. In the background, to the right of the tower doorway, are remains of the wall piers which divided the medieval tower arch into two openings (cf fig 32). Immediately left of the man's head is the south abutment of the south tower arch.



förstorats före 1708. Det heter nämligen i st prot för detta år, att »Emedan efterst i Kyrkjan bakom dörren war et mycket litet fönster, så att der war något mörkt, och i förledet år war förfärdigad en ny och större fönster Ram der neder att, i stället för den gl^a och lilla, insättjas: men war änu här til inga fönster gjorde dy är nu till Twänne Nya fönsters förfärdigande betalte 3 Daler kopparmynt». Fönsterramarna hade anskaffats redan 1705, murarbetet och två »fönster», dvs glas, betalades 1707 (räk). En uppgift 1720 om en glugg bak i kyrkan, som igenmurades detta år, kan möjligen gälla det mindre fönstret (räk). I så fall var inte det stora fönstret en utvidgning av det äldre utan placerat bredvid.

Det större, västliga fönstret satt så högt upp, att det lyste både över och under läktaren (st prot 1759). Detta år beslöt man att taga upp ett liknande fönster mitt emot på norra sidan (st prot, räk). Nederdelen av detta fönster påträffades 1952 mellan nordvästra långhushörnet och nordportalen. Dess yttersmyg var 133 cm bred, bevarad till 75 cm höjd och belägen 180 cm över markytan. Fönstret hade murats igen 1805.

Ett par stenskivor med slipad godsida har troligen varit solbänkar i några av kyrkans fönster: 1. Av grå kalksten, 56 × 31 × 13 cm. — 2. Ett hörnstycke, också grå kalksten, 40 × 33 × 13 cm. Vänster kant slåthuggen, höger kant och nedtill något grövre yta. Kanterna något rundade. Undersökta 1953, ej återfunna 1976.

Golvet bestod av slitna kalkstensflisor. Delar därav påträffades 1952 ca 80 cm under 1800-talskyrkans yngsta golv. Även i långhuset låg gravstenar, t ex komminister Olaus Martinis (se nedan Gravminnen, gravsten nr 5).

Kyrkans valvstöd är till väsentliga delar bevarade. Flera trummor jämte baser och kapitäl ingår dels (sedan 1805) i portstolparna till kyrkogårdsmuren (fig 10, 45, 79, 83), dels förvaras de lösa vid kyrkan (fig 44). De visar finhuggna ytor, lodrätt eller snett behuggna, med ganska smala, täta kantslag.

När resterna till den medeltida kyrkan frilades 1953, stod plintarna till nästan alla valvstöd kvar på sina ursprungliga platser på det medeltida, nötta kalkstengolvet, såväl de fristående valvstödens som väggpilastrarnas (fig 29, 33 f, 42 f). Deras storlek och planform framgår av planen (fig 31). Flera plintar var finhuggna monoliter. Väl bevarade putsavtryck visade hur stora baserna varit. Av väggpilastrarna återstod i de flesta fall även ett stycke av skaften.

Väggpilastrarna 6A, 6B och 6D hade den enklaste planformen, de var firsidiga, med tämligen ojämnt murverk, slätputsade och vitkalkade. Följande väggpilastrar är rena rekonstruktioner, nämligen de med 1A, 1B, 1C, 1D, 5D samt 6C betecknade.

På insidan av långhusets östra mur saknades puts på en sträcka av 180 cm, räknat från de östliga långhushörnen och till lodräta gränser närmast triumfbågen. En så lång sträcka räcker dels till hörnpilastrar, dels till sidoaltare (fig 118: D).

De övriga väggpilastrarnas plan var ungefär en halvcirkel med invid väggen inlagda, smala knektar med firsidig genomskärning (fig 31). Enda undantagen var 3A och 3D, som till planen var cirkelsegment, något mindre än en hel cirkel, med den plana ytan vänd mot väggen och utan knektar. Basernas profil var en låg platt, på vilken en grund hålkäl vilade (fig 34). Hela raden av norra sidans väggpilastrar, såväl baser som skaft, var murade av endast tuktad sten, de var slätputsade och vitkalkade. Till deras motsvarigheter på södra sidan, 2D, 3D och 4D, hade däremot finhuggen sten använts både till baser och skaft (fig 34); 5D saknades, men fanns bevarad i avtryck.

De fristående valvstöden är i stor utsträckning bevarade. Som redan är nämnt ovan, består kyrkogårdsgvindarnas portstolpar av kolonnmaterial (fig 10, 45, 79, 83). Även ett stort antal lösa delar är bevarade, före 1953 använda som uppallning under 1800-talskyrkans läktarstöd, liggande i dess golvfyllning, inmurade eller löst liggande ute på eller utanför kyrkogården (fig 44). Materialet ger en god uppfattning om valvstödens utseende. Det östligaste paret hade inte endast runda skaft, utan även baser och kapitäl hade cirkelrund plan, vilken också bekräftades 1953 av de bevarade plintarna och deras avtryck i murbruket (fig 31).

Vad de övriga stöden beträffar, har med säkerhet ett, sannolikt ett par, haft åttkantiga skaft, kapitäl och baser, ehuru endast en bas och ett kapitäl är bevarade (fig 45a, b) samt ett fåtal åttkantiga trummor. Det framgick inte 1953, på vilket plintpar dessa pelare var murade, basens understa led är nämligen kvadratisk, men deras mått passar in på avtrycken på ovasidan av plintarna 3B och 3C. De två västligaste paren valvstöd (4B, 4C och 5B, 5C) var kolonner med kvadratiske baser och kapitäl.

Här följer en beskrivning på bevarade kolonn- och pelardelar. De runda skaftresterna räcker endast till 3 m höga skaft för de tre paren med rund genomskärning. Med tanke på kyrkans i övrigt stora mått är det alldeles för litet. I jämförelse med bevarade kyrkor av ungefär samma mått — de gotländska Dalhem, Levide eller Lau — kan en skafthöjd av omkr 6–7,5 m vara rimlig.³⁰ Ytterligare rester kan ännu dölja sig i tornet och kyrkogårdsmuren.

Det östligaste kolonnparet 2B, 2C (fig 31) bar ännu



a



b



c



d

Fig 44a–d. Dopfuntskupan i fig 23 och 66 (a). — Några arkitekturfragment m m, dels sekundärt använda i 1805 års kyrka, dels påträffade under dennas golv 1953. Foto R Boström 1970.

The bowl of the font in figures 23 and 66 (a). Architectural fragments, etc, some used secondarily in the church erected in 1805, others found under the floor of this church in 1953.

bevarade kapitäl med helt rund plan, uppbyggda av en hög, men grund hålkäl och en låg platt (fig 44b, 46c). Ovanpå vardera kapitälet har troligen legat en kvadratisk platta med profilerad kant (platt+hålkäl eller snedfas). En sådan platta är synlig i fig 44 c. Ett par liknande plattor av grå kalksten med medeltida behugg-

ning och uppbyggda av en hög hålkäl och en låg platt (mått: $89 \times 87 \times 15$ cm resp $89 \times 88 \times 15$ cm), ligger som trapstenar i Västergården, Hörninge. Dessa kan mycket väl tänkas ha utgjort den övre avslutningen av detta eller något annat av de fria paren valvstöd i Köping. Skaften har haft en genomsnittlig diameter av

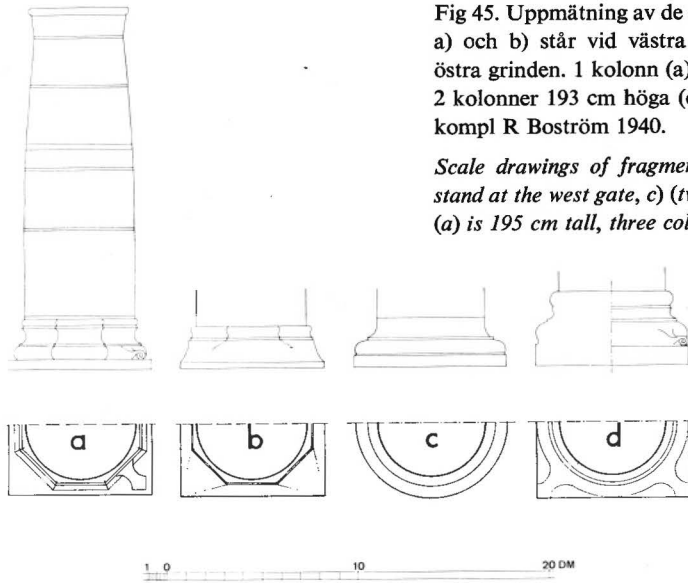
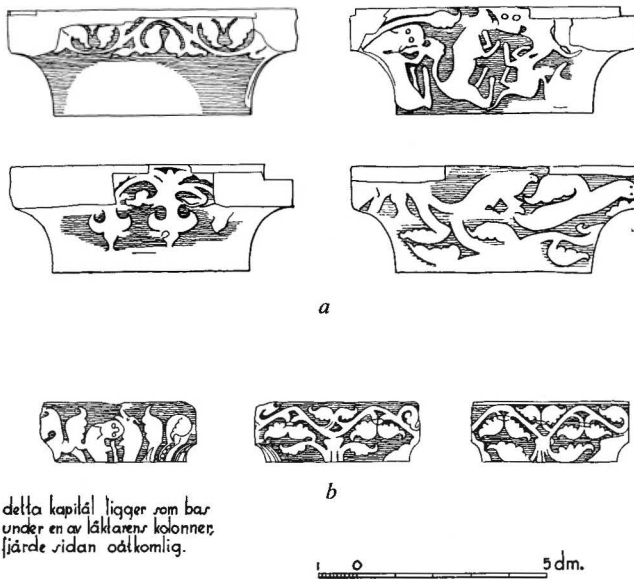


Fig 45. Uppmätning av de som grindstolpar använda medeltida kolonnfragmenten: a) och b) står vid västra grinden, c) (2 st) vid den södra samt d) (2 st) vid den östra grinden. 1 kolonn (a) är 185 cm hög, 3 kolonner är 187 cm höga (b, c) samt 2 kolonner 193 cm höga (d). Uppm, skala 1:40, S Hesselgren och S Fränne 1931, kompl R Boström 1940.

Scale drawings of fragments of medieval columns used as gate-posts: a) and b) stand at the west gate, c) (two) at the south and d) (two) at the east gate. One column (a) is 195 cm tall, three columns are 187 cm tall (b, c), and two are 193 cm tall (d).



delta kapital ligger som bar under en av läklarens kolonner, fjärde sidan odtkomlig.

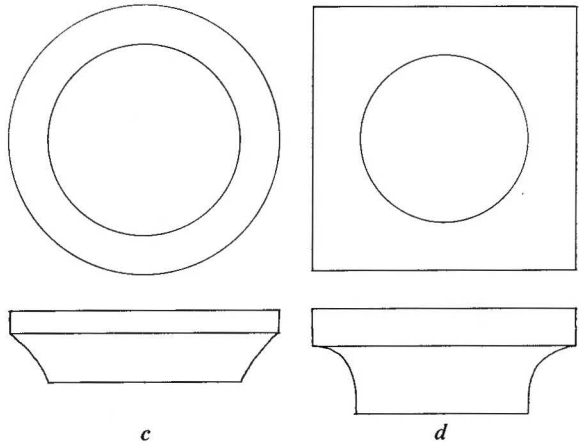


Fig 46a–d. Uppmätning av några kapital (jfr fig 50, 51); skala 1:20. S Hesselgren & S Fränne 1931 (b–d) samt R Boström 1939 (a).

Scale drawings of some capitals (cf figs 50, 51).

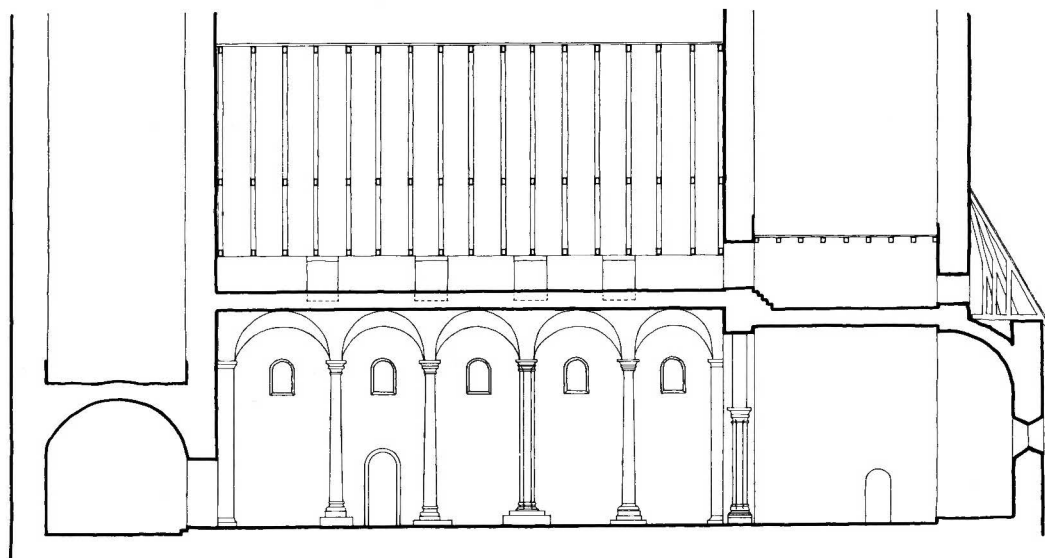
50 resp 58 cm, sannolikt något smalare upptill än nedtill.

Närmast kapitäl avslutades kolonnskäften av en tunn vulst, huggen i ett stycke med hela trumman. Samtliga sex vulster till de sex kolonnerna är bevarade, som övre avslutning till grindstolparna (fig 10, 45, 79, 83). De har alla det gemensamt, att blocken smalnar av något nedåt, vilket har givit kolonnskäften en spänstig

kontur, trots deras i övrigt obetydliga förtjockning nedåt.

Baserna till 2B–2C, som numera ingår i de båda sydliga grindstolparna, har helt rund plan och en profil, som består av en kraftig vulst mellan en hög, grund hålkäl (upptill) och en ganska låg platt (nedtill; fig 45c). Båda baserna har en diameter av ca 80 cm.

Deras plintar såg ut på följande sätt: 2B bestod av en



DM 10 0 5 10 20 30 M

Fig 47. Rekonstruktionsförsök av klövsadelskyrkan. Längdsektion mot norr samt tvärsektion mot öster. Skala 1:300, R Boström och G Wirén 1977.

Attempted reconstruction of the pack-saddle church. Longitudinal section looking N and cross-section looking E.

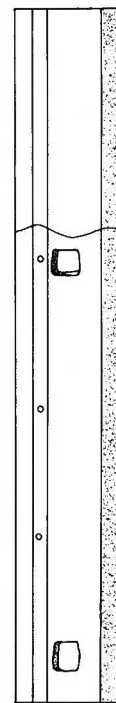
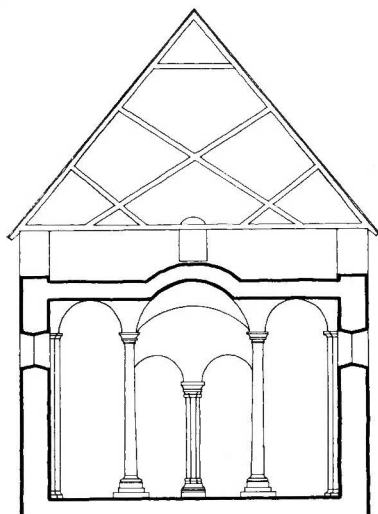


Fig 48. Fönsterpost av röd kalksten, funnen i östgaveln till 1805 års kyrka. Ej bevarad. Uppm, skala 1:10, R Boström 1953.

Window mullion of red limestone, found in the east gable of the church built in 1805. Not preserved.





Fig 49a–b. a) Sydvästra hörnbladet på östra grindens norra kolonnbas samt b) nordöstra hörnbladet på östra grindens södra kolonnbas. Jfr fig 45 d. Foto G Planthaber 1939 (a) och J Roosval 1908 (b).

a) Southwest angle-spur on the north column base of the east gate and b) the north-east angle-spur on the south column base of the east gate. Cf figure 45 d.

i öst-västlig riktning utdragen oval, 146 cm lång och 108 cm bred samt 12 cm hög och uppbyggd av ett större och två mindre stenblock. Ovanpå detta underlag var ett tydligt avtryck i medeltida kalkbruk bevarat i form av en cirkelrund yta, omkring 90 cm i diameter. På denna passade endera av två löst liggande stentrummor om 85 cm diameter, den ena 21, den andra 26 cm hög. (Den senare försvann 1953.)

Den motsvarande södra plinten (fig 31, 2C) bestod av en helt rund stenskiva, 88 cm i diameter, på vilken i sin tur endera av de ovan nämnda stenblocken med 85 cm diameter har vilat.

Även det andra paret fria valvstöd, 3B, 3C, kan närmare beskrivas, tack vare kalkbruksavtrycken på plintarnas ovansida. Dessa avtryck var nämligen de minsta i hela långhuset, det ena 83×82 cm, det andra 71×74 cm. Ett av dem passar endast till en bas som numera ingår i det västra paret grindstolpar (fig 45a), se nedan.

Av pelarparet 3B–3C återstår endast ett kapital och en bas samt åttkantiga pelarstycken, 50–55 cm breda, till en sammanlagd höjd av ca 250 cm, vartill kan läggas minst 20 cm för fogarna. Höjd inkl kapital och bas ca 375 cm, vilket dock inte ger en tillräcklig höjd (jfr ovan).

Kapitalet, som nu används som bas i den södra portstolpen på västra sidan (fig 45b), består av en

kvadratisk, låg platt, på vars undersida ansluter sig en hög, men grund hålkäl, som från kvadrat övergår till en åttkant. Därunder ett led med karnisprofil och åttkantig plan.

Basen (fig 45a) är uppbyggd av en bred hålkäl mellan två vulster, planformen är åttkantig. Den nedre vulsten har två diagonalt placerade hörnblad med inrullade spetsar, vilka sträcker sig ut över hörnen på den kvadratiske, låga platta, som är underlag för den åttkantiga delen. Plattans bottenyta är en kvadrat på omkring 75×75 cm. Avtrycket på plinten 3C (fig 31) var ungefär lika stort.

Varken bas eller kapital för den ena åttkantpelaren är återfunna, lika litet som många skaftdelar.

Plinten för pelaren 4B bestod av ett rektangulärt block, 146×97 cm och 13 cm högt, på vilket vilade ett mindre block med måtten 88×83 cm, 20 cm högt.

Av de två sista kolonnparen, 4B–4C och 5B–5C, återstår tre kapital med bägarblocksform, dvs upptill en kvadratisk platt, under vilken en djup hålkäl förmedlar mellan plattens fyrkant och skaftets cirkel. Två av kapitälerna är helt odekorerade och har slipade ytor (fig 44b, 46d), medan det tredje är skulpterat (fig 46a, 50a–c). Tre av dess sidor täcks av rankor av olika slag med blad och liljor, dels symmetriska, dels oregelbundna. Den fjärde sidan orneras av två par lejon (?) med långa svansar, tecknade dels i profil, dels



Fig 50a–c. Skulpterat kapitäl från en av långhusets kolonner (jfr fig 46a). Foto R Boström 1941 (a–b) samt S Hallgren 1975 (c).

Carved capital from one of the nave columns (cf fig 46a).



Fig 51 a–b. Två sidor av ett skulpterat kapital från triumfbågen (?; fig 24, 46b, 47), senare använt som stöd under en läktarkolonn i 1800-talskyrkan. Försvunnet efter 1953 i samband med 1800-talskyrkans rivning. Foto R Boström 1938.

Two sides of a carved capital from the chancel arch (?; cf figs 24, 46b, 47), later used as support under a gallery column in the church erected in 1805. Disappeared after 1953 when the 19th century church was demolished.

uppifrån (huvudena) och symmetriskt ordnade omkring ett lejon- eller odjurshuvud, tecknat framifrån. Svansrotsarna liknar växtrankornas blad. Ornamentiken har samma flata, låga relief som sydportalens kapital (fig 38) och det nedan beskrivna lilla kapitälet (fig 46b, 51 a–b).

Kapitälet låg 1908 utanför västra kyrkogårdsgrinden, då det fotograferades av Johnny Roosval. Det var redan då svårt skadat och försvann senare. 1939 påträffade R Boström stenskärvor med bladornamentik i en stenhög vid västra grinden. Kapitälet var då nästan helt söndersprängt av frost, men gick att limma ihop och förvaras sedan dess i runstenskammaren. Ett hörn hittades för några år sedan (fig 50c).

Det fjärde kapitälet har inte återfunnits, men torde ha haft samma form som de bevarade. Möjligen var det också skulpterat.

Två hela baser, nu i östra kyrkogårdsingången (fig 45d, 49a, b) samt ena sidan och ett löst hörnblad av en tredje bas (fig 44b, 52) är bevarade. De har alla attisk profil med hörnblad i alla fyra hörnen utskjutande ur den nedre vulsten mot den underliggande, kvadratiska plattans hörn. Den fjärde, förlorade basen torde ha haft samma form som de tre övriga. — Skaften har haft en diameter om ca 45–59 cm.

Plintarna 4B, 4C och 5B stod kvar på sina platser

1953, men den fysisidiga plinten för kolonnen 5C hann inte dokumenteras, innan den flyttades bort.

Om valven har varit skilda åt genom gördelbågar av huggen sten eller om de saknat dylika bågar, går nu ej att avgöra. Det förhållandet, att korsarmarna i Gärdslösa, som i flera avseenden är besläktade med Köping (not 25) saknar gördelbågar, kan stödja antagandet att sådana har saknats även i Köping (fig 47). I så fall har valven liknat dem i Hall, Hangvar, Levide, Linde m fl gotländska kyrkor. Till denna fråga återkommer vi nedan i kap Byggnadshistoria, period D.

Profanvåning över långhuset

Att döma av de gamla avbildningarna (fig 25 ff), var avståndet från fönstren till murkrönen så stort, att det medger föreställningen om en krenelerad profanvåning under vattentaket. Tidigare fanns också muröppningar under mellankyrkans takfot, omtalade 1755, då de igenmurades för att valvet ej skulle taga skada (st prot och räk). Egendomligt nog är inte muröppningarna avritade av någon, varken av Rhezelius, Törnwall eller Frigelius. Därför vet vi inte, om de var små fönsteröppningar av det slag som fortfarande är bevarade i mellanvåningen i Källa gamla kyrka eller om murkronan var krenelerad ungefär som i skyttevåningen i samma kyrka,³¹ jfr fig 47.

En grundlig reparation av »medelkyrkotaket» företogs 1698 och 1708–1710, då man anskaffade 15 bjälkar, 24 alnar långa, för takets »korsverke», dvs takstolar (råk). Troligen byttes de flesta eller alla bindarbjälkar ut. Med ett avstånd av omkring 2 alnar mellan varje bjälke med dimensionerna 20 × 20 cm var det tillräckligt med 15 bjälkar för hela mellankyrkan. Taket spånades 1713–1714 och tjärades följande år (råk). Gluggarna under takfoten murades slutligen igen 1755 (st prot, råk).

Västtornet

Västtornet hade yttermåten 7 × 11 m. Murarna, som är uppförda på samma sätt som de övriga medeltida murarna i kyrkan, torde ha varit ca 134 cm tjocka på alla sidor, i varje fall har norra, västra och östra muren (långhusets västgavel) detta mått (fig 31).

Delar av tornmurarnas nederdel användes 1805 i det ännu bevarade nya tornet (fig 32). Den norra och ett stycke av västra muren befinner sig utanför den nuvarande kyrkans murar (fig 31, 32, 82).

Västra murens innerliv ligger omkring 15 cm innanför den yngre västmurens, medan ytterlivet av den äldre muren ligger omkring 75 cm innanför den yngres.

Inte heller på södra sidan ligger de båda murarna i liv med varandra, inte heller är de parallella. Den äldre murens ytterliv torde befinna sig omkring 1 m innanför den yngres, om även södra tornmuren är 134 cm bred. Förutsatt att västtornet var symmetriskt placerat vid långhusgaveln, hade nämligen även denna mur ungefär samma tjocklek som de övriga. — Vad innerliven på södra sidan beträffar, ligger den yngres dagmur 40–58 cm innanför den äldres innerliv, men under nuvarande golvnivå skjuter den yngre murens ojämna grundmur utanför dagmuren, så att den hylla, som bildas av den medeltida sydmuren, endast är omkring 20–30 cm bred (fig 32).

Ingen av tornmurarna kan ha innehållit någon murtrappa. För en sådan erfordras en murtjocklek av åtminstone 155–160 cm.

På norra sidan syntes det 1952 tydligt, att västtornets nordmur låg i förband med långhusgaveln, många förbandsstenar var avhuggna och gick in i muren. I den hållighet, som bildats i långhusgaveln, när tornet revs 1805, var mängder av kalkbruk, skrotsten och tegelstensbitar instoppade som fyllning. Muren ilagad 1955.

På motsvarande parti i söder var förhållandena inte lika entydiga. På den lilla ytan, som var möjlig att undersöka 1952, syntes inte en enda förbandssten, utan tornets sydmur stötte stumt emot långhusgaveln. Alltför liten yta undersöktes emellertid, för att man med



Fig 52. Hörnblad från kolonnbas, påträffat på kyrkogården omkring 1960. Foto S Hallgren 1975.

Angle-spur from a column base, found in the churchyard around 1960.

full säkerhet skulle kunna påstå, att det är en stötfog mellan södra tornmuren och långhusgaveln.

I bottenvåningen hade i väster funnits en rundbågig portal, som murats igen före 1750, men markerats på Frigelius' teckning (fig 27). Om den var ursprunglig eller sekundär är omöjligt att avgöra, eftersom detta murverk döljer sig under det nuvarande tornets.

Frigelius' teckning (fig 27) visar på tornets södra sida en liten raktäckt ingång, som tillkommit efter 1673, då Törnwall ritade av kyrkan. Den är inte nämnd i arkivalierna. Troligen gjordes den på 1740-talet i samband med de stora reparationerna efter ett stort ras som inträffat 1744 (se nedan). Sannolikt var det till denna ingång, som en dörr tillverkades 1756 (råk).

Tornets bottenvåning hade ett golv av kalkstensflisor, varav delar kom i dagen 1952, 65 cm under nuvarande markyta.

Innerväggarna var täckta av gulaktig, hård slät puts av medeltida typ. Ganska stora partier, ca 1,5 cm tjocka, var bevarade både på de inne i 1800-talstornet befintliga delarna och utomhus, norr om 1800-talstornet (fig 32). Mot öster hade tornrummet två öppningar, 176 cm breda och skilda åt av en 115 cm bred murpelare (fig 31 f, 43). Bågöppningarna bör utan tvekan ha varit rundbågiga. Den nordliga bågens norra valvanfang var bevarat med två skift, det låg ca 125 cm över 1800-talskyrkans yngsta golv, vilket ungefär motsvarar den

nuvarande kyrkans. Kompletterar man rundbågen, får vi en hjässhöjd av omkring 215 cm över nuvarande golv. Detta innebär, att bågen ursprungligen var ca 330 cm hög, räknat från västtornets grundsula och golv.

Då det medeltida långhusets yngsta golv låg omkring 80 cm under det nuvarande, medan västtornets ligger 120 cm därunder, en nivåskillnad på omkring 40 cm, bör ett par trappsteg ha fört upp från tornet till långhuset.

Innertaket i tornets bottenvåning var sannolikt ett tunnvalv, att döma av tornets rektangulära plan med vederlag i öster och väster. Det var sannolikt detta valv som åsyftades i st prot 1795, då man diskuterade västtornets eller åtminstone valvets nedtagande.

Högre upp i tornet fanns det också stenvalv, framgår det av två skrivelser i september 1744 från kyrkoherde Lundh³² till domkapitlet. En svår olycka hade drabbat Köpings kyrka, »i det 2ne hwalf i des Wästra Torn nedfallit och afbrutit tvär-Balkarne, som hållit Tornet, hwilket förr varit murat från ofwan och till grunden, tillhopa ...». I anledning därav anhöll kyrkoherden om domkapitlets hjälp. Av Lundhs brev framgår det alltså, att det var två valv, som störtat in. De omtalade tvärbjälkarna var förmodligen de ankarbjälkar, som lades in 1726 (se nedan).

Vi vet inte, hur många våningar tornet hade. Neder-våningarna torde ha upplysts av små gluggar, fastän ingen av de gamla avbildningarna redovisar några ljusöppningar i tornets nederdel.

Ganska högt upp på västfasaden visar Frigelius en rundbågig fönsteröppning (fig 27), och en våning högre upp fanns det enligt alla tre tecknarna (fig 25 ff) en rundbågig öppning mot öster omedelbart över långhustaketsnock.

Den översta våningen förefaller att ha varit en försvarsvåning med två eller tre öppningar mot söder, tre i väster och öster samt två i norr. Dessa öppningar var troligen rundbågiga i norr och söder, öppna mot takfoten i öster och väster. De olika tecknarna är inte eniga på denna punkt. Att döma av Rhezelius' bild (fig 25) var den mellersta öppningen på södra sidan högre än de båda andra. Möjligen tjänade den som en direktgång.

Det fanns också små genomgående ställningshål, omtalade 1761, då de skulle stängas med brädluckor (räk). De satt sannolikt högt upp närmast takfoten och skulle användas vid takreparationer.

Västtornet avslutades med två ganska spetsiga röstn i norr och söder, till skillnad från östtornet, som hade röstn i öster och väster. Denna variation av tornens övre avslutning var ganska vanlig när det gällde de

öländska klövsadelskyrkorna. Jfr exempelvis Långlöts kyrka.³³

Yttertaket var spånat och tjärat och nockändarna prydda med kors av smidesjärn (fig 25) eller flöjlar (fig 26).

Långt före raset 1744 hade västtornet varit mycket förfallet. 1706 anskaffades kalk bl a till »wästra Stapelen» (räk), 1709 köptes spik till tornen och 1716 heter det, att »på wästra gafwelen wijser sig en stoor remnad ifrån taket ned till sielfva grunden» (domkap). Ännu 1718 hade ingenting åtgjorts denna skada. Man beslöt då att rappa kyrkans murar, fr a västtornet och dess stora remna (räk). Äntligen 1725–1726 skedde tornreparationen. Om denna spricka heter det 1726, att »Emedan så länge waret en stor remnad ... ifrån ofwan och alt neder igenom, at den syntes, med tiden, hafwa fara med sig, at kyrkjan skulle förfalla där samma remnad längre skulle stå obotad» ... (räk), hade man 1725 och 1726 anskaffat bjälkar och ankarjärn och förstärkt tornmurarna med dem (domkap).

Trots dessa åtgärder störtade ett par av tornvalven ned 1744 (jfr ovan). Innan reparationerna kunde påbörjas 1745, »ränsades» tornet. 1753 fick bl a västtornet flöjlar och 1755 murades en del av torngluggarna igen. 1761 heter det, att de stora gluggarna murades igen, vilket torde innebära, att det nu var frågan om försvarsvåningens öppningar. Men tre öppningar behölls, troligen för belysningens skull, och för dem gjordes luckor (räk). — Även 1764 gjordes flöjlar till västtornet.

1788 besiktigades kyrkan och dess skador av byggmästaren Wermelin.³⁴ Om de här ofta omtalade stora sprickorna vid tornen sades då, att de funnits i över 40 år, utan att något inträffat. Vid den visitation, som hölls 1788 efter Wermelins besiktning, föreslog biskop C G Schröder, att västtornet skulle tagas ned (st prot, vis prot). Även 1795 diskuterades västtornets eller åtminstone valvets nedrivning, men denna gång nekade församlingsborna. Också 1803 togs frågan upp, men det dröjde ännu ett par år, till 1805, då inte bara västtornet, utan hela den medeltida kyrkan raserades.

Sakristian

Norr om koret låg en rymlig sakristia (fig 27, 31). Frigelius har genom en lodrät linje markerat, att koret och sakristian saknade förband (fig 27). Den östra muren låg i flykt med östra korgaveln, medan den västra utgick från den östligaste delen av långhusets nordmur. Murarna var helt försvunna 1953. Sakristians ungefärliga längd i öst-västlig riktning var 9,30 m, bredden är okänd. I östra delen av korets nordmur var

ingången belägen, omkring 120 cm bred. Över ingången var årtalet 1725 målat (Ahlqvist, Saml S 86, s 46 c).

Yttertaket var ett pulpettak, vilket lutade sig mot korets nordmur. Det var täckt med tjärade bräder.

I ett ojämnt golv av kalkstensflisor låg en sten över kyrkoherden Olaus Wallinus' familjegrav (not 7, se ovan Kyrkogården, gravsten nr 9 samt nedan Gravminnen, gravsten nr 6). Vid kyrkans rasering 1805 fördes gravstenen och gravnehålet ut till en ny plats på kyrkogården.

I sakristians väggar var två nischer, s k kurer, utspärade. I den ena, »en murad Håhla i muren eller en så kallad Kuhr» var kyrkans kista förvarad (räk 1710). Denna nisch stängdes till av järnbeslagna och tjärade dörrar samt en järnstång med ett stort hänslås (fig 75). Trots dessa försiktighetsmått lyckades ändå tjuvar att natten mellan 12 och 13 maj 1712 ta sig in i sakristian genom ett fönster, bryta upp låsen och stjåla kyrkans kassa, 393: 15 daler. — Vad den andra nischen användes till, är inte bekant. Även denna var låst med ett hänslås.

Kanske var nischerna ursprungliga förvaringsnischer, ungefär som de ännu bevarade i Egby sakristia.³⁵

Vapenhuset (förhuset)

Vapenhuset utanför långhusets södra ingång var en ganska stor byggnad, märkligt nog lika hög som långhuset inklusive övervåningen (fig 25–27). Dess rundbågiga portal hade rakt avslutat tympanon och öppnade sig med ett eller flera språng innanför murlivet (jfr fig 25 och 27 med 26). I det ganska spetsiga röstet satt en rundbågig glugg.

Yttertaket kan närmast beskrivas som ett sadeltak med fall åt väster och öster, utspringande ur ett pulpettak. — Golvet var täckt av kalkstensflisor. I och över rummet reste sig ett valv, sannolikt ett kryssvalv av kalkstensflisor.

Av inv 1798 framgår det, att en sädlår stod i »förhuset», vilket alltså även tjänade som sockenmagasin.³⁶ Där var också en fattigbössa uppsatt.

Byggnadshistoria

A. Ett kort kor med vid absid uppfördes i mitten av 1100-talet eller något senare (fig 118: A). Murarna var på vanligt sätt skalmurar, förbandet var smått och hade kvaderrits både på utsidan och på insidan. Det förhållandet, att korets västgavel hade en mycket kraftig grundsula tyder på, att koret under någon tid skulle stå som en självständig byggnad, kanske i anslutning till en träkyrka (jfr Föra, Träkumla och Silte kyrkor)^{36a}. Genom analyser av måtten i koret och den övriga kyrkan har Sölve Göransson kommit fram till samma resultat. Koret förefaller nämligen att vara utlagt med en aln om 52 cm, medan kyrkan i övrigt sannolikt var mått-satt med den kortare alnen om 47 cm.

B. Efter någon tid uppfördes ett brett och långt långhus samt ett torn i väster med rektangulär plan (fig 118: B). Användningen av 47-cm alnen tyder på, att byggnadsarbetena leddes av någon annan än vid korbygget.

Murarna är av samma slag som i koret (fig 30). Smala portaler samt högt sittande fönster (fig 25 ff) öppnade sig i norr och söder. Även i västtornet fanns en portal. Att döma av bevarade rester, var portalernas gångöppningar placerade i murens ytterliv, som på så sätt samtidigt utgjorde omfattning (fig 40 f). Inga valv,

utom i absiden och möjligen i västtornets bottenvåning, från vilken man kom in i det ett par trappsteg högre liggande långhuset genom två rundbågiga öppningar (fig 32).

C. Under senare delen av 1100-talet och långt in i nästa århundrade härjades de kristna kustområdena omkring Östersjön och Bälten av våldsamma, upprepade anfall från de hedniska folken i nuvarande Nordtyskland och Balticum.³⁷ Ölands utsatta läge framtvingade befästningsåtgärder av olika slag. Flera av folkvandringtidens fornborgar, t ex Eketorp, rustades upp, och av allt att döma var det samma specialister som på olika sätt även förstärkte kyrkorna, så att också de skulle kunna skydda befolkningen i orostider.

Köpings kyrka byggdes om i två etapper (se även period D). Först förstärktes korets murar på insidan (fig 31), varefter det välvdes med ett tunnvalv (fig 118: C). På det så förstärkta underlaget byggdes ett torn med uppgång inifrån koret. Troligen var det samtidigt, som nord- och västportalerna murades igen. Om västtornet tidigare saknat valv, får vi föreställa oss, att det välvdes nu.

D. Under decennierna före 1250 befästes kyrkan ytterligare (fig 47, 118: D). Långhusmurarna förhöjdes

och långhuset välvdes till en treskeppig hallkyrka. Valven bars upp av dels väggpelare (fig 29, 31, 33 f, 42 f), dels fristående stöd, troligen även i triumfbågen, som i så fall delades i två mindre öppningar (fig 24, 42 ff; jfr fig 47). Troligen utgjordes valven av långsgående tunnvalv med stickkappor, liknande rader av ribblösa kryssvalv. Detta valvsystem förekommer närmast i Gärdslösa korsarmar från samma tid, samt på Gotland bl a i Hall, Hangvar, Levide, Linde och Vamlingbo.³⁸ Deras berömda förebild är Henrik Lejonets »domkyrka» i Braunschweig.³⁹

Samtidigt med välvningen moderniserades sydportalen (fig 36 ff). De omsorgsfullt huggna arkitekturdetaljerna (se även fig 10, 34, 36 ff, 44 ff, 49 ff), växlingen av grå och röd kalksten samt valvsystemet leder tankarna till kretsen omkring Håkan Tanna (Gärdslösamästaren), utan att för den skull böra tillskrivas honom.

E. I mitten av 1200-talet uppfördes ett högt och rymligt vapenhus utanför sydportalen (fig 25 ff, 118: E). Det hade en rundbågig portal i söder, troligen kryssvalv i det inre och var kanske ett verk av samma byggnadshytta som varit verksam under period D.

F. Omkring år 1300 eller något senare byggdes en sakristia vid korets norra mur (fig 27, 118: F). Dess avlånga form talar möjligen för att den hade ett långsgående tunnvalv (jfr Egby, SvK ÖI II: 2, fig 343 f, 350, 362 f, 373).

Ett beslut 1469 att inrätta ett johanniterkloster i Köping verkställdes aldrig (jfr Inledningen).

»Bygning och bestalning», som gjordes år 1471 på kyrkor vid Kalmar och Stegeholm, avser sannolikt försvarsanläggningar av något slag, kanske också i Köping.⁴⁰

År 1507 »beskansade» dansken Otto Rud Köpings, Torslunda och Råpplinge kyrkor.⁴¹ Vad detta innebar, vet vi inte. Kanske murades bröstvärn in i kyrkans höga, gammalmodiga skyttegluggar eller kanske man kastade upp jordvallar omkring kyrkogården.

Vid krigsoroligheterna 1677 förskonades Köpings, Egby och Bredsättra kyrkor och socknar samt hela norra Öland från att plundras eller avbrännas.^{41a}

I början av 1700-talet genomgick kyrkan omfattande reparationer, bl a inlades 1726 ankarbjälkar. Trots detta nedstörtade ett par valv i västtornet år 1744 och anställde stor skada. Följande år rev man valvet i västtornets bottenvåning och ersatte det med ett trätak. Troligen var det vid samma tillfälle, som en dörr togs upp i tornets södra mur (fig 27). Överblivet byggnadsmaterial användes till att förbättra kyrkogårdsmuren med.

Ännu en portal, i södra kormuren, togs upp 1779. Därefter diskuterades bl a västtornets nedtagande. Ur diskussionerna framväxte så småningom planer på att bygga en ny kyrka. Den medeltida stenkyrkans raserings och uppförandet av 1805 års kyrka skildras nedan.

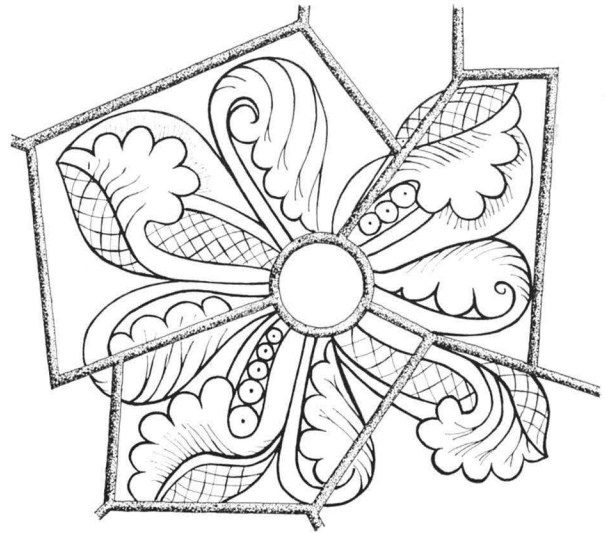
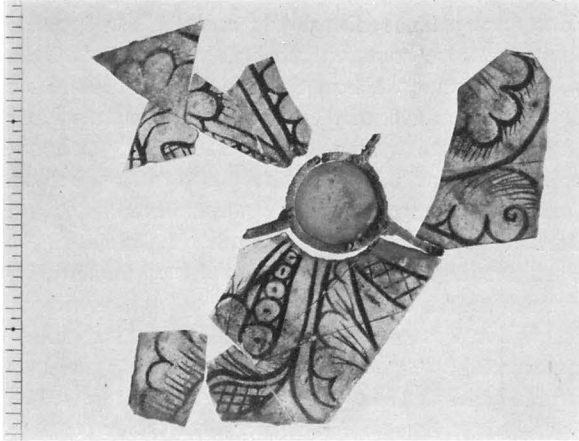
Glasmålningar

1953 påträffades ett stort antal glasskärvor och blyremсор från en eller flera glasmålningar under golvet i östtornet. De största fragmenten består av ett par rosetter av akantusblad av grönaktigt glas med svartlodsmålning, ordnade omkring rundlar av ljust gulgrönt glas (fig 53a–b). Bladen är dekorerade med pärlband, liknande öppna ärtskidor, och rutmönster. Bladornamentiken står nära den på de skulpterade kapitälerna i fig 46a–b och 50, 51. Det förekommer också bårder och

ytmönster av annat slag (fig 54), men även delar av ett mänskligt ansikte och draperier, vilka visar, att det även förekommit figurframställningar. Färgerna är, förutom grönt och ljust gulgrönt, kornblått, rött, olika bruna toner, brunviolett och grågrönt. Datering: 1200-talet.⁴² SHM inv nr 25340: 4. Målningarna nämns varken 1634 eller senare, varav man förmodligen kan sluta, att de förstörts innan dess. I varje fall Rhezelius brukade nämna, om en kyrka hade glasmålningar.

Fig 53a–b. Fragment av glasmålning i grisaille med vita blad och gul rundel, 1200-talet. SHM (inv nr 25340: 4). Foto N Lagergren 1954 (a) samt rekonstruktion av R Boström 1953 (b).

Fragment of stained glass in grisaille with white leaves and yellow centre, 13th century. Photograph and reconstruction. Now in the Museum of National Antiquities (no 25340: 4).



Kalkmålningar

Mycket litet är känt om muralmålningar i kyrkan. 1953 påträffades putsstycken med röd färg innanför nordportalen, vilket visar, att långhuset haft något slag av målad dekoration. Alltför litet är dock bevarat, för att man skall våga föreslå en datering.

Ahlqvist berättar 1820, utan att dock ange källan, att det funnits målningar i vapenhuset, dels en Lazarusbild, dels årtalet 1677 (Saml S 86, s 46 d). Lazarusbilden hade troligen samband med den fattigbössa, som vi vet var uppställd i vapenhuset.

1725 målades koret av en målare från Västervik (räk). Troligen gällde det målning av inredningen.

Fig 54. Fragment av glasmålningar med svartlodsmålning, 1200-talet. SHM (inv nr 25340: 4). Foto N Lagergren 1954.

Fragments of stained glass with lead oxide painting, 13th century. Now in the Museum of National Antiquities (no 25340: 4).



Inredning och inventarier

Altare, sidoaltare

Kyrkans medeltida högaltare, murat av sten och täckt av en stenskiva, beskrevs 1774 som »thet gamla oformliga stenaltaret» (vis prot). Det stod kvar till 1762 (räk). Beslutet att riva altaret hade fattats 1757 (vis prot).

Det nya altaret var av bräder, tillverkat 1762 av snickaren Lindman.⁴³ Det hade bukiga sidor, med sekundär målning i ljusblått och vitt från 1825 (?). Detta altare överfördes 1805 till den nybyggda kyrkan, där det gjorde tjänst till 1953. I prästgårdsboden.

I långhusets östra del, på ömse sidor om triumfbågen, stod murade sidoaltare. De torde ha stått mellan valvens väggpelare (jfr fig 118 D–F). Det södra altaret kallades »det gamla altaret på manssidan» (Bänkl 1748–1751). 1763 beslöt man att »thet obrukeliga stenaltaret» skulle bortbrytas, »teckestenen» försäljas och en bänk förlängas (st prot). — Det norra altaret kallades i allmänhet »offeraltaret» (bl a inv 1713, 1750).⁴⁴ På detta var kyrkans medeltida träskulpturer (fig 55 ff, 99) uppställda under 1700-talet.

Troligen är skivan till endera sidoaltaret bevarad. I trädgården till fastigheten Solberga 1:9 ligger en röd kalkstenshäll med måtten 92 × 72 × 11 cm. Två kanter är profilerade (platt och hålkäl) och finhuggna och bildar ett hörn. Hålkälen är finhuggen på längden, utom närmast plattan, där det är ett slags kantslag, ca 2 cm brett och med något lutande behugning. Stipes' mått kan beräknas till 88 × 65 cm, undersidan är nämligen så stor.

Nattvardsbänk, altarring

1711 heter det: »Efter såsom här tills war wanl^t att comüniera wid en lång bänk eller säte, och altså ingen ordentel. diskskrank kring altaret war; så har man måst låta en ny diskskrank förfärdiga» (räk, st prot). Arbetet utfördes av mästern Anders i Högby.⁴⁵ Varken nattvardsbänken eller diskskranket finns kvar.

Medeltida träskulpturer

Kyrkans triumfkrucifix av trä (fig 99) stod på 1700-talet tillsammans med övriga medeltida bilder på norra sidoaltaret (vis prot 1750), vilket redan är omtalat.

Ursprungligen stod krucifixet på en tvärbjälke, trabes, tvärs över triumfbågen. 1726 lät man nämligen taga bort »en gammal Ekestäck, som tvärs under hwallfwet, öfwer ingången i Choret, war inmurad» (räk).

Följande träskulpturer var på Ahlqvists tid uppställda i tornet (2: 1, s 163):

Olof den helige (fig 55–56), skulptur av ek, höjd 126 cm. Helgonkonungen sitter frontalt på en tron, vars sidostycken saknas. Det breda ansiktet har öppnade ögon med övre konturen och ögonbrynen högt välvda på gotiskt manér. Näsan är avslagen och hela bilden skadad genom åverkan. Den halvöppna munnen visar ett stelt, nästan osynligt leende. Ett helskägg är antytt och haka, munvinklar och näsrot är starkt markerade. Små lockar omger pannan och på ömse sidor om ansiktet nedfaller det halvlånga håret i stela vågor. Hjässhåret är slätt och har ett läge för en numera försvunnen krona. En mantel är lagd över axlarna och en del av överarmarna. Runda tapphål visar, hur underarmarna (ej bevarade) varit fästade vid armbågen. Det samma gäller den lille krigarens underarmar, se nedan. Över bröstet är mantelns flikar, vilka bildar ett slags rosett, sammanhållna med en rombisk spännbuckla med rund nedsänkning. Över knäna är manteln hoplagd något osymmetriskt, så att fällen bildar en mjukt slingrande linje. Från knäna faller manteln i lodräta, mjuka veck, men mellan knäna och på sidorna bildar vecken kantiga V-former. Livklädnaden är veckad i lodräta, något kantiga veck och sammanhålls i midjan av ett smalt bälte med runt spänne och lång, nedhängande tamp. Närmast bältet bildar livklädnaden små U-formade veck. Nedtill är livklädnaden nästan rakt avskuren och visar smalbenen och de parallellt placerade, skoklädda fötterna.

Helgonet trampar på en liten krigare, sannolikt banemannen Kalv Arnasen,⁴⁶ vars kropp beskriver en stark spiralrörelse. Han ligger nämligen på rygg med korsade ben (fötterna borta), men med överkroppen vriden framåt, stödd på höger armbåge och den vänstra armen böjd åt sidan. Som redan är omtalat, saknas underarmarna, men runda tapphål utvisar, var de varit fästade.

Krigarens ögon liknar Olofs, men kinderna är rundare, näsan klumpig och munnen slutet med fyllig underläpp och neddragna mungipor. Han är klädd i en ärmlös brynja med huva, på vilken han bär en rundkullig hjälm med brätte. Under brynjan en kort, veckrik livklädnad. Benen är klädda i åtsittande hosor.

Underst en fotplatta, som framtill skjuter ut med tre sidor och har profilerad kant. Ryggpartiet är urholkat. — Mycket obetydliga spår av kredering och färg visar, att Olofs mantel varit förgylld med blått



Fig 56. Detalj av den lille krigaren i fig 55 (Kalv Arnasen?). Foto S Hallgren 1976.

Detail of the small warrior in figure 55 (Kalv Arnasen?).

foder, livklädnad och strumpor ljusröda, skorna svarta, tronen röd. Krigarens livklädnad har varit grön och hosorna bruna.

Svenskt arbete från 1300-talet. Nu i SHM, inv nr 16153: 1. (Aron Andersson 1975, s 43 samt pl 107.)

En träskulptur, föreställande jungfru Maria med den döde Kristus på sitt knä, som stod i tornet på Ahlqvists tid, är sannolikt identisk med en Pietà, som skänktes till KLM år 1875 av en konsul Mathiesen i Borgholm (fig 57, beskriven i Horns kat II, nr 46).⁴⁷ Skulpturen, som endast är 46 cm hög, är utförd av krederad och målad ek. Färgen är mycket väl bevarad.

Maria sitter på en lång bänk. Hon vrider sig något åt vänster och riktar blicken mot den döde Kristus. Sin vänstra hand höjer hon mot bröstet i en sörjande gest, medan hon med den andra stödjer den döde sonens

Fig 55. Olof den helige, inhemska träskulptur från 1300-talet. Nu i SHM (inv nr 16153: 1). Foto S Hallgren 1976.

St Olav, 14th century Swedish woodcarving. Now in the Museum of National Antiquities (no 16153: 1).



Fig 57. Pietà. Nordtyskt eller svenskt arbete från 1400-talets förra hälft. KLM.
Foto S Hallgren 1964.

*Pietà. North German or Swedish work dating from the first half of the 15th century.
Kalmar County Museum.*

Fig 58. Helig biskop (S:t Nicolaus?),
Lybeck-arbete närstående Herman
Rode, 1400-talets tredje fjärdedel. Nu
i SHM (inv nr 16153: 2). Foto
S Hallgren 1976.

*Canonized bishop (St Nicolas?), Lübeck
work, closely related to that of Herman
Rode, third quarter of the 15th century.
Now in the Museum of National
Antiquities (no 16153: 2).*





Fig 59. Sankt Anna Självtredje. Lybeck-arbete närstående Herman Rode, 1400-talets tredje fjärdedel. Nu i SHM (inv nr 16153:3). Foto S Hallgren 1976.

The Virgin and Child with St Anna. Lübeck work closely related to that of Herman Rode, third quarter of the 15th century. Now in the Museum of National Antiquities (no 16153:3).

huvud. Hennes veckrika, konstfullt draperade huvud-dok faller över hjässan i onaturliga, utstående veck. En vid mantel ligger över hennes axlar och armar och är hoplagd över knäna, som är utbredda under sonen. Genom att hennes högra underben står nästan lodrätt, medan det andra underbenet lutar något, ligger knäna på olika höjd, vilket föranlett skulptören att forma en oregelbunden, vackert buktande draperimassa. Kristus ligger nästan vågrätt, utom underbenen, som hänger rakt ned. Han har händerna korsade över skötet. Hårets lockar är inte realistiskt formade i nedhängande ställning, utan följer huvudets form, som om det vore upp-rätt.

Marias karnation är frisk, med rosiga kinder, medan Kristus' är gråblek. Bådas ögonbryn och ögon är bruna, Kristus' hår och skägg likaså, medan Maria har gyllene hår. Hennes mantel är röd och guldbrämad med blått foder. Klänningslivet och doket är vita, lik-som Kristi ländkläde.

Nordtyskt eller svenskt arbete från 1400-talets förra hälft.

Helig biskop, troligen S:t Nicolaus (fig 58), skulpterad av ek med spår av kredering och färg. Höjd 135 cm. Helgonet sitter nästan frontalt på en tron. Han är klädd i en vid mässhake, som faller i knyckiga, kraftiga veck. Mitt fram faller en spetsig flik av mässhaken ned mellan de utbredda knäna. Mässhakens bakre del är fram-dragen över bänkens ändrar. Huvudet är svagt vridet åt vänster. Anletsdragen är en åldrad mans, starkt marke-rade, med påsar under de något utstående ögonen, dubbelhaka och energiskt slutna mun. Under den höga mitran sticker små lockar fram i pannan. Mitran har långa band (infulæ), det ena nedhänger bak, det andra ligger i mjuka veck över biskopens vänstra axel och överarm, änden är försedd med en frans. Biskopen lyfter armarna framåt, men händerna är numera av-slagna. På Ahlqvists tid fanns de kvar: »... höjer ena handen till wälsignande och håller i den wänstra en bindel med fransar» (2: 1, s 163). Den bindel, som Ahlqvist nämner, är en manipel, som ligger över biskopens vänstra arm och hänger ned över hans knä. Änden har fransar. Ur mässhaken sticker armarna fram, de är klädda i de vida, veckrika ärmarna till en dalmatiska, vars fäll skymtar under mässhakens. Under dalmatikan en lång alba, som i parallella veck faller ned över hans fötter. Endast vänster skospets sticker fram. Vid vänster handled syns rester av en handske. Ovanför mässhakens halslinning ligger en på tvären veckad amikt (hals- eller huvudlin), lik en vid krage.

Biskopens bänk har profilerad sittbräda. Sidopar-tierna är fästa med träpluggar.

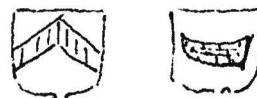


Fig 60. Vapen på medeltida altarskåp (ej bevarat). Teckning av C G Hilfeling 1797, KB.

Coats-of-arms on a medieval triptych (not preserved). Drawing made in 1797.

Mycket svaga spår av kredering och färg visar, att karnationen varit blekröd, mässhaken förgylld med blått foder, manipelns frans röd, dalmatikan röd med gyllne bård kring ärmlinningarna, alban vit med guld-bård, skon och bänken röda och fotstödet grönt.

Lybeck-arbete, närstående Herman Rode, från 1400-talets tredje fjärdedel. Nu i SHM (inv nr 16153: 2). Håkansson nr 461. Monica Rydbeck 1975, s 157, litteraturhänvisningar s 156 samt pl 213.

Den heliga Anna Själv tredje (fig 59), skulpterad av ek, ursprungligen krederad och målad. Höjd 99,5 cm. Anna sitter på en hög, lång bänk med uppstående gavlar. (Vänster gavel saknas). På huvudet har hon ett viv och en vil, som endast lämnar det ungdomliga ansiktet bart. Ansiktsformen är oval, med liten spetsig haka och liten mun med fylliga läppar. Näsan är avslagen m fl skador. Ögonen är vidöppna, blicken riktad åt sidan och ögonbrynen högt uppdragna. Över den långa, veck-rika klänningen med åtsittande, långa armar bär hon en vid mantel med vida, långa armar. Hon vrider kroppen åt höger, mot det nakna Jesusbarnet, som står i hennes knä, men huvudet vänder hon mot sin dotter, jungfru Maria, vilken är liten som en flicka. Anna håller barnet med sin vänstra, graciöst formade hand och griper om hans ena ben. Barnets ansikte är avslaget, liksom vänster underarm och hela högerarmen. Hans vänstra öra är påfallande stort. Hans hår, i små bulliga lockar, täcker huvudet. Marias ovala ansikte liknar moderns. Näsan är avslagen. Hon bär långt, utslaget hår, som i mjuka vågor böljar vid tinningarna och över ryggen. På huvudet bär hon en krona, varav de större spetsarna ej är bevarade, men vilkas placering kan ut-läsas av utskurna lägen. Maria står vid moderns sida. Med sin vänstra hand lyfter hon klänningens vida släp med en mjuk rörelse. Höger arm och hela yttersidan av Maria är avslagen, liksom bänken bakom henne. De båda kvinnornas kläder faller i mjuka, osymmetriska veckgrupper och fällarna bildar slingrande vågor.

Skulpturens baksida är urholkad. Ytterst små spår av guld på dräkterna är bevarade.

Lybeck-arbete, närstående Herman Rode från 1400-

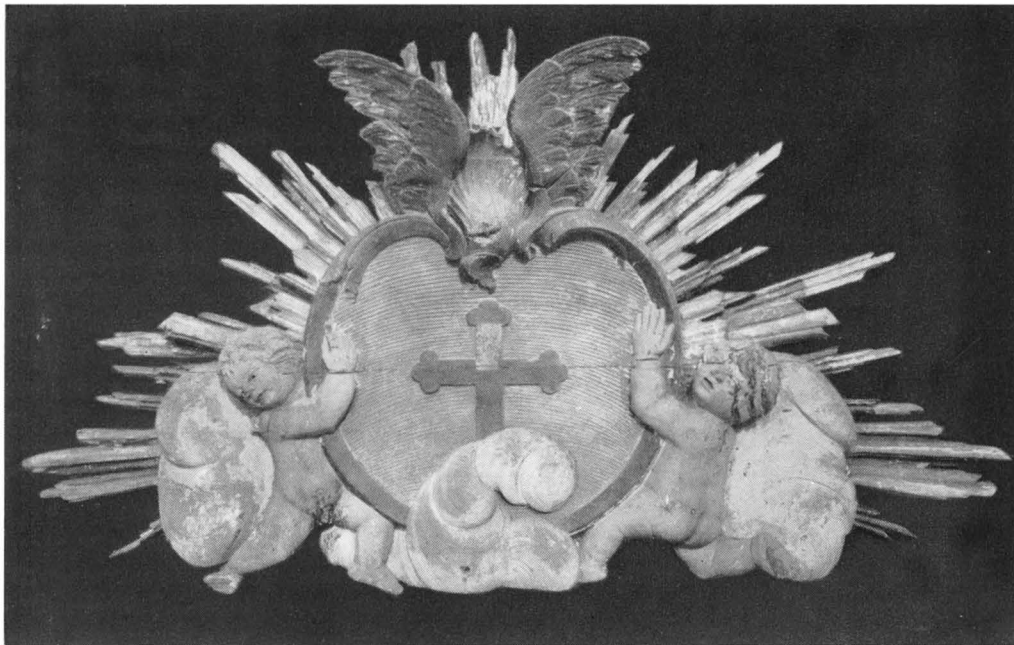


Fig 61. Överstykke till altaruppsats, skulpterad av Jonas Berggren och målrad av And G Wadsten 1762. Foto A Edle 1931.

Crown of a reredos, carved by Jonas Berggren and painted by And G Wadsten in 1762.



Fig 62a–c. Tre skulpturer, som troligen också tillhört samma altaruppsats som fig 61, men som sedan 1820-talet pryder orgelfasaden. Foto S Hallgren 1975.

Three figures, probably belonging to the same reredos as the crown in figure 61, but which were moved to the organ front in the 1820's.

talets tredje fjärdedel. Nu i SHM (inv nr 16153: 3). Monica Rydbeck 1975, s 156, pl 212 samt litteraturhänvisningar.

Ett medeltida altarskåp har också funnits, omtalat av Hilffeling 1797: »I kyrkan på en gl: cassetad ruinerad Altartafel från Catholska tiderna voro dessa vapn målade

vid hvarandra» samt en teckning (fig 60). Vapnen representerar ätterna Sparre och Bååth eller Bonde. Några år tidigare, år 1788, var altarskåpet placerat »mitt i Kyrkan» (vis prot). Upptaget under rubriken 'trä' i inv 1798: »en gammal dito [altartavla] ned i kyrkan», med senare tillägg: »finns ej». — Håkansson nr 460.

Yngre altarprydnader

1. En Golgatascen (fig 1, 97), målad i mitten av 1600-talet och tillskriven Peter Bundi (not 89) ersatte det ovan nämnda altarskåpet. Nu i 1955 års kyrka (se denna).

2. 1762 blev Peter Bundis tavla utbytt mot en altaruppsats, skulpterad av Jonas Berggren⁵⁰ och målad av And G Wadsten och P Wadsten,⁵¹ samtidigt som kyrkan hade beslutat att anskaffa ett nytt altare (se ovan).

Altaruppsatsen beskrivs på följande sätt av Ahlqvist (2: 1, s 162): »Altartaflan målad på duk föreställer Christus på korset. Under läses språken: 'Christus ... på träd. På thet ... genom trona. Gal. 3: 13, 14.' Bildhuggeriet enkelt, utfördt i Toskanska Byggnadsorden. På högra postamentet läses: 'Under Past. Herr Joh. Lunds [not 32] tid och år 1762'; på vänstra Postamentet: 'Af Jonas Berggren och A. G. Wadsten. Pict. and. (?) P. Wadsten.'»

Överstycket, som fortfarande är bevarat (fig 61) består av två små nakna putti, omgivna av moln. De håller upp en bevingad kartusch med en smal guldrum, krönt av ett förgyllt änglahuvud. I fältet ett förgyllt kors mot blå, refflad fond. Omkring kartuschen förgyllda strålar. Änglabarnens karnation skär, håret mörkbrunt. Färgerna troligen påbättrade 1825 av Peter Lundgren (se 1805 års kyrka). Höjd 105 cm, bredd 165 cm. — Håkansson nr 472.

Ytterligare rester av den gamla altaruppsatsen är troligen tre träskulpturer på orgelfasaden (fig 62a-c), två kvinnliga genier och en naken putto. De förra är framställda halvliggande och i halvprofil. Den ena lutar sig åt höger, den andra åt vänster. De är klädda i rikt draperade dräkter och stödjer sig på var sin ovala kartusch. Putton halv sitter och håller en orm⁵² och ett latinskt kors i händerna. Skulpturerna karakteriseras av en ganska kraftig volym och av livlig rörelse. Sekundär övermålning i ljusgrått.

Predikstol, timglas

Den äldsta kända predikstolen, som var tillverkad 1646, var smyckad med målade bilder av Kristus och evangelisterna, utförda 1653 av Peter Bundi (räk; not 89). I Ahlqvists anteckningar från 1820 heter det, att den hade fem speglar och att den uppsattes 1646. Han uppger också, att på speglarna var målade Matteus, Lucas, Salvator Mundi, Johannes och Paulus (!) med bibliska språk under. »Utanpå står: Ascende, Loquere, Descende» (= Stig upp! — Tala! — Stig ned!). »Innantil står målad en Ölänning i Hockebyxor» (Saml S 86, p 46c). I sin tryckta bok ger Ahlqvist en mer kortfattad, men också något annorlunda beskrivning, när han uppger, att predikstolen endast hade fyra speglar

med evangelisterna »och språk under hwarje afbildning» (2: 1, s 162, not 2).

Målningarna utfördes 1653, alltså några år efter det att själva predikstolen hade tillverkats (räk 1646). Målaren var Peter Bundi, som troligen samtidigt utförde en altartavla (fig 1, 97), se 1955 års kyrka.

Predikstolen var placerad under triumfbågen, invid dess södra vederlag, och ljudtaket var fäst vid trabes ända till 1726, då tvärbjälken togs bort och »himmeln» i stället hängdes upp i en järnten. När man, som ovan är berättat, 1733 försåg torntrappan med en lucka, var det nämligen bl a motiverat av att kall luft strömmade in i predikstolen från trappan.

Predikstolen förhöjdes upptill med en bred list 1721, emedan den »uppikring war tillförene något låg gjord». Arbetet utfördes av snickaremäster Magnus Hjelmqvist (räk). — En försilvrad duva av trä var skänkt av nämndeman Olof Abrahamsson i Oppeby (?), Räpplinge sn (inv 1750), identisk med den som hör till predikstolen av 1823 (se 1805 års kyrka). — 1805 överfördes den gamla predikstolen till den nybyggda kyrkan och gjorde där tjänst ända till 1823, då en ny predikstol anskaffades.

Timglas med två glas för hel och halv timme i rödmålat träställ på järnstativ. Tillkom i slutet av 1600-talet, första gången nämnt i tillägg till inv 1692. Höjd 42 cm. Ett glas sönderslaget.

Bänkar

En bokstol⁵³ gjordes 1683, då snickaren fick betalt (räk). 1688 köptes dörrjärn till densamma. — Två bänkar gjordes ända framme vid altaret 1711 av mäster Anders (räk; not 45).

En »Bruud Zärla», »brudstol eller brudsälla» är bl a upptagen i inv 1713, 1750 och 1798. Ej bevarad.

Läktare

En läktare, som låg längst bak i långhuset, byggdes 1730, av allt att döma (domkap). »Inunder äro Eliä himmelsfärd och Ormens förvandling till en Staf i Mose hand målade» (Ahlqvist, Saml, S 86, 1820, utan angivande av källa).

Ingen orgel är känd i den medeltida kyrkan.

Nummertavla

En nummertavla av trä med blecksiffror anskaffades 1716 (räk).

Dopredskap

Rester av tre medeltida dopfuntar är bevarade:

1. Av grå, gotländsk sandsten från Hoburgen.⁵⁴



Fig 63. Fragment av dopfunt av sandsten, gotländskt arbete från 1100-talets andra hälft. Foto S Hallgren 1975.

Fragment of a sandstone font, made on Gotland in the second half of the 12th century.

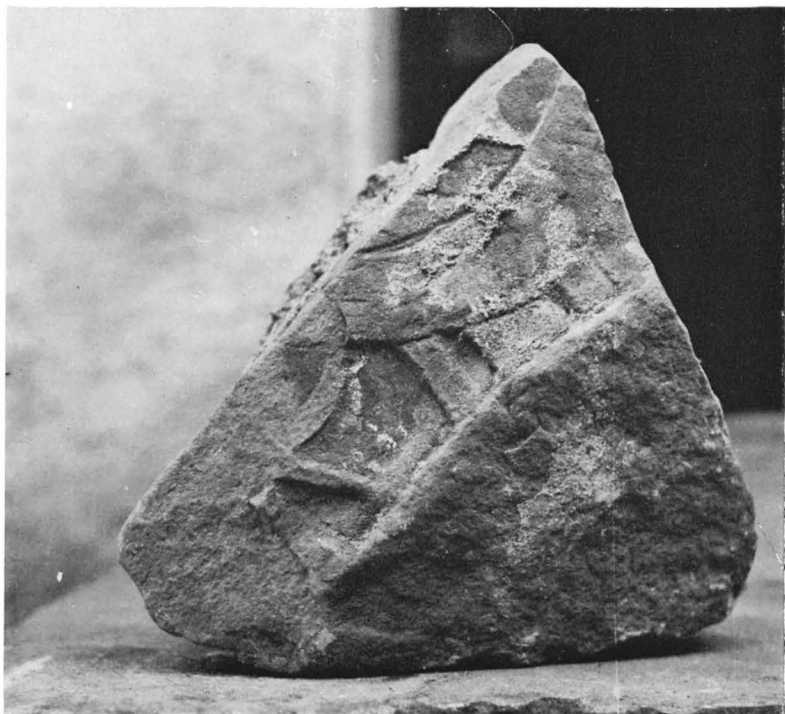


Fig 64. Fragment av samma dopfunt som i fig 63, påträffat 1953 i schaktmassor, som fördes bort vid 1800-talskyrkans rivning. Privat ägo. Foto R Boström 1963.

Fragment of the same font as in figure 63, found in 1953 in the debris removed when the 19th century church was demolished. In private possession.

Två fragment av cuppan bevarade. Det ena, som hittades i kyrkogårdsmuren för ett tiotal år sedan (fig 63), har på den svagt buktade framsidan en reliefframställning, som möjligen föreställer ett par fyrfotadjur, kanske framdelen av en häst och bakkdelen av ett annat

djur. Överdragen med ljusgrå kalkfärg (?). 11 × 15 × 8 cm. Det andra fragmentet (fig 64) är ett stycke av cuppans botten. På sidan en reliefframställning, som möjligen föreställer benen av några fyrfotadjur. Tillhör handlanden Bengt Boman, Köpingsvik, kom 1953 med

i schaktmassorna från rivningen av 1805 års kyrka till hans tomt Klinta 17: 1. Gotländskt arbete från 1100-talets andra hälft. Båda fragmenten har spår av mörk färg (svart eller brun) på fonden bakom reliefen.

2. Av grå urkalksten (not 54), ett stycke av cuppens bottenparti med uttömningshål (fig 65). Själva botten utsida är konisk, medan det som återstår av cuppens sida buktar. Inga spår av utsmyckning på den slät-huggna ytan. Uttömningshålet är krokigt, ca 25 mm upptill, ca 54 mm nedtill och borrat från två håll. Mått ca 50 × 41 × 31 cm. Mellansvenskt arbete från 1200-talets förra hälft.

3. Av grå gotländsk kalksten (not 54; fig 23, 66), endast cuppens mantel bevarad, ornerad på utsidan med spetsbågiga lobber. Tillhör de s k paradisfontarnas⁵⁵ grupp. Mått: Höjd 32 cm, diameter 92 cm. 1200-talets slut eller 1300-talet. Den ringformade delen av cuppan låg ännu i början av detta århundrade som brunnskar på kyrkogården (fig 23).

4. Dopskål av tenn, rund kallskålstyp med S-formade handtag i form av ymnighetshorn. Enligt stämplars tillverkad 1748 i Kalmar av Bengt Ståhlström⁵⁶ och skänkt till kyrkan av kyrkoherden Johan Lundh (not 32). På undersidan är bokstaven L ingraverad med djupa linjer. Bredd med handtag 34 cm, diameter utan handtag 21 cm. Restaurerad.

Nattvardskärl, brudkrona, övrigt silver

Enligt ett brev⁵⁷ från Johan III till bönderna i Köping 23/6 1579 hade en kalk lånats ut till Borgholms slott: »en kalk som ij förtijdenn bleff giffuin till theras Sokna kirkio. och för någor åar sidhan bleff annamett till Borkholms Sloth». Kungen lovade att bifalla deras önskan att återfå kalken och att slottskapellet snarast skulle få en ny kalk i stället.

För beskrivning av kyrkans i bruk varande nattvardssilver, se nedan under 1955 års kyrka.

Oblataskar: 1. Svarvad, rund och tillplattad s k låsask av björk eller ek (fig 67). Det runda locket har en tillplattad knapp, lockets ena låsfjäder bortskuren eller avbruten. Diameter 18,5 cm. 1600-talet. Tidigast upptagen i inv 1653 (?), »Måladh ask 1 st». Enligt inv 1692 var den rödmålad, men nu är inga färgspår synliga. — 2. Av mässing, oval, ornerad med rocailleornament och blad (fig 68). Asken har varit försilvrad både på utsidan och inuti, men nu är försilvringen skadad. Tre små hål i botten efter kulfötter e dyl. Höjd 7 cm, längd 13,5 cm. Skänkt av handelsmannen i Borås, Lars Hasselholm (inv 1774 och senare).

En brudkrona inköptes 1695 hos guldsmeden Hans Olsson i Kalmar, troligen den kände Hans Olofsson



Fig 65. Ett stycke av botten med uttömningshål till dopfont nr 2, utförd under 1200-talets förra hälft av urkalksten från Mellansverige. Foto S Hallgren 1975.

A piece of the bottom of font no 2 with waste water hole in the bottom. Made during the first half of the 13th century of limestone from Central Sweden.

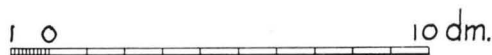
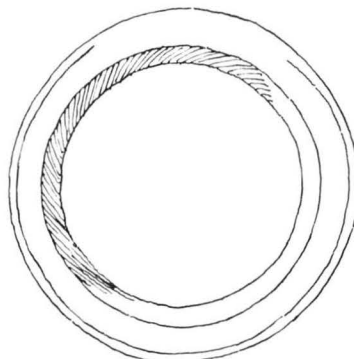


Fig 66. Uppmätning av dopfontscuppa (nr 3) i fig 23 och 44a. Grå kalksten från Gotland, 1200-talets slut eller 1300-talet. Skala 1:20. S Hesselgren & Fränne 1931.

Scale drawing of a font bowl (no 3) in figures 23 and 44a. Grey limestone from Gotland, end of 13th century or the 14th century.



Fig 67. Oblatask av svarvat trä, anskaffad före 1653. Foto S Hallgren 1975.

Turned wooden bread box, acquired before 1653.



Fig 68. Oblatask av försilvrad mässing, skänkt före 1774 av Lars Hesselholm, handelsman i Borås. Foto S Hallgren 1975.

Bread box of silver-plated brass, donated prior to 1774.

Sturk.^{57a} Den var »förgylt med åtskillige på Spirore infattade stenar, väger tillsammans 62 lod» (inv 1750, Domkap) och reparerades 1716 hos Hans Andersson Wiggman (not 97) och bortbyttes 1866 mot den nuvarande. — Fodral av koppar, samtida med den äldre kronan, i 1955 års kyrka.

Ljusredskap

Kyrkans nu använda ljusredskap beskrivs nedan under 1955 års kyrka. Följande används inte nu:

1. Med tresidig rygglåt (fig 97), 1600-talet, se 1805 års kyrka. — 2. Med fyrsidig rygglåt (fig 98), 1700-talet, se 1805 års kyrka.

Textilier

Textilförrådet 1590 var rikt (PB vis):⁵⁸

» — — —

Messehacklar — 6. st

messeserker — 3 st mz alt tilhörning

Röklin — 1. st.

Korkopa 1. st.

— — —

Altare Kläde all gammall

Örnagoot — 2 st.

altareteken — 1. st.

Handkläde — 7: st.»

I senare arkivalier kan man få veta närmare om deras utseende. Det framgår också, att de decimeras efter hand, så att ingenting är bevarat till våra dagar. Det var framför allt vid en auktion på äldre textilier, beslutad 1774 (vis prot), som textilförrådet skingrades. — Ordförklaringar, se not 58.

Altarbrun (?). En »altarkappa», upptagen i inv 1684 och 1713, kan möjligen tolkas som ett altarbrun. Enligt sistnämnda inv var den av »blåt rosigt sammetztrijp med Silfwer och gullspetzar gammalt».

Antependier eller altarkläden: 1. Det ovan nämnda, »all gammall», troligen identiskt med ett som i inv 1653 (?), 1663 och 1684 beskrivs som »brokot» och som enligt inv 1713 var »utsydt med Silkesbilder öfwer passionen». Troligen från medeltiden. — 2–3. Av linne, upptagna i inv 1653(?) och 1663. Endast det ena bevarat 1684 (inv), då det kallas gammalt (inv). — 4. Altarkläde av grönt »arsk» (inv 1653?, eller »rask» (inv 1684 m fl) med fransar omkring. 1713 var det sönderskuret och lagt på kyrkoherdens och komministerns stolar (inv). — 5. Av »rött» (inv 1684), eller »liffärgadt» taft (inv 1713), »med inbundit namn af Silfwer och Åhrtahl 1672», skänkt av majoren Anders Berg⁵⁹ på Öij. 1750 uppges färgen vara gul och siffran 2 försvunnen samt hela antependiet »söndrigt och aldeles förderfvat» (inv). — 6. Av randigt sidentyg med foder av blå lärft, givet år 1690 i testamente efter häradshövding Oljeqvist⁶⁰ (inv 1684, 1692, 1713, 1750). — 7. »Af rödt Siagg [»Plys» inv 1750] med inbundit namn och åhrtal 1711 samt 2^{de} rader af Silfwerspetz, underfodrat med rödt duelk» (inv 1713). Givet i testamente 1711 efter prostinnan Maria Christina Gottfried.⁶¹ Betecknas som förslitet 1788 (inv). — Ett altartäcke, 1660 skänkt av hustru Elisabeth Spaak,⁶² skall enligt en ändring i inv 1684 i stället vara ett diskkläde, se nedan.

Här nämnda antependier hörde tydligen alla till högaltaret. Även norra sidoaltaret, »offeraltaret», hade ett »altarkläde». Det var gammalt och förslitet 1713 (inv) och ersattes 1718 med ett nytt: »et randigt West-



Fig 69. Begravningsvapen av skulpterat, krederat och målat trä över häradshövdingen Nils Oljeqvist, † 1690. Foto R Boström 1940.

Funerary coat-of-arms of carved, primed and painted wood in memory of Lord Lieutenant Nils Oljeqvist † 1690.

gjötheTäcke ...». Möjligen identiskt med en »randig tappet på bordet i Sacristian» (inv 1713).

Altardukar eller altartäcken: 1. Omnämnd 1590 (PB vis, se ovan) samt 1653 och 1663 (inv). — 2. Kallat altarkläde, men troligen en altarduk, av linne »påsydt med rött», donerad av major Berg (not 59; inv 1713). Troligen var denna gammal och söndrig 1750 (inv). — 3. Också kallad altarkläde, men troligen en altarduk, »linnet, af hampellärft med Spetzar omkring», förärad av salig prostinnan M C Gottfried (not 61) fanns 1750. — 4. Med spetsar omkring, omtalad 1750 (inv). — 5. En ny altarduk av hollandsart med fina breda spetsar, skänkt av kronobefallningsman och häradsskrivare Jacob Jacobsson (inv 1774).

Kalkdukar: 1. »Öfwersydt mz ... (?) godt silke» (inv 1653). Enligt inv 1663 »ofwersydt med Sprjtsilke». — 2. »Stickat kalkkläde», skänkt av major Berg (not 59; inv 1684). Det var enligt inv 1713 »silkestikat» och fanns kvar ännu 1743. — 3. Av silke med svart sammet (=silkesbroderad sammet?), donerad av

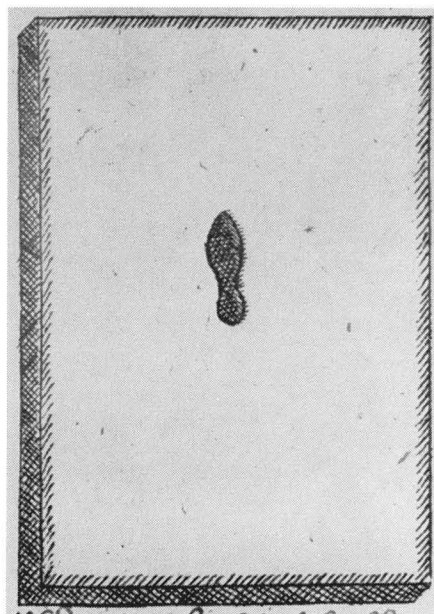


Fig 70. Gravsten med inhuggen skosula (en skomakares gravsten?). Ej bevarad. Teckning av J H Rhezelius 1634, KB.

Shoemaker's (?) gravestone, with an incised shoe sole. Not preserved. Drawing 1634.

kyrkoherde Nicolaus Wallin och hans hustru Emerentia Fock (inv 1733; not 7). Den fanns kvar 1743.

Korkåpor: 1. Omtalad 1590 (se ovan). — 2. Inköpt 1752 (räk).

Mässhakar: 1–6. Omtalade 1590 (se ovan). Endast en av dem var kvar 1653 och 1663 (inv), då den beskrivs som gammal och »af sammetz isprängt koff». — 7. Av röd atlas med silverspets i kors på ryggen (inv 1713), inköpt 1655 för 80 daler kmt (tillägg i inv 1653). — 8. Av svart plysch, »Siagg» eller »jagg» med ett kors på ryggen av bred äkta silverspets och med smal silvergalon omkring, given i testamente efter prosten Olaus Wallinus (not 7; inv 1692, 1713). Fanns kvar 1830 och 1838 (inv). — 9. Av karmosinröd sammet och utsirad med breda silvergaloner, skänkt av kronobefallningsman Petter Åhstrand⁶³ och hans tredje hustru Anna Beata Brauner (inv 1757). Enligt en skrivelse från kyrkoherde Lundh (not 32) till domkap 18/11 1757 var den prydd »med ett kors på ryggen och en nästan quarters bred äkta Silfver Gallon, ifrån nacken och ned till änden,



Fig 71. Gravhäll av grå kalksten, först lagd över K. Nielsson i Lundegård, sedan över befallningsman Sven Svensson, † 1659, också Lundegård. Stenen låg över den så kallade Oljeqvistska gravstenen (fig 31: I). Foto S. Hallgren 1975.

Grave slab of grey limestone, first laid over K. Nielsson from Lundegård, and later over Sven Svensson † 1659, also from Lundegård. The stone was on the so-called Oljeqvist grave (fig 31: I).

så ock framman till, samt runt (?) omkring äfven med en äckta Silfver Gallon, som dock är något smalare». Fanns kvar 1830 och 1838 (inv).

Ett mässkärp, »regarnslista», upptaget i inv 1713, kallas »En lista att breda om Mässeskiortan» (inv 1750).

Diskkläden: 1. Av tryckt lärft, upptaget i inv 1653 och 1663, betecknat som gammalt 1684. — 2. »Linnet» diskkläde (inv 1653, 1663, 1684). Troligen identiskt med »Gammal dito med uddig knytning» (inv 1713). — 3. Av tryckt lärft, skänkt 1660 av hustru Elisabeth Spaak (not 62; tillägg i inv 1653). I inv 1664 felaktigt benämnt »altarkläde», vilket rättats i inv 1684 och senare. — 4–6. »Ny af Slessing — 3 st» (inv 1713). — 7. Av slessing, den enda som fanns 1750 och som då kallas ny (inv).

Bårkläden: 1. »Aldeles förslitet» (inv 1713). Fanns kvar ännu 1838 (inv). — 2. Av sars, fodrat med rask och med silkesfransar omkring, givet efter salig härads-hövding Johan Bergqvist (not 16; inv 1692, 1713). Fanns kvar ännu 1838 (inv).

En »brun kappräck åt kyrkvaktmästarn» finns upptagen bland nytillkomna persedlar 1788 (inv).

Håvar, se nedan Kollektredskap.

Gravminnen

Begravningsvapen, huvudvapen, av skulpterat och målat trä (fig 69), över häradshövdingen över Öland, Nils Oljeqvist (not 60). Färger: svart, blått, rött och guld. Vapensköldens övre del förgylld, den nedre blå, varöver en knippa med gröna oljekvistar. Inskriften (nu mycket skadad) löd enligt Frigelius: »Kongl. Maytts till Sveriges Trotjenare och Häradshövdinge över Öland den fordom edle och Vålborne Herr Nils Oljeqvist är födder A^o 1641 d. 17 Febr. A. 1690.» Höjd 168 cm. Hängde i medeltidskyrkan över sakristiedörren. Skadad av åska 1923 och defekt. Förvaras i Nya kyrkans torn. Håkansson nr 465.

Den oljeqvistska graven låg i koret, vid sakristiedörren (fig 31: I), täckt av gravsten nr 2, beskriven nedan (fig 71).

I koret låg flera familjegravar, dels prästgravar, dels över häradshövdingefamiljerna i Lundegård.

Nästan alla fria golvytor i kyrkan upptogs av gravar. T o m i sakristian fanns en grav tillhörig prosten Olaus Wallinus och hans familj (not 7). I koret fanns tre murade gravkammare (fig 31: I–III), se nedan.

Gravstenar: 1. En medeltida gravsten med en skosula (fig 70) låg 1634 vid Rhezelius' besök i koret. Kanske lagd över en skomakare.⁶⁴ Förkommen. Håkansson nr 470.

2. Av grå kalksten (fig 71), ursprungligen lagd över K Nielsson i Lundegård, vars initialer och bomärke



Fig 72. Gravhäll av grå kalksten över kyrkoherden Stephan Jonæ Lippius, † 1651 (se fig 31: II). Foto S Hallgren 1975.

Grey limestone grave slab in memory of Vicar Stephan Jonæ Lippius † 1651 (see fig 31: II).



Fig 73. Detalj av mittpartiet på gravhäll av grå kalksten över Kirstin Jonsdotter (Eberstein), † 1658, Stephan Jonæ Lippius' hustru. Foto S Hallgren 1975.

Detail from the central part of a grey limestone grave slab in memory of Kirstin Jonsdotter (Eberstein) † 1658, the wife of Vicar Stephan Jonæ Lippius.

pryder stenens centrum, inom ett kvadratisk fält, omgivet av en likaledes kvadratisk bladkrans. Mittfältet flankeras av två änglahuvuden med utbredda vingar samt under dem ett timglas och en dödskaile med korslagda ben. Uptill och nedtill två rektangulära inskriftsfält, omgivna av beslagsornamentik. Det nedre fältet har upphöjda vågräta rader, på vilka aldrig någon inskrift blivit inhuggen. I det övre inskriftsfältet följande inskrift med versaler, vilket har kunnat kompletteras med hjälp av uppgifter i vol C 1, p. 273: »Salig · B[efallningsmannen] S[ven] S[vensson]⁶⁵ / afsopnade · i / H[erranom] 1659 · d[en] 20. / mai · och · B[lef] B[efgrafven] D[en] 12 · IV[NII].»

I hörnen är skulpterade stora, mångbladiga rosor inom cirkelrunda fält med smala ramar. Mellan dem löper inskriftsfält utmed stenens kanter med följande inskrift med versaler: ESA · 26 · TINE · DÖDE / SKOLA · LEFVA · OC / MÄDH · LEKAMEN · VPSTÅ · IGEN · WAKER / · VP · OCH · BÄRÖMER · EDHER · I · SOM · LIGGEN / WNDER · IORDENNE / TY · TIIN · DAGG · ÄH/R · EN · GRÖÖN. MARKS · DAGG · OCH. IORDEN / SKAL · GIFVA · IFRÅ · SIGH · THE · DÖDHA ·

Stenen påträffades 1953 över en gravkammare i koret (fig 31: I). Den var då spräckt i fem delar, dess sammanlagda mått är 196 × 126 × 8 cm. Nu på kyrkogården i väntan på konservering och lämplig uppställning. Håkansson nr 465.⁶⁶

Frigelius ritade av stenen 1750, utan att identifiera »KN» och »SS». Däremot lämnade han den viktiga upplysningen, att »Bredvid sacristiedörren är afledne Häradshövdingen NILS OLJEQUISTS [not 60] omu-

rade jordgraf» samt återger den här beskrivna gravstenen med en teckning.

I den oljeqvistska graven begrovs bla, förutom häradshövdingen Oljeqvist, flera av hans barn med Birgitta Gyllenadler. Senast begrovs där den i unga år avlidne auditören Sven August Åderman, †1790, vars kistplåt av tenn påträffades 1953.

Gravkammaren hade måtten 183 × 210 cm, djupet var 130 cm. Gravens väggar var murade av kalksten och putsade. Att Frigelius kallade den en »omurad» jordgrav visar, att graven ändrats efter 1750. Gravstenen vilade på tre tvärgående bjälkar med dimensionerna 20 × 20 cm. Som tätning mellan kyrkans golv och gravstenen hade man använt björknäver.

1724 klagades över, att balkarna över graven började bli så förruttnade, »att fara är, det Grafstenen torde falla neder hvilket lättel. kunde ske när communion hålles då mycket folk på det stället stannar» (vis prot).

Amiralitetsmajoren Daniel Johan Ädelberg (not 16) testamenterade 1 000 daler kmt till Köpings kyrka 1775.⁶⁷ Räntan skulle användas till underhåll av de Ädelbergska (se nedan) och Oljeqvistska gravarna. Pengarna skulle utlånas mot 6 % ränta. Eftersom kyrkans egna medel lånades ut mot 4 % ränta, var det inte många som lånade av de ädelbergska pengarna (räk 1784–1797; se även vis prot 1788 samt fig 76).

Gravinnehållet undersöktes 1953. Därvid påträffades bla den ovan nämnda kistplåten samt fragment av svepningar, bla en babystrumpa, japon med tryckt mönster, 1700-talet, samt en hätta av sidenbrokad. Efter undersökning begravdes allt ute på kyrkogården.

3. Av grå kalksten, över kyrkoherden Stephan Jonæ Lippius⁶⁸ (fig 72). I mitten av stenen en kalk inom en kartusch som är omgiven av en rund lagerkrans. På ömse sidor om kartuschen ett timglas och en döds-skalle med ett ben.

Uptill och nedtill två rektangulära inskriftsfält, inramade av beslags- och broskornament. I inskriftsfältet en inskrift med versaler: SALIGH · MAGISTER / STAPHAN · IONÆ · LIP/PIVS · PROBST · OCH · / KYRCKIOHERDE · I · KIÖ/PING · VTHI · 42 · ÅÅR · AF/SOMPNADE · I · HERRA/NOM · 1651 · DEN · 7 · / MÅY OCH · BLEF · BEGRAF/VEN · DEN 21 · MÅY.

I nedre inskriftsfältet saknas text.

I hörnen skulpterade, mångbladiga rosor inom runda fält, omgivna av smala ramar (snarlika rosorna på gravsten nr 2). Utmed stenens kanter inskrift med versaler: GVD · LEGGER · OSS / ENA · BYRDO · VPPÅ · MEN · HAN · HIELPER · OSS / OCH · WII · HAFVE · / EN · GVD · THEN · THER · HIELPER · OCH · I · HERRAN̄ / HERRAN · THEN · / IFRÅ DÖDEN FRELSAR · THERFÖRE · WARE / HERREN · LOF/VAT · DAGLIGA · PSAL: 68.V:20.21.

Stenen låg 1953 kvar på sin plats över graven (fig 31: II). Spräckt i två delar, de sammanlagda måtten 242 × 119 × 9 cm. Nu på kyrkogården, vid västra grinden, i väntan på konservering och lämplig uppställning.

Den Lippiusska graven, över vilken även gravsten nr 4 låg (se nedan), var belägen 60 cm söder om den Oljeqvistska och 8–15 cm från korets södra grundmur. Den hade måtten 260 × 246 cm och var 140 cm djup. Även denna grav hade murade och putsade väggar. I mellanväggens västra del var en nisch, som sträckte sig västerut. Där låg en enkel furukista med skelettet av en vuxen samt en liten barnkista. Skild från dem med en stenflisa låg en finare kista med kulfötter.

I graven begrovs flera medlemmar av den Lippiusska familjen. Troligen begrovs intet av Stephan Jonæ och hans hustrus barn i graven, men däremot flera av deras barnbarn, bl a Nils, begravd 1710, och hans hustru, Margareta Arendtsdotter, †1696. 1741 såldes graven till Petter Åhstrand (not 63). Säljare var jungfru Greta Lippius, hennes syster (förnamnet okänt) samt dennas man, Daniel Forsman, och köpesumman var 30 daler smt. Köpebrevet⁶⁹ innehåller bl a följande: »thet i Kiöpings Kyrkia, efter min Swär- och deres k: föräldrar lagliga wärfde murade graf, med 2^{ne} huggne stenar der öfwer». De båda systrarna var barnbarnsbarn till Stephan Jonæ och Kirstin Jonsdotter.

Sedan graven övergått i Petter Åhstrands och hans släkts ägo, begrovs där bl a inte bara stoftet efter Peter Åhstrand, utan också efter hans båda första hustrur, Sara Leuchovia och Maria Christina Wasserführer. —

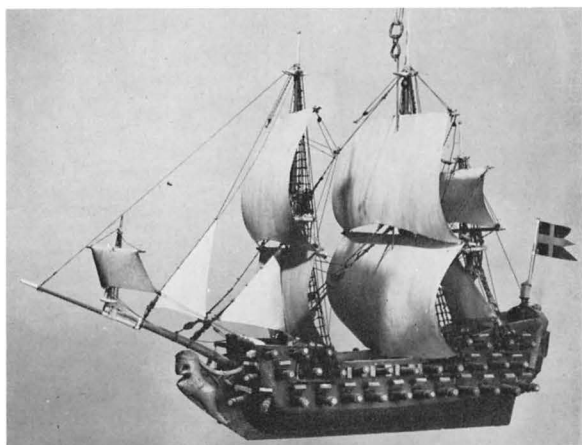


Fig. 74. Votivskepp, 1700-talet. Nu i SHM (inv nr 26386). Foto Erik Cornelius 1977.

Votive ship, 18th century. Now in the Museum of National Antiquities (no 26386).

Gravinnehållet begravdes 1953 i ett hörn av kyrkogården.

4. Av grå kalksten, över Kirstin Jonsdotter (Eberstein; not 68), hustru till kyrkoherden Stephanus Jonæ. Hennes gravsten är utformad exakt som gravsten nr 3. Kartuschen i mitten har initialerna M och V sammanskrivna (fig 73).

I övre fältet följande inskrift med versaler: SALIG · HVSTRV/KIRSTIN IONSDOT/TER · AFSOMPNADE/I · HERRANOM · 1658 / DEN · 20 · FEB · OCH / BLEF · BEGRAFVEN / DEN · 14 · MARTY. Kantskrift: LEFVE · WII · SÅ · LEF/VE · WI I · HERR[AN]OM · DÖÖ · WII · SÅ · DÖÖ · WI/[I]/HERRANOM · EHVAD / WII NV LEFVE ELLER · DÖÖ · SÅ · HÖRE · WII / HERRANOM · TIL / ROM: 14.V:8. TENC R VPPÅ · OSS · O · GUD · / TIL THET / BETSTA NEHEM. 15. V: 31.

Stenen låg 1953 kvar på sin ursprungliga plats över den Lippiusska graven (fig 31: II). Spräckt i två delar, de sammanlagda måtten 241 × 125 × 8 cm. Nu på kyrkogården, vid västra grinden, i väntan på konservering och lämplig uppställning.

5. Över komministern Olaus Martini (not 14), begravd 1679 »på stora gången i Köpings kyrka under egen grafsten» (Clerus). Enligt Ahlqvist hade stenen följande inskrift: PHIL. I. CHRISTUS MIHI VITA DN. OLAVS/MARTINI/COMMINIST./ IN KJÖPING A^o 1679 (1820, Saml S 86, s 43). Gravinnehållet och gravstenen flyttades 1805 ut på kyrkogården (se ovan, gravsten nr 7). Stenen har ej återfunnits. Håkansson nr 466.

6. Över prostens Olaus Wallinus, †1706 och hans familj (not 7). Graven låg i sakristian och flyttades ut på



Fig 75. Hänglås med nyckel, 1700-talets senare hälft. Foto S Hallgren 1975.

Padlock with key, second half of the 18th century.

Fig 76. Två svepta spånaskar, t h från 1600-talet, använd till transport av pengar, den t v möjligen använd till förvaring av den ädelbergiska donationen. Foto S Hallgren 1975.

Two boxes, made of shavings, right 17th century, used for the transport of money, left 18th century, possibly for the storing of a donation.



kyrkogården. Stenen är möjligen identisk med nr 9 ovan, se kap Kyrkogård. Håkansson nr 482.

7. Den Ädelbergiska gravnen låg av allt att döma i korets sydvästra hörn (fig 31: III), strax väster om den Lippiusska. Gravstenen flyttades ut på kyrkogården 1805, se ovan, kap Kyrkogård, gravsten nr 10. I gravnen låg åtminstone 11 medlemmar av den ädelbergiska familjen (not 16), häradshövdingen Johan Ädelberg, hans tredje hustru, Catharina Brita Oljeqvist (not 60; troligen var det hennes mössa av tunt, chiffonliknande tyg, som påträffades 1953), och nio av deras barn. De flesta familjemedlemmarna dog under de svåra pestperioderna 1710 och 1711. Vid undersökningen 1953 kunde man konstatera, att gravnen var en jordgrav utan murade väggar. Många hade tydligen begravts i största hast utan kistor. Jfr Ihrfors s 98.

Votivskepp

Votivskepp (fig 74), tredäckat, fregattriggat örlogsskepp, grönmålat med brun botten samt med ett gult lejon som galjonsbild samt två dito till aktergaljon. Lejonen bär hjälm, i aktern en ljuspipa av järn. Segel av zinkplåt. Skrovet enligt kapten Sam Svensson från 1720-talet. Längd 110 cm, höjd 85 cm. Nu i SHM (inv nr 26386).

Tavlor

Tre stycken s k Hedengranstavlor (not 93) fanns i kyrkan år 1713. Endast en av dem är bevarad (se 1955 års kyrka).

Möbler m m

Sakristian var enligt inv 1713 möblerad med tre bänkar runt omkring samt paltar.

1758 gjordes ett nytt skåp till mässkläderna framme i koret (räk). Det målades 1762 av And G Wadsten (not 51). Målningarna framställde apostlarna, enligt en notis av Ahlqvist (S 86, pag 46). — Ett nytt målat skåp till kyrkans böcker är upptaget i inv 1774. — Bland nyanskaffningar 1788 märks en »Styrstol»⁷⁰ (inv). — Ingenting av detta är bevarat.

En »mindre beslagen ekekista med 3ne låsar, ny 1788» (inv), numera i vapenhuset, se 1955 års kyrka.

2. Kyrkvårdskista av furu, kallas ny 1750 (inv), »något beslagen med två låsar». Modern målning i grått med svarta, profilerade beslag, överfalsat lock, låga fötter. Handtag på sidorna. 109 × 70 × 63 cm. Vid ett inbrott i kyrkan 1840 sönderslogs locket, men reparerades. Står i runstenskammaren.

Ett stort hänglås (fig 75) med kvadratisk låshus, oval, ornerad bygel och påfallande liten nyckel har

suttit för en »kur» i sakristian (se ovan). Första gången upptagen i inv 1774. Längd 21 cm, låshusets bredd 14,5 cm, nyckelns längd 10 cm.

Vinankare, 1684 kallat »otting» (inv), målat rödbrunt med svarta band. Höjd 42 cm, diameter 30 cm.

Svepta spånaskar med lock av furu med inbränd ornamentik: 1. Cylindrisk, ornerad med viggmönster samt på locket med en stjärna (fig 76). Lockets kant är lagad med en smal, iträdd läderremsa. På botten utsida ett likarmat kors. Spår av lack på locket och sidan visar, att asken använts till transport av pengar. 1600-talet. Första gången upptagen i inv 1692: »en större vit [dvs omålad] träask». Diameter 17 cm, höjd 10,5 cm. — 2. Oval, ornerad med kors och enkel bågornamentik (fig 76). Längd 20,5 cm. På utsidan av locket skrivit med bläck: »Edelberg» samt oläslig bläckinskrift. Innehöll asken möjligen donationsmedel för den ädelbergiska graven? Jfr s 64 samt not 16.

Kollektredskap

Håvar: 1. »Af Blommerat damast med Malmkläcka» (inv 1713), given av major Anders Bergh (not 59) och första gången upptagen i inv 1692. — 2. »Af swart Sammet med äkta Silfwergalloner och en Silfwerklocka», skänkt av befallningsman B Moring och första gången upptagen i inv 1713. — 3. Av röd sammet med metallklocka och äkta silvergaloner, donerad av landskamreraren Åhstrand (not 63) och första gången upptagen i inv 1774.

Alla tre håvarna fanns kvar 1798 (inv), två av dem 1838 (inv), men nu är ingen bevarad.

Under rubriken »Trä» upptogs 1774 en tidigare förvärvad fattigbössa med hänglås, placerad i förhuset, dvs vapenhuset (inv). Försvunnen efter 1838.

Böcker

Karl XII:s bibel i originalband (nu i 1955 års kyrka).

Vid Rhezelius' besök i Köping 1634 vände sig kyrkoherden Stephanus Jonæ (not 68) och dennes bror till honom med en förfrågan om vart en gammal bok tagit vägen, som Karl IX mer eller mindre med våld tagit ifrån deras far, kyrkoherden Jonas Jonæ Gunnari. Det var frågan om »en foliant full medh alla gamble Nyttige Rikzsaker och handlingar», med långa tillägg av kyrkoherden själv. Det förefaller inte som om boken någonsin kommit tillrätta. Kanske försvann den vid slottsbranden i Stockholm 1697. Det var ju i slottet en del av riksarkivet förvarades. Se även ÖI I: 1, s 16.

Klockor

I slutet av 1500-talet hängde en klocka i tornet, en i klockstapeln och två små klockor »nider i kyrkan» (PB vis).

En klocka, länge kyrkans storklocka, är gjuten 1622 av Berent Bodeman i Lübeck (se 1955 års kyrka, fig 116). Den är numera mellanklocka. — Lillklockan är gjuten i Stockholm 1686 av Michel Bader (se 1955 års kyrka, fig 117).

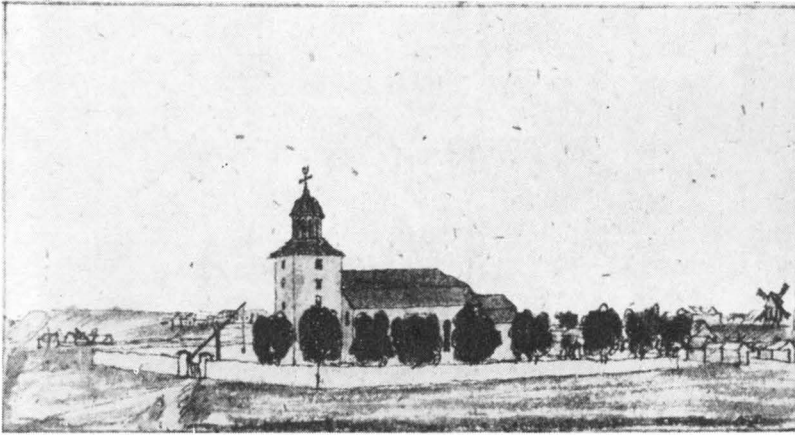


Fig 77. 1805 års kyrka och kyrkogården från sydväst 1817. Teckning av N I Löfgren (Åhstrand-Löfgren), ATA.

The church built in 1805 with churchyard from SW, 1817.

III. 1805 ÅRS KYRKA I KÖPING

Byggnadsbeskrivning

Plan och material

Efter långa diskussioner i slutet av 1700-talet och de första åren av 1800-talet (se ovan), beslöt Köpings församling att bygga en ny kyrka efter ritningar 1799 och senare av Jacob Wulff, ÖIÄ (fig 81). Ursprungligen var avsikten att utnyttja de medeltida långhusmurarna i norr och söder (fig 80), men när kyrkobygget skulle påbörjas i början av år 1805, var den allmänna meningen, att det på så sätt anmärkningsvärt långsmala nya långhuset skulle göra kyrkan »oformlig och vanskaplig» (st prot 22/2 1805). Man nöjde sig därför med att endast använda delar av nordmuren, medan den nya sydmuren placerades omkring 3,5 m söder om den gamla (fig 82).

1805 raserades hela medeltidskyrkan, vars murar lämnades kvar endast ca 70 cm över marken, utom långhusets norra mur, som fick stå kvar till fönsterhöjd, ca 2 m över marken. Med stenmaterialet från medeltidskyrkan (även runstenarna) och ny sten uppfördes en längre och bredare kyrka med torn i väster och sakristia i öster. Därvid inbakades nordmuren i den nya, medan övriga murrester doldes under golvet i den nya kyrkan. Medeltidskyrkans golvbeläggning, som enligt äldre beskrivningar utgjordes av gravstenar och kalkstensplattor, tillvaratogs 1805. Många gravar flyttades ut på kyrkogården med sina stenar. Endast tre gravstenar

låg kvar på sina platser i koret (fig 71–73). De var visserligen spräckta, men fö väl bevarade och med tydlig text.

1805 års kyrka bestod sålunda av ett rymligt långhus, ett väster därom beläget västtorn samt i öster en rymlig sakristia (fig 82). Västtornets tre sidor i väster, öster och söder vilar på det medeltida västtornets grund (fig 31, 32), medan dess norra mur ligger söder om den äldre norra tornmuren.

Murarna var skalmurar av spritputsad kalksten med slättdragna hörn och fönsteromfattningar. Materialet var dels hämtat ur det medeltida murverket, dels nybrutet och obehandlat eller endast tuktat. Det kan fortfarande studeras i västtornets fasader som 1954 befriades från puts och fogströks (fig 91, 93). De profilerade taklisterna var vitkalkade, materialet var kalksten eller trä (säkra uppgifter härom saknas).

Det medeltida långhusets västgavel ingick — och ingår fortfarande — i murverket till såväl 1805 års som 1955 års västgavlar (fig 32, 82).

Över återstoden av det medeltida sydvästra långhushörnet ägde mycket snart efter 1805 så kraftiga sättningar rum, att flera tjocka murstenar knäcktes av tvärs över hörnet. Det yngre murverkets grund var nämligen mycket dålig (jfr st prot 1844 m fl).



Fig 78. Tingsflisan (fig 2) med 1805 års kyrka i bakgrunden. Foto R Boström 1940.
Runestone (fig 2) with the 1805 church in the background.

Fig 79. 1805 års kyrka från söder. Foto A Edle 1931.
The 1805 church from S.





Fig 80. Förslag till ny kyrka av Jacob Wulff 1799, två olika fasader samt plan. RA.

Proposed new church by Jacob Wulff, 1799. Alternative fronts and plan.

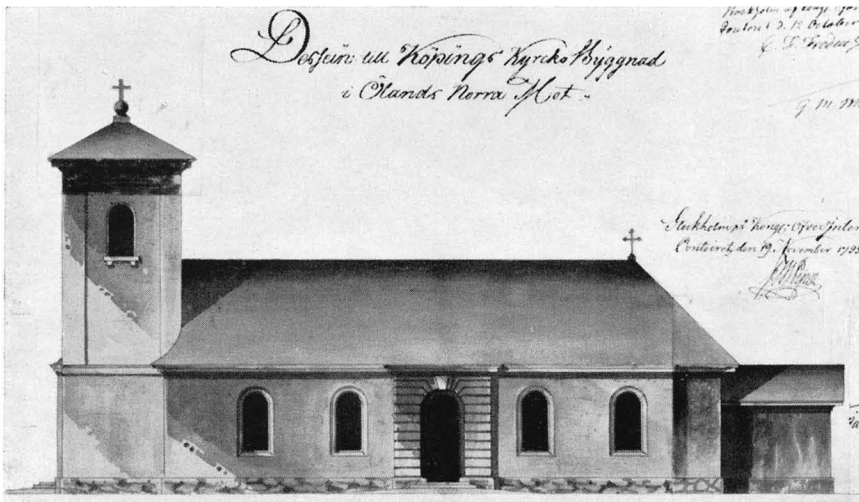
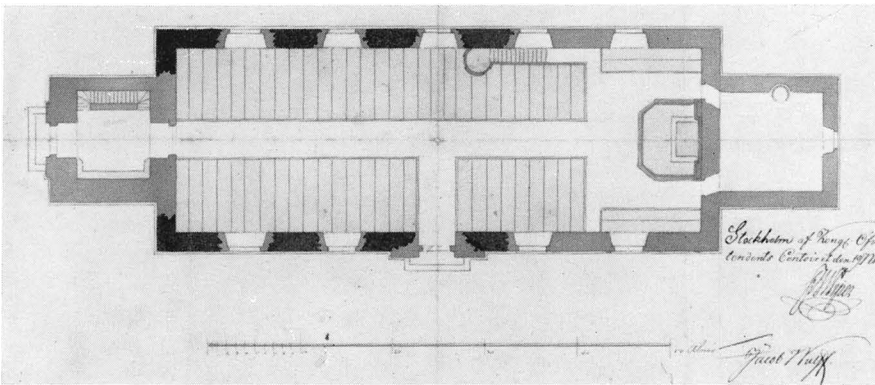
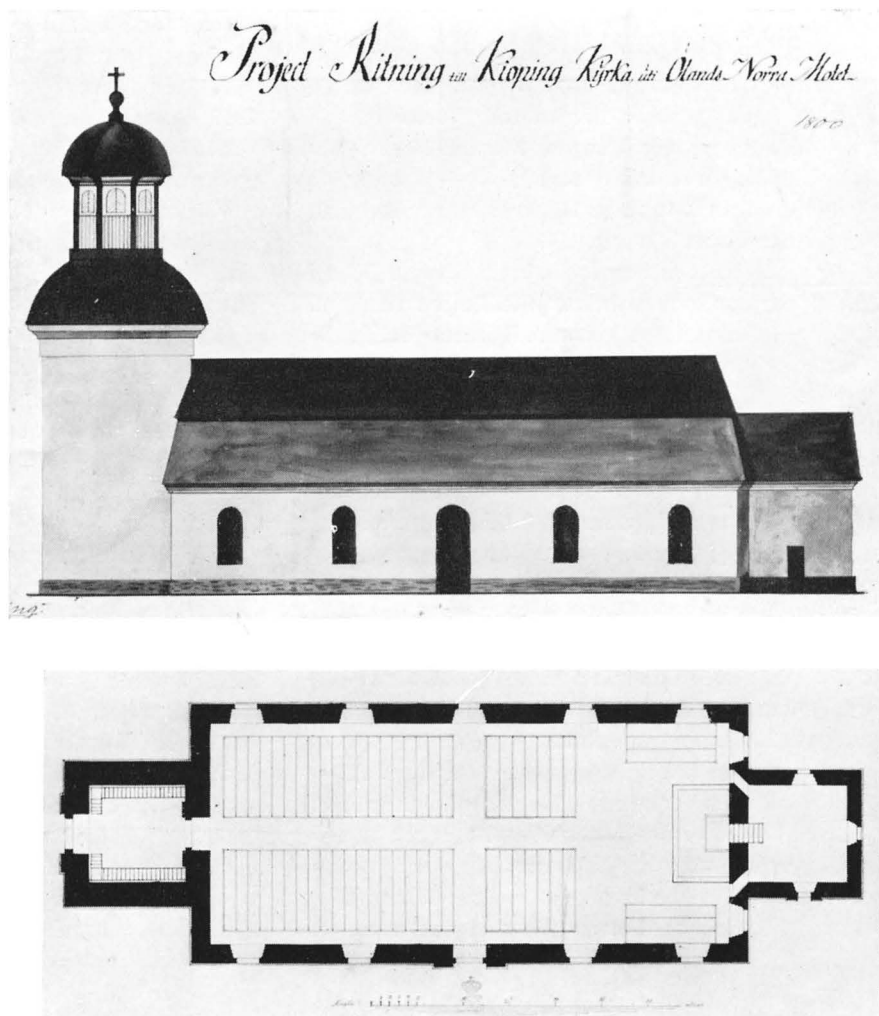


Fig 81. Det slutgiltiga förslaget till ny kyrka av Jacob Wulff 1800, sydfasad och plan. RA.

The final proposal for a new church by Jacob Wulff, 1800. South front and plan.



Ingångar, fönster

Mitt på sydfasaden låg huvudingången, en stor, raktäckta portal, omgiven av en rusticerad omfattning utförd i vitkalkad slätputs (fig 79), samt över denna ett halvrunt fönster. — Västportalen omgavs av smala pilastrar av vitmålat trä (fig 83). Över ingången är fortfarande infälld en tavla av röd kalksten med följande inskrift i förgyllda versaler: UNDER / KONUNG / GUSTAF IV ADOLFS / REGERING / NYBYGGDES KÖPINGS KYRKA / ÅR 1805 / HÖFDINGE I LÄNET / FRIHERRE M. ANKARSVÄRD / BISKOP I STIFTET / DOCTOR M. G. WALLENSTRÅLE / KYRKOHERDE I FÖRSAMLINGEN / OLOF FORNANDER.⁷¹

Till båda portalerna ledde några trappsteg av kalksten. I västportalens trappa användes före 1930-talets mitt ett par medeltida gravstenar (se ovan, Kyrkogården, gravsten nr 2). — De brunmålade dörrarna var in-

delade i flera, mindre speglar, omgivna av kraftiga lister. De nedersta speglarna hade refflad yta.

Stora, rundbågiga fönster i långhuset och sakristian gjorde kyrkan mycket ljus (fig 79, 84). De hade på utsidan brunmålade karmar och vitmålade bågar, indelade i smårutor. Över läktaren, på ömse sidor om tornet, hade västgaveln två tämligen låga, rundbågiga fönster, medan ett rundbågigt fönster satt över västportalen (fig 83). Högt uppe i östgaveln, över altarpupp-satsen, öppnade sig ett rundfönster (fig 84).

Tornets övriga fönster är små och raktäckta, men deras bågar var före 1955 på utsidan målade i brunt och vitt som övriga fönster, och den åttkantiga lanterninen var vitmålad med gula, inåtgående luckor i de rundbågiga ljudportarna. Över varje ljudöppning är små rundfönster.

Yttertak

Långhusets tak var brutet samt valmat mot öster, även sakristian hade ett liknande tak. Ursprungligen var de täckta av enkupigt tegel, hämtat från Värnanäs, och reparerades upprepade gånger, men 1924 utbyttes takbeklädnaden med svartmålad plåt. — Västtornets pyramidformiga tak var också täckt av svartmålad plåt, liksom lanterninens lilla kupol.

Överst på tornet satt en fortfarande bevarad flöjel i form av en tupp av svartmålad plåt. Spiran vilade på ett stort klot av samma material. Tornets profilerade taklist är av vitmålat trä.

Interiör, uppvärmning

Innerväggarna var slätputsade och vitkalkade. På östra väggen, dolt bakom 1856 års altaruppsats, var ett draperi målat som omramning till en altaruppsats från 1762 (fig 85; se nedan, Äldre altarprydnader).

Enligt William Anderson⁷² fanns det i sakristian ett målat inskriftsfält, som meddelade, att kyrkan reparerades 1864 och att långhusets södra mur år 1885 hotade att utstörta, varför den måste sammanhållas med den norra genom järnkrampor (se nedan).

Ett gråmålat trätunnvalv sträckte sig över hela kyrkorummet, med en kraftig skugglist av trä (fig 84). — Tvärs över kyrkan var de omtalade ankarjärnen spända.

Golven bestod ursprungligen i sakristian och vapenhuset av grova, råbrutna kalkstensflisor, i kyrkorummet av bräder. 1833 beslöt man att ersätta det av svamp förstörda trägolvet med ett av flisor, lagda i sand, ett

arbete, som skulle vara avslutat före pingst (st prot). Under ett yngre trägolvet fann man 1953 ett stengolv.

I sakristians nordöstra hörn, under govet, påträffades 1953 en vinkällare med måtten 262 × 222 cm. Djupet var 157 cm. I en nisch i källarens vägg var ett runstensstycke använt som botten.

Västtornets tre nedersta våningar har putsade och vitkalkade väggar. I tredje våningen är ett sockenmagasin⁷³ inrymt i ena sidan. Detta utrymme har också putsade och vitkalkade väggar, men i övrigt har tornets överdel bårt murverk i det inre. Kyrkan och sakristian uppvärmdes av tre stora järnkaminer, två av dem uppsatta 1888 på bekostnad av assessor C B Hasselrot på Lundegård och hans hustru Ulla (vis prot 1897, domkap).

Rasering

1937 förelåg ett restaureringsförslag av J F Olson, stadsarkitekt i Kalmar, omfattande bl a installation av värmeledning, ändring av bänkarna, ny orgel och en kraftig grundförstärkning. Trots ankarjärnen från 1885 hade nämligen sydturen fortsatt att sjunka och sprickbildningen fortsatt. Över sydportalen buktade muren och taklisten ut på ett för alla hotfullt sätt. — En grundförstärkning ansågs snart omöjlig. Ur diskussionen att i stället helt och hållet bygga om sydturen uppstod tanken att i stället ersätta den svårt förfallna kyrkan med en ny och mindre. Berörda myndigheter gav tillstånd till rivningen, och hösten 1953 revs 1800-talskyrkan, utom tornet.

Inredning och inventarier

Altare, altarring

Altarbordet övertogs från den medeltida kyrkan, tillverkat 1762, av trä med buktande sidor, målat i ljusblått och vitt (sekundär färg från 1825?). I prästgårdsboden. Altarringen var tresidigt bruten med utbuktande framsida och inåtsvängda sidor (fig 82), vitmålad med förgyllda detaljer, i målning utförda speglar i ljusbrunt med ljusgrå akantusornament. Spegelarna skiljs av pilastrar med förgyllda kannelyrer. Knäfall och armlidare klädda med röd plysch. Delar av altarringen är numera uppställda i tornet.

Medeltida träskulpturer

Triumfkrucifixet (fig 98) var uppsatt på norra väggen i koret (Inv 1830). De fyra andra skulpturerna (fig 55–59) förvarades däremot i tornet och var »mycket för-

störda» (Inv 1830). Det saknas uppgifter om, när Pietåbilden (fig 57) avlägsnades från kyrkan. Allt man vet, är att bilden 1875 överlämnades till KLM (not 47).

De tre övriga skulpturerna (fig 55 f, 58, 59) överlämnades 1917 till SHM (inv nr 16153: 1–3).

Äldre altarprydnader

Peter Bundis altartavla (fig 1, 97, se 1955 års kyrka), var placerad i väster, under läktaren, först som pendang till den av Bundi målade predikstolen (Inv 1830), efter 1856 som motstycke till 1762 års altaruppsats.

Den senare, som först placerades på altaret i 1805 års kyrka, var den av Jonas Berggren samt And G och P Wadsten utförda, varav ännu delar återstår (fig 61–62) och vilken närmare beskrivits ovan, se Den medeltida

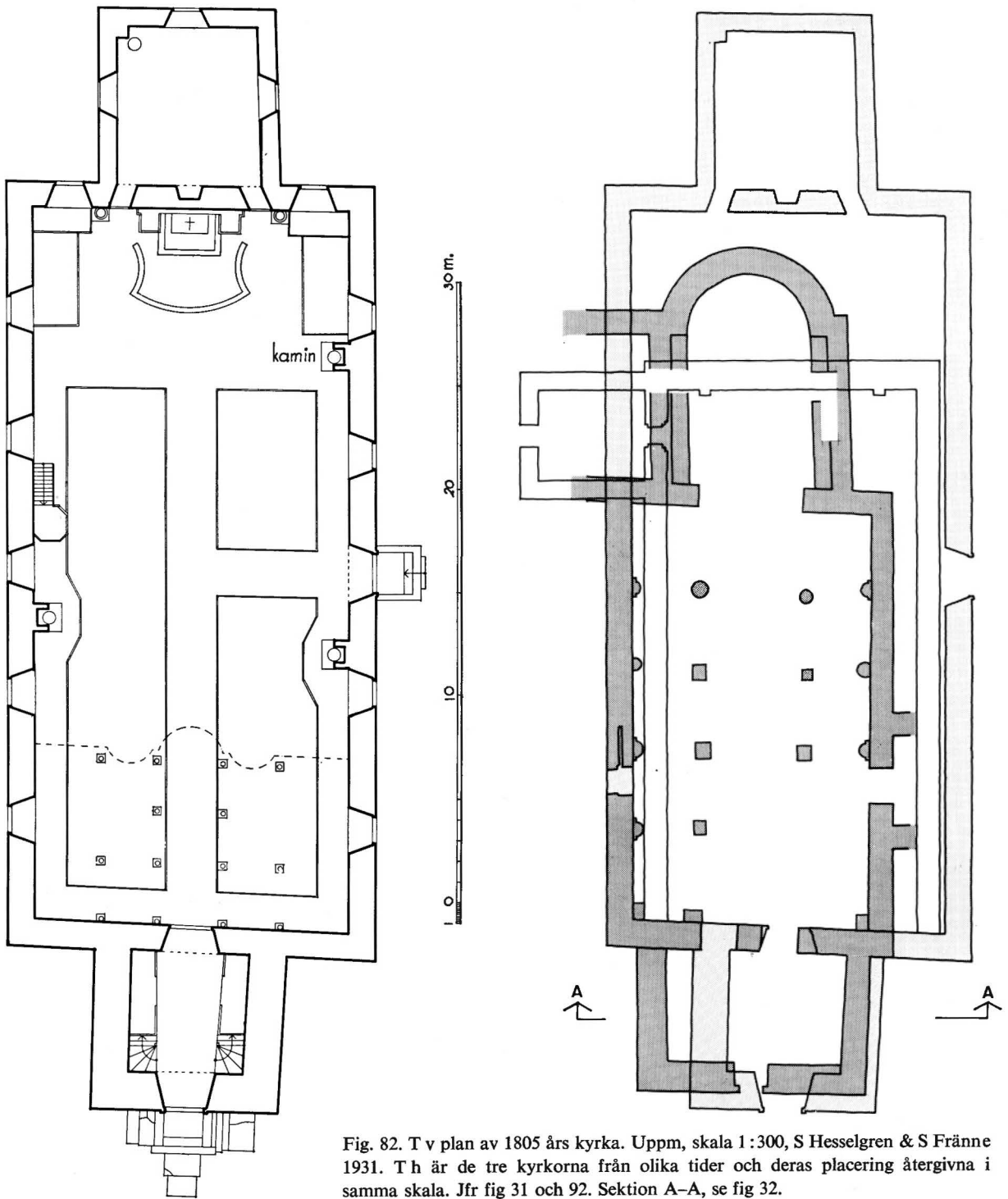


Fig. 82. T v plan av 1805 års kyrka. Uppm, skala 1:300, S Hesselgren & S Fränne 1931. T h är de tre kyrkorna från olika tider och deras placering återgivna i samma skala. Jfr fig 31 och 92. Sektion A-A, se fig 32.

Left: the 1805 church. Right are the three churches dating from different periods and their situations on the same scale (1:300). Cf figs 31, 92. Section A-A, see fig 32.



Fig 83. Västfasad. Foto R Boström 1941.

West front.

stenkyrkan. För att framhäva den relativt lilla uppsatsen i den stora kyrkan, målades 1825 ett draperi med kalkfärg i blått med gula fransar på östra väggen (fig 85). Målarens namn var av allt att döma Peter Lundgren,⁷⁴ som detta år målade kyrkans inredning. Möjligen bättrade Lundgren också på altaruppsatsens bemålning.

Altaruppsats 1856

I mitten av 1800-talet ersattes 1700-talsuppsatsen av en ny (synlig i fig 84). Den 5/6 1855 framfördes genom

den nye kyrkoherden, A Lindwall⁷⁵ ett erbjudande från »en onämnd Hemmansägare» till församlingen om en gåva, nämligen »en ny altarduk med tillhörande decorationer» (st prot). Givaren var enligt st prot 1877 hemmansägaren Lars Jonsson, Öjj, och hans hustru Anna Stina Isaksdotter.⁷⁶ »Duken, hvori Christi instiftelse af Nattvarden kommer att utföras», förmodades av givaren bliva klar till hösten, men dekorationerna, dvs ramverket, först nästa år.

Vid samma tillfälle uppvisades och diskuterades en ritning till ramverket. Man beslöt att ritningen skulle



Fig 84. Interiör mot öster. Foto R Boström 1941.

Interior looking east.

underställas ÖIÄ, vilket också skedde. Dess arkitekt, J F Åbom,⁷⁷ var den som 1856 utarbetade det fastställda förslaget. Arbetet utfördes av byggmästaren Jacobsson⁷⁸ och var färdigt i slutet av 1856.

Två kolossala kolonner på höga, fyrkantiga postament bar upp ett bjälklag med en trekantgavel. Inom denna en skulpterad, förgylld Jehovasol. Gavelkrönet utgjordes av ett förgyllt kors. Huvudsakligen ljusgrå färg med förgyllda detaljer. Mellan kolonnerna placerades det lilla altaret från 1762 och över detta en oljemålning, Nattvarden efter G E Schröder⁷⁹ (fig 96). Målarens namn är inte nämnt i arkivalierna, men ur stilistisk synpunkt kan det inte vara någon tvekan om att det var den mångkunnige S G Lindblom,⁸⁰ som målat altartavlor till flera Ölandskyrkor.

Den stora målningen, som har en smal, profilerad guldrum, är upptill avslutad i en halvcirkel. Färgskalan är dov och domineras av brunt i många nyanser. Kristus, i blå livklädnad, sitter vid borte kortändan av nattvardsbordet, som är tecknat i stark förkortning och täckt av en grå duk. Över bordet är spänd en rikt draperad, röd baldakin. I fonden öppnar sig rummet mot en blå natthimmel. En liten lampa hänger ned från taket. Runt bordet grupperar sig de livligt gestikule-

rande lärjungarna. Deras dräkter är målade i rött, blått, brunt och guldbrunnt. En kraftigt modellerad balustrad, som sträcker sig från förgrunden snett in mot höger i bilden, skapar djup i bilden. Judas, skild från de övriga genom balustraden, håller just på att avlägsna sig. Hans dräkt är gulbrun. Figurernas hår och skägg är bruna, karnationen brunaktig.

Under tavlan en låg, långsmal predella, också inom profilerad guldrum. På dess svarta inskriftsfält följande text med förgyllda bokstäver: »Så ofta i äten af detta bröd och dricken af denna kalk / skolen i förkunna Herrens död till dess Han kommer / 1 Cor. 11.20.»

Predikstolar

I 1800-talskyrkan användes först en predikstol från 1600-talet (se Den medeltida stenkyrkan). En ny (fig 86 f) tillverkades 1823 av bildhuggaren Olof Peterson från Stockholm, i huvudsak efter ritning 1819 av C G Blom-Carlsson⁸¹ vid ÖIÄ (fig 87). Denna ritning ansågs emellertid av församlingen vara »nog simpel», varför bildhuggaren lovade att förse den med »några vackra ornament» (st prot 1823). 1824 målades och förgylldes den av förgyllaren Eric Johan Chaupolin eller Caupelin från Kalmar. Predikstolen var placerad på



Fig 85. Korets östra vägg med målad dekoration, utförd av Peter Lundgren 1825. Foto R Boström 1953.

The east wall of the chancel with painting executed in 1825 by Peter Lundgren.

norra långväggen, med en trappa utmed väggen. Isär-tagna delar är sedan 1954 förvarade i tornet (fig 86).

Predikstolen, målad i pärlgrått med förgyllda ornament, har till planen formen av en kvadrat med tre avskurna hörn. Det gäller både korgen och ljudtaket. Korgen orneras på de två stora sidorna dels med Lagens tavlor omgivna av palm- och olivkvistar (fig 86), dels med en kalk, varur en halv, strålände sol skjuter upp och omkring vilken en vinranka böjer sig. De tre smala fälten orneras med bladkrönte spiror, upptill avslutade med pinjekottar (fig 86) samt ett kors med en slingrande orm.

Armledaran avslutas nedåt av en äggstav och korgen nedtill av en kraftig bladgård. Korgens undersida avslutades av en stor druvklase. Bokbrädet bärs upp av ett stort kerubhuvud (fig 86). På väggen bakom predikstolen var fäst ett stort, i skulptur utfört draperi med förgyllda fransar.

Ljudtaket kantas av en skulpterad frans, som hänger ned från en äggstav, krönet utgjordes av ett kors. På korsets baksida inskrifter rörande förgyllningar 1824, 1864, 1906 och 1924. På undersidan en stor, strålände sol, ur vars mitt en försilvråd duva nedhänger. Den

senare är troligen identisk med den som skänktes till kyrkan i mitten av 1700-talet (se ovan, Den medeltida stenkyrkan). Duvans näbb är skadad. — Håkansson nr 488.

Bänkar

Bänkinredningen var samtidig med kyrkan. Bänkarna var slutna, vitmålade och på vanligt sätt försedda med bänknummer (fig 84).

Läktare, orgel

Orgelläktaren i väster vilade på vitmålade kolonner med förgyllda kapital (fig 84). Bröstningen smyckades av en skulpterad förgylld lyra (ännu bevarad), flankerad av gråmålade akantusrankor. — Orgelfasaden, som i huvudsak var utförd i enlighet med en ritning av J W Gerss år 1827 (fig 100), var målad i vitt och ljusbrunt med ljusgrönt och guld. — Orgeln var ursprungligen tillverkad 1828–1833 av S P Pettersson,⁸² Böda, och hade 12 stämmor.⁸³ Den utökades 1888 av orgelbyggaren J Carlsson.⁸⁴

Några läktarkolonner samt orgelfasaden överfördes 1955 till den nuvarande kyrkan (se nedan).

Fig 86. Detalj av predikstol, utförd 1823–1824 av Olof Peterson och E J Chaupolin (Caupelin ?), i huvudsak efter ritning av C G Blom-Carlsson 1819 (jfr fig 84 och 87). Foto S Hallgren 1975.

Detail of the pulpit, made in 1823–24 by Olof Peterson and E J Chaupolin (Caupelin ?), mainly from design by C G Blom-Carlsson, 1819 (cf figs 84, 87).



Nattvardskärl och brudkrona

Kyrksilvret överfördes 1805 från den medeltida kyrkan och det mesta används fortfarande i den nya kyrkan (se denna, fig 101 ff), med undantag av brudkronan, som 1866 byttes ut mot en ny och lättare, enligt beslut 1862 (st prot).

Ljusredskap

I kyrkan hängde tre ljuskronor från 1700-talet (fig 105 ff), vilka övertagits från den medeltida kyrkan. De finns nu i 1955 års kyrka (se denna, ljuskronor nr 1–3).

Ljuskrona av guldbronserat smidesjärn, för fyra ljus. Första gången upptagen i inv 1838. Höjd 50,5 cm.

Ljusplåtar av mässing i drivet och punsat arbete: 1. För ett ljus, uppsatt i 1955 års kyrka och beskriven nedan (fig 110). I 1805 års kyrka var den placerad på väggen vid predikstolen. — 2. För ett ljus (fig 88), med tresidig ryggplåt, som har avrundade hörn och vågig kant. Rikt ornerad med blommor och frukter. Löstagbar ljusarm i form av en kandelaberranka i genombrutet arbete med konturerad kant, rund droppskål med frukter, blad och små runda bucklor samt rak, gjuten ljuspipa. Rund reflexplåt med en stor mussla. 1600-talet. Höjd 81 cm. På östra väggen, söder om altaret. — 3. För ett ljus (fig 89). Ryggplåten rektangulär med avrundade hörn och vågig kant, rikt ornerad

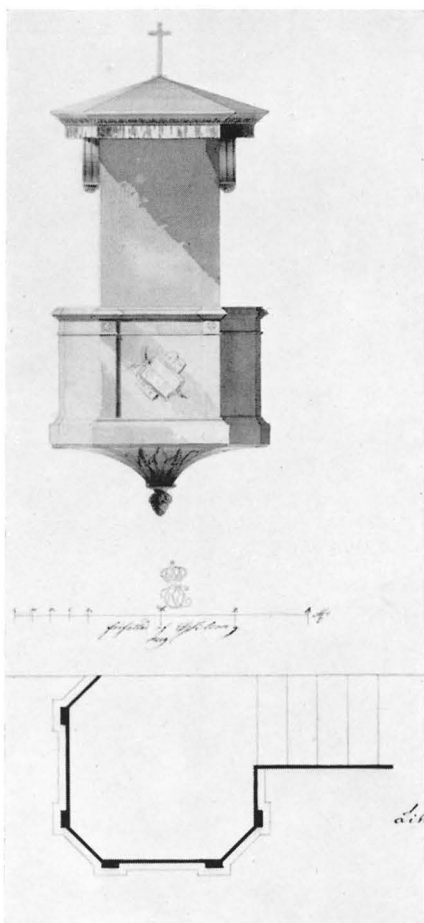


Fig 87. Ritning till predikstol av C G Blom-Carlsson 1819. RA.

Drawing for the pulpit by C G Blom-Carlsson, 1819.

med blommor och frukter. Den ovala, släta reflektorn i mitten är spräckt och lödd. Löstagbar, S-formad ljusarm med rak ljuspipa av plåt med uddig kant, samt blomformad droppskål. Solfjäderformad reflexplåt med en stor mussla. 1700-talet. Höjd 74 cm. På östra väggen, norr om altaret. — 3–4. Ett par för ett ljus (fig 111), anskaffade 1805, beskrivs nedan (se 1955 års kyrka).

En ljusstake av mässing, skänkt 1669 (fig 112), ett par ljusstakar av tenn från 1706 (fig 113) samt ett par ljusstakar av fajans (fig 114) prydde också 1805 års kyrka. De överfördes 1955 till den nuvarande kyrkan och beskrivs nedan.

Under 1800-talets lopp anskaffades sex stycken enkla ljusstakar för vardera ett ljus av förtent, senare vitmålat järnbleck, med kvadratisk fot. Höjd 6,2 cm.

Textilier

Från den medeltida kyrkan överfördes 1805 bl a två röda och en svart mässhake, en altarduk, en diskduk, en handduk, två bårtäcken och tre prästkappor, en del av dem kan lätt identifieras (se ovan).

Antependium av svart sammet med applikationsbroderier i guld och silver, framställande IHS inom en strålende sol, omgiven av tillbedjande änglar. Skänkt påskdagen 1888 av änkefru Jeanette och fröken Hilma Hildebrand på Solberga.

En kalkduk av röd sammet (fig 115) beskrivs nedan, se 1955 års kyrka.

1845 inköptes en ny mässhake av svart sammet (se nedan, 1955 års kyrka). Till mässhaken hörde ett träfodral med svart text: »Köpings Kyrkas Altarskrud Förfärdigat år 1845», 137 × 84 × 12 cm.

Hävar, se Kollektredskap.

Gravminnen

Kistplåtar⁸⁵ (fig 90) av förtent järnbleck med svartmålad inskrifter på ovalt fält. Genombruten ram i form av palmkvistar, krönt av en strålende triangel:

1a–b. Över kyrkoherde J F Eckerlund.⁸⁶ Inskrift på nr 1a: »Prosten och Kyrkoherden i / Köpings, Egby och Borgholms Församlingar / IOHAN FRIDR ECKERLUND / afled stilla / i Köpings Prestgård [Oct 16] år [1829] / i dess ... år.» Höjd 31 cm, bredd 36 cm. — Inskrift på 1b: »Omhägna med nattliga friden / Den trötte, o graf, i din gömma / När natten en gång är förliden / Skall [Herren sin] afbild ej glömma» (Ps 492: 11 i Wallins psalmbok, dvs ps 572: 11 i 1937 års psalmbok). — Höjd 26 cm, bredd 33 cm.

2a–b. Över fabrikören N J Lomell. Inskrift på 2a: »Färgeri Fabrikören / NILS JOHAN LOMELL / afled stilla / i Borgholm den 13 Jan: 1843 kl. 3/4 2 eft. / 47 år, 6 mån. 12 dagar. / PS B: 483: v 7.8.» — Höjd 31 cm, bredd 35 cm. — Inskrift på 2b: »Lofver Gud! jag hamnen / hunnit. Ser på mig! en liten / tid Har jag möda haft och / strid; Och stor hugnad här / har jag funnit. Gråt ej efter-/blifne vår Gud förenar / oss igen.» — Höjd 27 cm, bredd 30 cm.

3a–b. Över landskamreraren J F Marin. Inskrift på nr 3a: »Konungens Trotjenare / Landskamreraren / och / Magazins förvaltaren / JOHN DREDRIK (!) MARIN / afled / den 29 November 1849. / i en ålder af 59 år, 2 månader, 26 dagar.» — Höjd 28 cm, bredd 34 cm. — Inskrift på 3b: »Så skön går morgonstjernen / fram Och bådar klar och lyckosam / Den stora dagens möte. Då själen / öfver jorden höjd Får svinga [sig] med / helig fröjd. I himlafaderns sköte Tiden / Striden Snart skall slutas Friden [njudas] / Hoppet vinna, Tro



Fig 88. Vägglåt av mässing (nr 2), 1600-talet. Foto S Hallgren 1975.

Brass sconce (no 2), 17th century.

och kärlek [målet] hinna» (Ps 484: 1 i Wallins psalmbok, dvs ps 586: 1 i 1937 års psalmbok). — Höjd 23 cm, bredd 29 cm.

4a–b. Är mindre än de föregående och har inskriftstavlorna och den omramande kransen formade i ett stycke, till skillnad från de föregående. Inskrift på nr 4a: ORGELNISTEN / KANTORN I KÖPINGS FÖRSAMLING / OCH / BORGHOLMS STAD / JOH MAGN. ANDERSON / FÖDD I WIRSERUM PÅ SMÅLAND D. $\frac{1}{3}$ 1807. / DÖD I KÖPING PÅ ÖLAND D: $\frac{18}{7}$ 1860. Höjd 23 cm, bredd 27 cm. — Inskrift på nr 4b: »Men de förelagda år / äro komna; och jag går den vägen bort, den jag aldrig / igen kommer. John: B, 16, 22: / Syr: 18, 26 v: / Sv Ps B: 457.» — Höjd 16 cm, bredd 23,5 cm.

Inga gravstenar var inlagda i golvet i 1805 års kyrka.



Fig 89. Vägglåt av mässing (nr 3), 1700-talet. Foto S Hallgren 1975.

Brass sconce (no 3), 18th century.

Däremot var några runstensfragment använda som golvstenar ute i vapenhuset, med inskriftsidan vänd nedåt.

Gravstenar ute på kyrkogården skildras i kapitlet Kyrkogården i början av denna volym.

Tavlor

Porträtt av kyrkoherden Pehr Dahlström.⁸⁷ Olja på duk inom förgylld, skulpterad ram. Halvprofil vänster. Svart dräkt och även i övrigt mörka färger, där svart och brunt dominerar; även mörkbrun fond. Högt ansiktsfärg, mörkt hår och blå ögon. Signerad i nedre vänstra hörnet, med rödbrunt: »Ad. D / 1850.» Mått: 39 × 33 cm (dagermått); med ram 54,5 × 48,8 cm. — Håkansson nr 491.



Fig 90. Kistplåtar, 1800-talets förra hälft. Foto S Hallgren 1975.

Coffin plates, first half of 19th century.

Möbler m m

Sakristian var enligt inv 1838 möblerad med ett bord, två stolar och »3^{no} Säten», de senare troligen övertagna från den medeltida kyrkan (se ovan).

I sakristian stod också enligt samma källa två stora skåp, det ena troligen identiskt med det som gjordes för den medeltida kyrkan år 1758 (se denna), det andra anskaffat för förvaring av kyrkans handlingar enligt ett beslut 1831 (st prot). 1832 beslöt man att laga det gamla skåpet och måla det nya. Sannolikt är det senare ännu bevarat, nämligen det gråmålade skåp, som står i runstensskammaren. Mått: 238 × 180 × 50 cm.

I Hembygdmuseet, inrymt i gamla skolan, är några möbler bevarade från 1805 års kyrka: Ett gråmålat bord med svart skiva, 168 × 99 cm, 75 cm högt, med fyra raka ben och två draglådor, en på var sida. — Två bänkar av furu, ljusgrå med svarta säten och genombrutna ryggstöd. Längd 3 m resp 2,60 m.

Enligt bläckanteckningar på den nedan beskrivna spegellådan inköptes år 1880 »det minsta Bordet samt de två Jönköpingsstolarna som finnes i Sakristian». Ej återfunna.

Hopfällbar spegel i en låda av furu med björkfanér. Lådans mått: 34 × 30 × 10 cm. Lös spegel inom enkel,

slät ram, 31,3 × 27,3 cm. Framtill en utdragbar låda. På lådans ena sida en anteckning med bläck, enligt vilken spegeln tillverkades år 1880 av snickaremästaren Albert Söderlund i Borgholm. Även andra anteckningar med bläck, som kan betecknas som skvaller, finns på spegeln. — Tidigare fanns också en spegel, upptagen första gången i inv 1838.

Två golvur med runda urtavlor, uppburna av höga kolonnskåp på fyrsidiga socklar och med ett enda verk, som drev båda urtavloras visare, var troligen anskaffade under kyrkans byggnadsår 1805. I varje fall är de omnämnda av Ahlqvist 1820 (Saml S 86, s 43 samt 2: 1, s 162). De är vitmålade med förgyllda detaljer; senast ommålade 1856 av byggmästare Jacobsson i samband med hans övriga arbeten i kyrkan (altarpupsats m m). Slaguren var över 4 m höga och de var placerade invid östra korväggen, mellan fönstren och sakristiedörrarna (fig 84). Numera isärtagna och uppställda i tornet.

Vintratt av inuti förtent koppar, oval, 16 cm hög. Första gången upptagen i inv 1830. — Spadar av trä: 1–2. Med järnskodda blad, längd 95 resp 99 cm. — 3–5. Med blad av järnplåt, längd 94 (2 st) och 95 cm. — Nattkärl av koppar, inuti förtent, runt med svängd sida och utvikt brätte. Handtaget saknas. Diameter 28 cm. Upptagen i inv 1830: »en Potta», i inv 1838 kallad »Commod».

Kollektredskap

Tre håvar övertogs från den medeltida kyrkan (se ovan). Två av dem fanns kvar 1838 (inv), men är senare försvunna. Det framgår av st prot 1857, att visiterande biskopar hade uttryckt sitt missnöje med håvgång, emedan det ansågs störande för andakten. Kyrkoherde Abraham Lindwall (not 75) skrev också i samma st prot, att han för sin del aldrig ämnade godkänna bruket av håvar. I stället skulle kollekterna insamlas i fyra bäcken, placerade vid kyrkans ingångar (st prot 1857, 1859). 1921 föreslogs återinförande av håvgång (vis prot).

Klockor

Storklockan från 1622 (fig 116) och lillklockan (den nuvarande mellanklockan) från 1686 (fig 117) hängdes 1805 upp i det nybyggda tornet, efter att tidigare ha hängt i en stapel på kyrkogården (se ovan kap Kyrkogård). De hänger kvar där fortfarande och beskrivs nedan, se 1955 års kyrka.



Fig 91. 1955 års kyrka från söder. Foto S Hallgren 1975.

The new church, built 1955, from S.

IV. 1955 ÅRS KYRKA I KÖPING

Byggnadsbeskrivning

1940 förelåg ritningar till en ny kyrka i Köping, utarbetade av arkitekten Paul Boberg. Endast tornet skulle bibehållas. Förslaget fastställdes 1941.

Det andra världskriget kom emellertid emellan och i väntan på möjligheter att bygga en ny kyrka i stället för den svårt förfallna 1800-talskyrkan (jfr ovan) uppfördes ett församlingshem öster om kyrkan, på andra sidan Kyrkallén (fig 9 F). Där hölls i fortsättningen gudstjänst ända till 1955, då den nya kyrkan invigdes.

Nya ritningar utarbetades av byggnadsrådet Ärland Noreen; beslutet från 1941 upphävdes av K Majt och den nya kyrkan uppfördes efter Noreens ritningar 1954–1955 (fig 91 ff).

Plan och material

Köpings nuvarande kyrka (fig 91 ff) består av en tämligen bred salkyrka, där långhus och kor bildar en enhetlig byggnadskropp. Vid dess västra gavel ligger västtornet från 1805 kvar (beskrivet ovan), endast obetydligt ändrat (se nedan). Vid norra långsidan, nära kyrkans nordöstra hörn, ligger en sakristia med kvadratisk plan, och under densamma är ett bisättningskapell inrymt. Utmed norra långsidan ligger delar av den romanska kyrkans nordmur kvar under ett pulpettak och utanför östgaveln skjuter grundmurarna ut av det medeltida östtornets östligaste del.

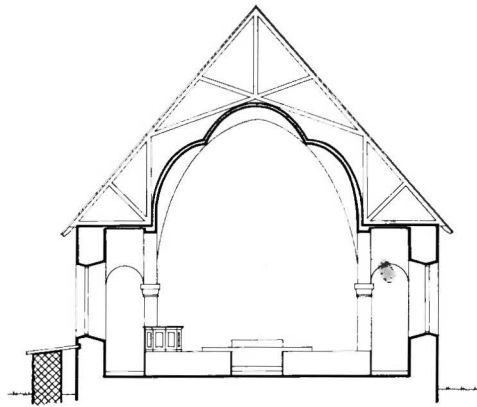
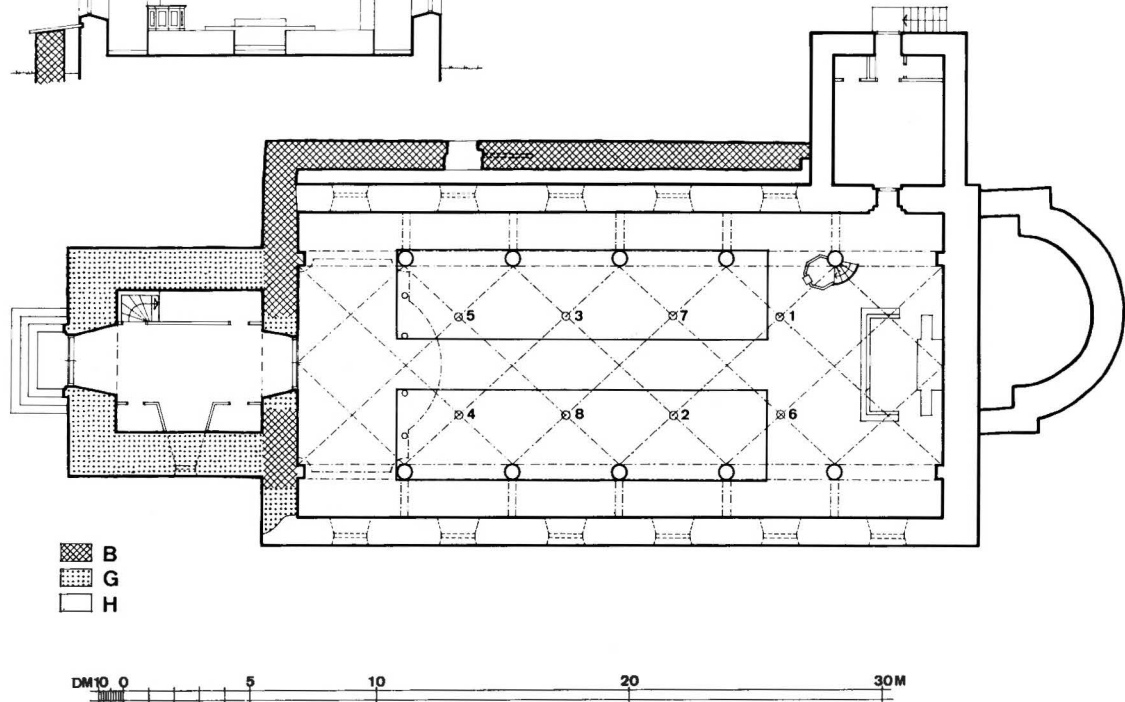


Fig 92. Tvärsektion mot öster samt plan av kyrkan. På planen är ljuskronorna markerade med siffror. Upp, skala 1:300, G Wirén 1976.

Cross-section looking E and plan of the church. The chandeliers are marked with numerals on the plan.



Materialet är huvudsakligen röd kalksten med livande inslag av grå kalksten, dels nybruten sten, dels sådan som tagits tillvara vid rivningen av 1800-talskyrkan, vilket också innebär, att en del av stenen även ingått i den romanska kyrkan (se ovan).

Närmast marken är ett slags sockel markerad av oregelbundet formade stenar ställda på höjkant och med flatan vänd utåt. På den fönsterlösa östgaveln är ett insänkt latinskt kors med slätputsad botten. Gavelröstets kanter är markerade med stenar, ställda på höjkant med flatan vänd utåt.

Alla yttermurar, även de medeltida, är oputsade och fogstrukna. Det medeltida murverket har fått det gamla fogbruket ilagat med nytt. I stryklys ser man stenar med behugning av medeltida slag i det moderna

murverket. På många stenar finns också obetydliga fastsittande rester av hårt medeltida kalkbruk och gammal puts.

Ingångar, fönster

Kyrkans huvudingång ligger i väster, en raktäckt portal, omgjord 1954, med profilerad omfattning, huggen av grå kalksten. De kopparklädda dubbeldörrarna är utsmyckade med de fyra evangelistsymbolerna, starkt stiliserade, i drivet arbete. En trappa med steg av kalksten och armlödare av smidesjärn leder upp till portalen. Inskriftstavlan över ingången beskrivs ovan (se 1805 års kyrka).

Sakristian har på norra sidan en raktäckt ingång med en gråmålad trädörr. I omfattningens östra sida

sitter ett fragment av en runsten (fig 16), vilken vid Hilfelings besök i slutet av 1700-talet var inmurad i östtornet (se kap Kyrkogård, Runstenar).⁸⁸

Till bisättningskapellet i sakristians källarvåning leder en trappa, med steg av kalksten, på östra sidan. Till trappan hör skyddsräck av smidesjärn. De gråmålade dubbeldörrarna är klädda med panel i fiskbensmönster.

Tolv rundbågiga fönster, sex på var sida, utgör sal kyrkans belysning. Deras yttre karmar och bågar är vitmålade, glaset är klart och solbänkarna av slipad grå kalksten. Sakristian har ett rektangulärt fönster mot öster och i vapenhusets södra vägg är också ett rektangulärt fönster, upptaget 1954. Dess innersmyg är mycket vid och går ända ned till golvet.

Tornets murade del avslutas uppåt av en kraftig, profilerad, vitmålad taklist av trä. Kyrkan och sakristian har sadeltak, täckta med kopparplåt. Samma material täcker också tornets pyramidtak och lanterninens kupol.

Lanterninens väggar är efter 1954 vitmålade med svarta träluckor, klädda med vågrät panel. Över ljudluckorna, som numera är utåtgående, små rundfönster. Lanterninen avslutas nu, liksom före 1954, av en hög flöjel i form av en tupp (utan huvud 1976). Flöjels axel vilar på ett stort klot klätt med kopparplåt.

I planerna för kyrkans nybyggnad 1954 ingick en hög, spetsig spira i stället för lanterninen, men dess uppförande har uppskjutits på obestämd tid, bl a av kostnadsskäl.

Interiör

Väggarna i vapenhus, kyrkorum och sakristia är slätputsade och vitkalkade. Golven i kyrkorum och vapen-

hus är täckta med grå slipad kalksten, i vilket den medeltida kyrkans grundmur är markerad med röd kalksten.

Dörrarna i kyrkan och vapenhuset är målade i grått i två nyanser, sakristians dörr av l us ek. Mellan vapenhuset och kyrkan en raktäckt ingång med dubbeldörrar. Ingången till sakristian i korets norra vägg är rundbågig, tresprångig och har en dörr av l us ek.

Fönstrens innerkarmar och -bågar är vitmålade, solbänkarna är av slipad, grå kalksten.

Kyrkorummet (fig 94f) är indelat i tre skepp genom fem par kolonner av grå, huggen kalksten samt närmast gavelväggarna av pilastrar med firsidig genomskärning, förenade genom rundbågar. Kapitälerna är runda, något avsmalnande nedåt och med en antydning till vulst närmast skaften. På kapitälerna vilar kvadratiska täckplattor med rätvinkliga sidor. Baser saknas. Pilastrarna har kapitäl i form av nedåtvända, avskurna pyramider. Över mittskeppet spänner sig ett högt, luftigt valv med stjärnvalvskarakteristik, utan gördelbågar och utan ribbor, gjutet av betong, putsat och vitkalkat. Sidoskeppen, som är både smalare och lägre än mittskeppet, är täckta av vågräta, vitmålade trätak. — Vapenhuset och sakristian har gråmålade, horisontella trätak.

Västtornets ursprungliga våningsindelning från 1805 bibehölls 1954, med undantag av att bjälklaget mellan vapenhuset och första våningen sänktes omkring 1½ m. Bottenvåningen — vapenhuset — har sittbänkar av sten, i den stora fönstersmygen i söder. Utmed norra och södra sidorna i vapenhuset är skärmväggar med två par dörrar, som leder till torntrappan, städskrubbar och toalett. På norra sidan finns dessutom ett utrymme för katafalken.

Kyrkan uppvärms och belyses elektriskt.

Inredning och inventarier

Altare, altarring

Altaret är murat av kalksten, putsat och vitkalkat och har en skiva av grå, slipad kalksten. Den är förlängd åt sidorna i smalare partier, uppburna av genombrutna galler av smidesjärn (fig 94).

Altarringen (fig 94) är tresidigt bruten och består av ett genombrutet räcke av grå kalksten med armledaren slipad och stöden huggna. Knäfallet består av altarpallen, som skjuter utanför altarringen. Dynorna är av naturfärgat läder.

Altartavlan, Nattvarden, inom profilerad guldrum (fig 96) samt den därunder uppsatta predellan, båda inom profilerade guldrumar, är övertagna från 1800-talskyrkan och beskrivs ovan.

Övriga tavlor

På norra väggen hänger en framställning av Golgata, målad med oljefärg på trä (fig 1, 97) i en mustig och dov färgskala. Kristus ser ned på sin moder t v vid korsets fot och möter hennes uppåtvända blick. Hans



Fig 93. Kyrkan från nordväst. Foto S Hallgren 1975.

The church from NW.

Fig 94. Interiör mot öster. Foto
S Hallgren 1975.

Interior looking E.



Fig 95. Interiör mot väster. Foto
S Hallgren 1975.

Interior looking W.



gestalt är lätt muskulös och kroppen bildar en svag S-kurva. Hans hår och skägg, liksom Johannes' hår, är mörkbruna, ländklädet gråvitt och karnationen hos honom, såväl som hos de övriga, ljus gråbrun. Korset är brunt, titulus med INRI gråvit. De förmörkade sol och måne, som omger korset, är tecknade som runda, mörkt rödbruna skivor med tunn, ljusgul kant och avtecknar sig mot en mörkgrå ovädershimmel. Ett kranium och ett lårben ligger nedanför korset. Jesu moder håller sina händer korsade över bröstet. Hon har en ljusgul klänning med långa veckrika ärmarna, och över denna en ljusblå mantel med rött foder. Ett långt, veckrikt

huvuddok döljer en del av pannan och faller över hennes axlar och fladdrar ut i en flik bak.

Johannes, t h om korset, har mörkgrön, långärmad livklädnad med guldbårder kring halslinningen, manteln är röd. Han håller en stor bok i ena handen och lyfter den andra mot ansiktet i en sörjande gest. Håret är halvlångt och lockigt.

Maria Magdalena knäböjer, griper om korset med båda händerna och kysser Kristi fötter. Hennes långa, utslagna hår är gult, gul och vit är hennes klänning, som har vida veckrika ärmarna. En mantel med gult bräm ligger över hennes ena axel. Hon vänder sig in

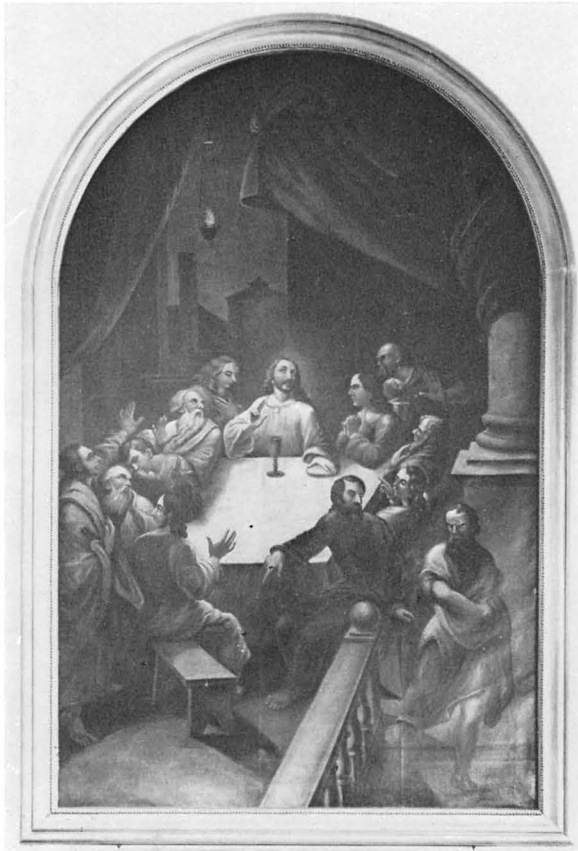


Fig 96. Altartavla, Nattvarden, målad av S G Lindblom 1855 (efter G E Schröder) och skänkt av hemmansägaren Lars Jonsson och hans hustru Anna Stina Isaksdotter, Öij (jfr fig 84). Foto S Hallgren 1975.

Altarpiece, The Last Supper, painted by S G Lindblom, 1885 (after G E Schröder), and presented to the church.

mot tavlans centrum och den ena fotsulan är vänd mot åskådaren, detaljer som skapar djup i tavlan. Gloriorna är skivliknande. Kristi gloria är placerad bakom hans huvud, medan de andras svävar i perspektivisk förkortning över hjässorna. De veckrika kläderna gör intryck att vara av ett tunt, men styvt tyg, tex taft, och faller i smala, kantiga veck. De döljer nästan helt kroppsformerna.

Törnekronan och landskapet är dunkelt olivgröna. Man skymtar palmer och längst bort Jerusalem med tinnar, torn och kupoler i fantastiska former.

Målningen är upptagen första gången i inv 1653 (?): »Altartafla af Peter Cont: i Calmar målat.» Cont: är sannolikt förkortning av »Conterfeyer». I nästa inv kallas han »Petter Målare» (inv 1663). Han är sannolikt identisk med den Peter Bundi,⁸⁹ som 1653 målade

predikstolen (se ovan, Den medeltida stenkyrkan) och som redan 1633 hade signerat en ännu bevarad oljemålning i Ålems kyrka. Med sistnämnda tavla har Köpingstavlan många gemensamma drag, bl a färgskalan, teckningen av ansikten och händer samt de av veckrika draperier nästan helt dolda kropparna. I båda målningarna skapas djup bl a genom en i förgrunden placerad knäböjande kvinna, som vänder ryggen och ena fotsulan ut mot åskådaren.

Ramen har yttermåtten ca 143 × 115 cm, och är profilerad och målad i guld och svart, med undantag av ytterkanten, som är obehandlad. Detta visar, att ramen har varit infogad i ett större ramverk. Hur detta sett ut, framgår av Ålemtavlan, som har en med inskrift försedd bred, yttre ram, i vilken en inre, smal, är infogad. Även Köping-tavlans yttre ram har varit försedd med inskrifter:

Upptill: »Sij Guds lamb, som borttager verldenes synd Joh 1 CP» samt nedtill: »Thet är thet Testamentet, som jagh them göra vil, effter the daghar sägher Herren. Hebr. X Cap» (Ahlqvist 1820 i S 86, s 44b samt 2: 1, s 162, not 1. Inv 1830). — Håkansson nr 469.

På södra väggen, vid dopfunten, hänger en oljemålning på duk, utförd 1913 av Ivan Hoflund⁹⁰ (fig 98), »Kommen till mig, I som arbeten ...» (Matt 11: 28). Kristus har ett uttrycksfullt ansikte, hans hår och skägg är bruna, livklädnaden vit och manteln blå. Höger hand höjer han till välsignelse. Th kvinna i röd klänning, som för fram sitt nakna lilla barn till Kristus, tv ett par apostlar. — Brunlaserad, slät träram. Yttermått: 210 × 125 cm.

Målningen gjordes ursprungligen som en skiss till en altartavla för Böda kyrka, men denna församling föredrog att låta Hoflund utföra en kopia av en ofta återgiven målning av Carl Bloch, Christus Consolator, i stället för denna självständiga komposition.⁹¹ Den överblivna tavlan köptes av chefredaktören Sven Erik Sjöholm.⁹² Hans efterlevande överlämnade 1970 tavlan till Köpings kyrka, emedan familjen sedan länge hade haft en sommarstuga i socknen och har sin familjegrav på Köpings kyrkogård.

En sk Hedengranstavla⁹³ till minne av »Narviske victorien», dvs slaget vid Narva år 1700, hänger numera i sakristian. Svart, profilerad ram med en inre, smal profil i silver eller bleknat guld. Yttermått: 96 × 65 cm. Kyrkan har i äldre tider ägt ytterligare fyra Hedengranstavlor.

Krucifix

Ett stort krucifix (fig 98) hänger över sakristiedörren. Det är den medeltida kyrkans triumfkrucifix, av skulpt-

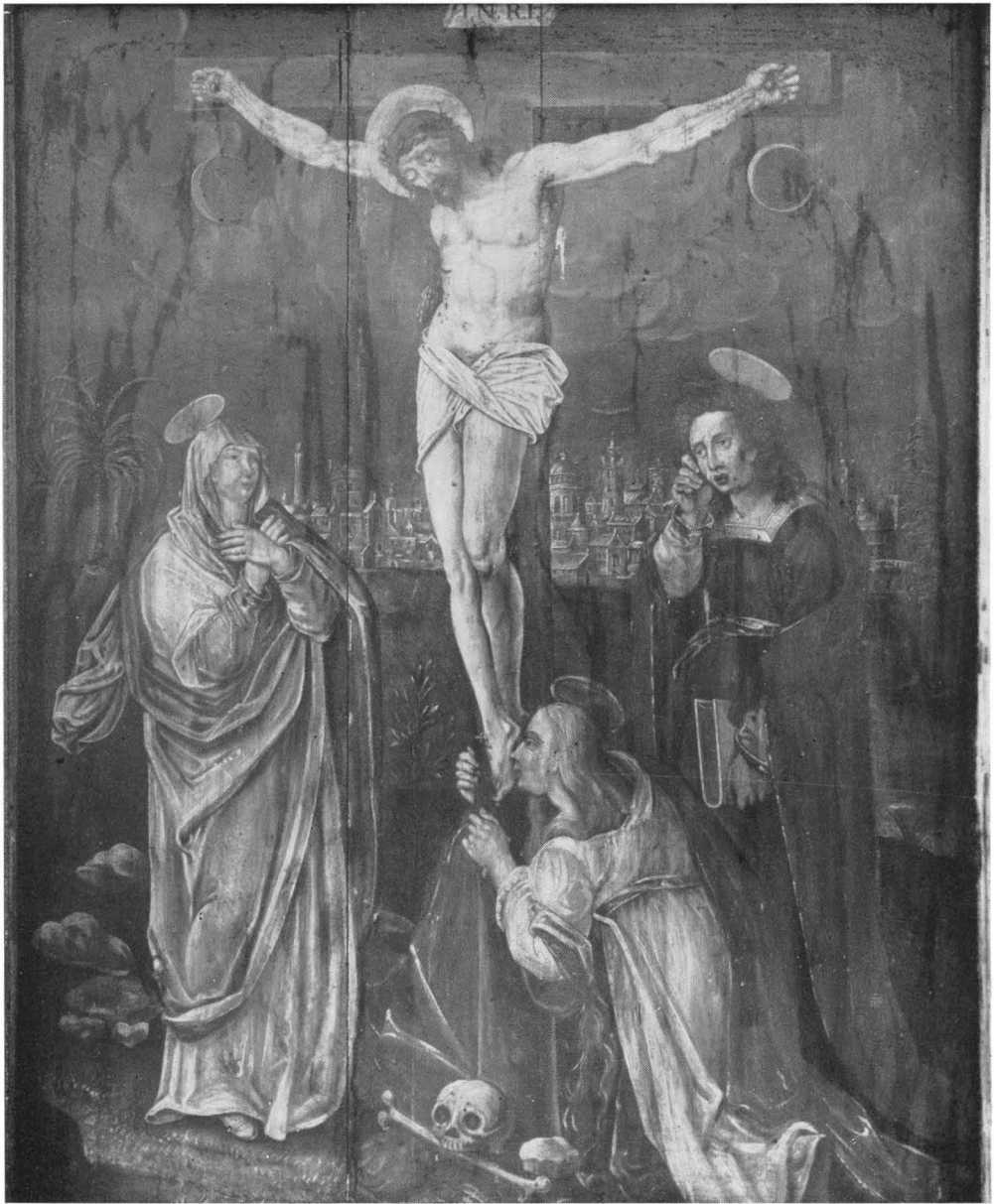


Fig 97. Golgata, oljemålning på trä, målad omkring 1650 och tillskriven Peter Bundi, Kalmar (se även fig 1). Foto A Edle 1931.

Golgotha, oilpainting on wood, executed around 1650 and ascribed to Peter Bundi, Kalmar (see also fig 1).

terat, krederat och målat trä. Figuren karakteriseras av en kraftig plastik. Kroppen är muskulös, böjd i en svag S-kurva. Ögonen är halvslutna, blicken riktad snett nedåt. Repformad törnekrona, de tre spikarna, med vilka kroppen är fäst vid korset, är mycket stora,

lika sprintar. Nordtyskt arbete från omkring år 1500. Bernt Notkes krets i Lybeck eller Stockholm.

Det svartmålade korset är yngre, liksom den för-grovande övermålningen. Ljust gråröd karnation, mörkbrunt hår och skägg, grön törnekrona, ljusbrunt

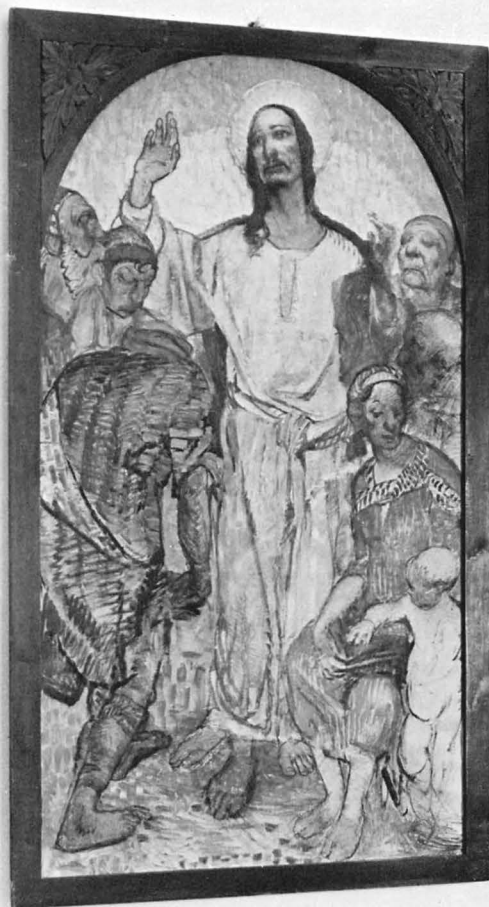


Fig 98. "Kommen till mig, I som arbeten ...", skiss till altartavla för Böda kyrka, utförd av Ivan Hoflund 1913. Gåva till Köpings kyrka 1970 efter chefredaktören Sven Erik Sjöholm. Foto S Hallgren 1975.

"Come unto me, all ye that labour ...", sketch for an altarpiece for Böda Church, by Ivan Hoflund, 1913. Presented to Köping Church in 1970.

ländkläde. Rött, rikligt blodflöde i sidosåret, på händer, fötter och i ansiktet. Målningen är kanske utförd av A G Wadsten (not 51), som 1762 målade en altarpupp-sats i kyrkan (se ovan, Den medeltida stenkyrkan). Total höjd ca 200 cm.

I den medeltida kyrkan var krucifixet ursprungligen fäst vid en tvärbjälke tvärs över triumfbågen, en sk trabes, nedtagen 1726 (räk, se ovan, Den medeltida stenkyrkan). Senare stod krucifixet på det norra sido-

altaret, det sk offeraltaret (inv 1750 och 1788). I 1805 års kyrka hängde det på norra kormuren.

Predikstolen

Predikstolen är samtidig med kyrkan och ritad av dess arkitekt Ärlend Noreen, av ljus ek med sexsidig korg utan ljudtak. Korgen, som vilar på en kort rundpelare av kalksten, har raka sidor. Armledare med tandsnittslist, samma går igen i läktarbröstningen. Korgens nederdel markeras också med en tandsnittliknande bård. Genombruten, svängd trappa av järn med öppna steg av trä. Predikstolen är uppsatt vid en kolonn i koret.

Bänkar

Bänkinredning från kyrkans byggnadstid, slutet mot mittgången, öppen åt sidorna. Av furu, laserad i mahognyfärg med svart överkant, refflade dörrspeglar och framskärm.

Utmed långsidorna väggfasta bänkar av kalksten, likaså i den djupa, till golvet nående fönstersmygen ute i vapenhuset.

Läktare, orgel

Läktaren är rymlig. Dess mittparti skjuter mot öster ut i en halvcirkel, medan den på sidorna slutar ett stycke innanför kyrkans sidoväggar. Den bärs bl a upp av fyra träkolonner med skulpterade, förgyllda kapitäl, övertagna från 1805 års inredning. Kapitälerna utsmyckas av två rader uppåtriktade blad. Bröstningen är av ljus ek, laserad i rödbrunt. Under armledarens tandsnittslist är den indelad med speglar. Läktarens undersida är gråmålad.

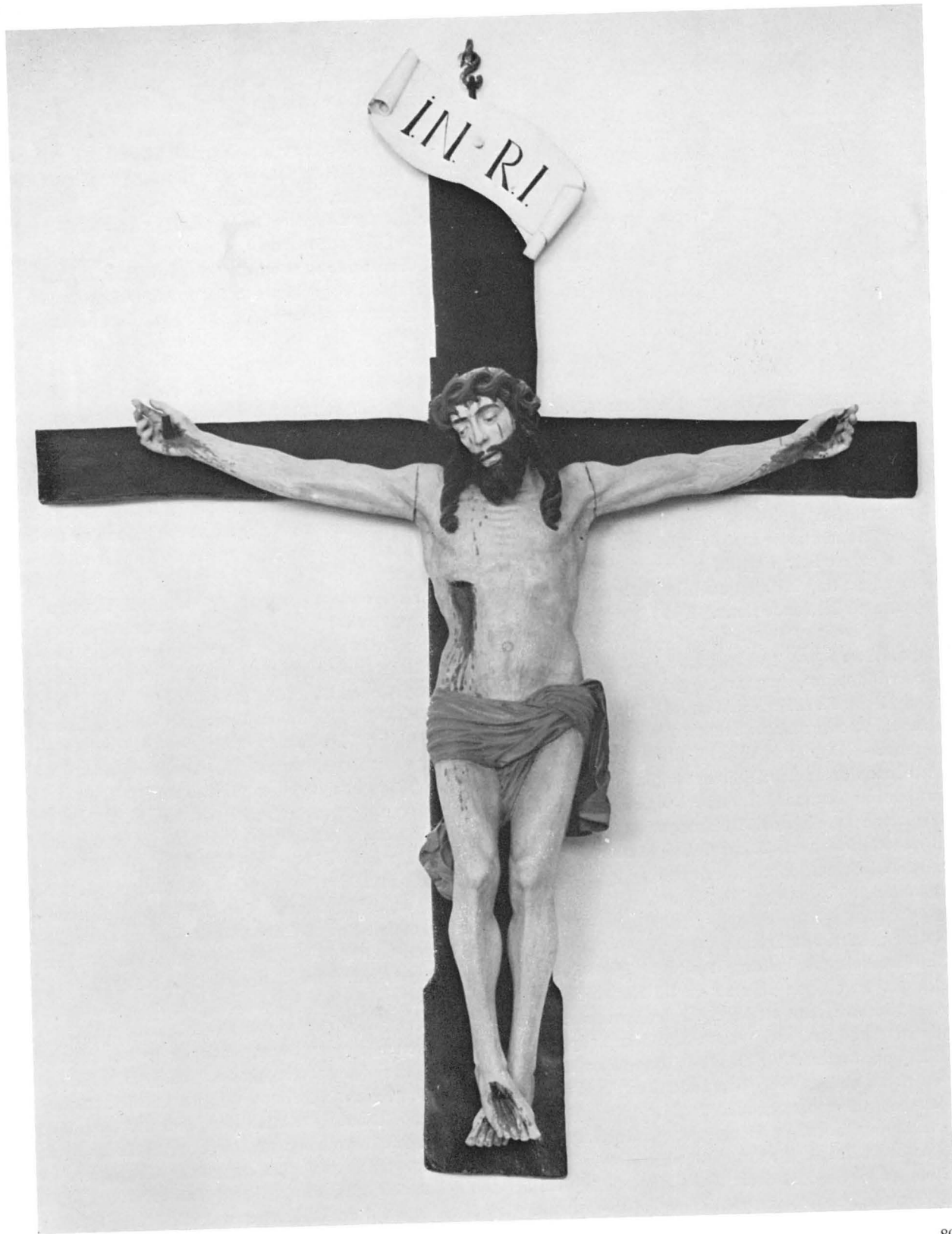
Orgelfasaden (fig 95) är den gamla, utförd av orgelbyggaren S P Petersson (not 82), fritt efter en ritning av J W Gerss (fig 100). Den tredelade fasaden i ljusgrått med förgyllda detaljer består av ett högre mittparti med trekantgavel, prydd med en halv, förgylld sol. På sidorna två lägre toueller, däremellan raka, vågrätt avslutade partier.

De tre krönande skulpturerna (fig 62a-c) är troligen övertagna från Berggrens och Wadstens altarpupp-sats av 1762, se Den medeltida stenkyrkan.

Orgeln är ny, tillverkad 1958 av Nordfors & Co. Den har 20 stämmor, fördelade på två manualer och pedal.⁹⁴

Fig 99. Triumfkrucifix, nordtyskt arbete från omkring år 1500, Bernt Notkes krets i Lybeck eller Stockholm. Sekundär övermålning. Foto S Hallgren 1975.

Rood, North German work dating from c 1500. Associates of Bernt Notke at Lübeck or Stockholm. Painted over secondarily.



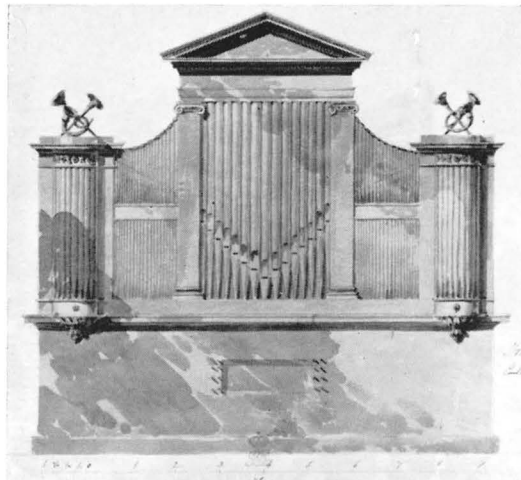


Fig 100. Ritning till orgelfasad av J W Gerss 1827. RA.

Drawing for an organ front by J W Gerss, 1827.

Nummertavlor

Ett par nummertavlor med förgyllda och svarta ramar, krönta av en halv förgylld sol samt med svängbara tavlor i ljust trä, är övertagna från 1800-talskyrkan och uppsatta på fristående stativ. Höjd 258 cm.

Dopredskap

Modern dopfunt, huggen av grå öländsk kalksten. Höjd 91 cm. På skålens sida en inskrift med upphöjda, polerade versaler: LÅTEN BARNEN KOMMA TILL MIG samt en duva. — Dopfat av silver. Slätt, med smal, frecklad bård innanför kanten. Enligt stämplars tillverkat 1960 av Gunnar Svensson, Kalmar. Diameter 45,5 cm. — Dopkanna av silver, slät tillbringare, enligt stämplars tillverkad 1964 av E Löfman, K G Markströms Guldsmedsaktiebolag, Uppsala, och enligt ingraverat årtal anskaffad 1967.

Nattvardskärl, brudkrona

Nattvardskalk av helförgyllt silver (fig 101). Höjd 21,5 cm. På cuppan skymtar en till största delen utplånad inskrift samt ett kors. På det korta skaftet en tillplattad nod med utskjutande, rombiska knoppar, på vilka bokstäverna I V E S H S (V och H omkastade) i relief. På nodens över- och undersidor är ingraverat blad- eller tulpanornamentik.

Runt den höga, profilerade, sexpassformade foten löper en bladbård. Ett litet gjutet krucifix är fastnitat på en av loberna, däröver I.N.R.I. På två av dem är ingraverade Axel Urops och Sissel Grubbs namn,⁹⁵

därunder deras vapen samt årtalet 1635. En sekundär inskrift,⁹⁶ utförd med finprickade, ej heldragna linjer med mycket små bokstäver, återger kalkens växlingsrika historia. Den är nämligen tagen i krigsbyte från Axel Urop i Christianspris om natten den 19/12 1643 av majoren Anders Berg (not 59) under Lennart Torstenssons fälttåg i Holstein. Senare, när Berg var kommandant i Kalmar, skänkte han kalken den 12/7 1672 till Köpings kyrka (Berg hade nämligen säterifrihet på gården Öj inom socknen).

Kalken torde vara ett danskt arbete från 1635. Den reparerades, förgylldes och förstörades 1725 av Hans Andersson Wiggman⁹⁷ (räk). Det har tidigare antagits, att skålen skulle vara yngre än kalken i övrigt.⁹⁸ Sannolikt är det formuleringen i räk, som är orsaken till missförståndet. Oläsliga spår av en inskrift samt ett nästan utplånat kors på skålens sida talar emot att cuppan skulle vara sekundär, liksom avsaknaden av stämplars. Med »förstoring» kan ha avsetts en bearbetning av cuppan, ej dess utbyte mot en ny och större. Innan kalken överlämnades till Köpings kyrka har den ursprungliga texten på cuppan utplånats och en ny inskrift i stället graverats på foten (jfr vis prot 1733). — Håkansson nr 463. Kalmar utst kat nr 46.

Till kalken hör en paten av helförgyllt silver, utan vare sig gravering eller stämplars. Diameter 15,4 cm. Liksom kalken troligen ett danskt arbete från 1635.

Oblatask av silver (fig 102), helt utan förgyllning, cylindrisk, med något kupigt lock och inskrift i kursiv inom en krönt bladkrans: »Peter Åstrand, Sara Leuchovia / Maria Christina / Wasserführer 1751» (not 63). Enligt stämplars tillverkad av Lars Hæggberg.⁹⁹ Vikt 21 lod. Diameter 10,5 cm, höjd 5,5 cm.

Vinkanna av silver, päronformad, förgylld inuti (fig 103). Enligt stämplars tillverkad av Hans Andersson Wiggman (not 97) och enligt inskrift inköpt 1752 för kyrkans medel: »GudzTiensten och Kiöpingz / Kiörka till Prydnad, ähr Denna / Kanna inKiöpt af Kyrkans / Egen medel. för. 197 D^r S:mynt / ähr 1752.» Höjd 32,5 cm. Vikten, 79 lod, är ingraverad på det S-formade handtagets utåtsvängda nederdel. Det kupiga locket pryds av en druvklase, på handgreppet bandornamentik. Slutet, delad pip, vars övre del är utåtsvängd.

Sockenbudstyg av silver, bestående av två identiskt lika kalkar med patener (fig 104), enligt stämplars tillverkade av Hans Andersson Wiggman. Kalkarnas höjd 12,3 resp 12 cm. Den mindre av dem har förgyllning inuti cuppan samt på ett smalt stycke på brättets utsida, medan den större kalken nu saknar förgyllning. De tillplattade noder, som skiljer skålar och fötter åt, är fastnitade vid dessa. Patenerna är helt förgyllda, dia-

Fig 101. Nattvardskalk av förgyllt silver, krigsbyte 1643, tillverkad i Danmark 1635 och skänkt till Köpings kyrka år 1672 av major Anders Berg på Öj. Foto NordM 1949.

Silver-gilt chalice, war booty 1643, made in Denmark in 1635 and presented to Köping Church in 1672.



meter 8 cm. Kalkarna anskaffades 1739 (räk), samma år inköptes också två svarvade träfodral, det ena bevarat, höjd 15 cm. — Moderna tillbehör av silver: cylindrisk oblatask, enligt stämplars tillverkad i Stockholm 1972 av Guldsmedsaktiebolaget, samt vinflaska, också av silver, enligt stämplars tillverkad av K G Markströms Guldsmeds AB, Uppsala. Höjd 9 cm.

Brudkrona av förgyllt silver med gjutna spiror, varannan i form av en palmett, varannan som en pil-

spets, omslingrad med en bladranka. På kronringen facettslipade stenar i rött, grönt och vitt, ej folierade, omväxlande med kerubhuvuden av driven silverplåt. Övre diameter 14 cm. Enligt stämplars tillverkad i Stockholm 1866 av A Rosin.¹⁰⁰ — Fodralet, en kopparbunke med lock, diameter 27 cm, har troligen tillhört en äldre brudkrona, av allt att döma lämnad i utbyte mot den nuvarande. Den äldre kronan, se ovan, Den medeltida stenkyrkan.



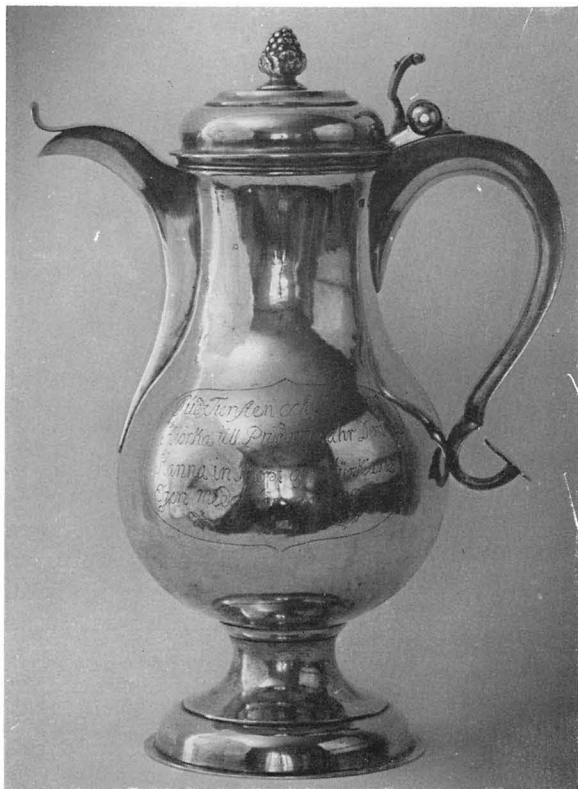
Fig 102. Oblatask av silver, tillverkad av Lars Hægberg i Kalmar och skänkt 1751 av kronobefallningsman Peter Åhstrand efter två av hans hustrur. Foto S Hallgren 1975.

Bread box of silver, made by Lars Hægberg in Kalmar and presented in 1751.



Fig 104. Den ena av de båda sockenbudskalkarna med fodral, tillverkade av Hans Andersson Wiggman och anskaffade 1739. Foto S Hallgren 1975.

One of the two viaticum chalices with case, made by Hans Andersson Wiggman and acquired in 1739.



Ljusredskap

Åtta ljuskronor av mässing hänger i mittskeppet, fördelade på två rader över vardera bänkkvarteret. Deras placering är markerad i planen fig 92. De beskrivs här i kronologisk ordning:

1. För sexton ljus i två kransar. Den profilerade mittstammen kröns av en liten gjuten och ciselerad kvinnofigur, som håller en bok i handen och stöder sig på en kolonn (Fortitudo, Tapperheten, fig 105). S-formade, rikt förgrenade ljusarmar med små eldurnor, musselformade droppskålar och urnformade ljuspipor. Prydnadsarmar med blommor. På den stora kulan nederst på mittstammen en inskrift med kursiva versaler, enligt vilken ljuskronan anskaffades genom kyrkoherden

Fig 103. Vinkanna av delvis förgyllt silver, tillverkad av Hans Andersson Wiggman i Kalmar och inköpt 1752. Foto S Hallgren 1975.

Flagon, partly gilt silver, made by Hans Andersson Wiggman of Kalmar and purchased in 1752.



Fig 105. Detalj av en krönande kvinnofigur, Fortitudo (Tapperheten), på ljuskrona av mässing (nr 1), signerad M F H (=Me fecit Holmiæ) J A Klos i Stockholm 1723. Foto S Hallgren 1975.

Female figure, Fortitude, on a brass chandelier (no 1) made in 1723 by J A Klos in Stockholm.



Fig. 107. Detalj av en krönande kvinnofigur, Prudentia (Klokheten), på ljuskronan i fig 106. Foto S Hallgren 1975.

Female figure, Prudence, on the chandelier shown in figure 106.



Fig 108. Detalj av ljuskronan i fig 106 med J A Klos' signatur. Foto S Hallgren 1975.

Detail of the chandelier in figure 106 with the signature of J A Klos.

Fig 106. Ljuskrona av mässing (nr 2), tillverkad 1725 av J A Klos i Stockholm. Foto S Hallgren 1975.

Brass chandelier (no 2) made in 1725 by J A Klos in Stockholm.



Fig 109. Ljuskrona av mässing (nr 3), skänkt i testamente efter kyrkoherden Nicolaus Wallinus, † 1731, och hans hustru Emerentia Fock, † 1736. Foto S Hallgren 1975.

Brass chandelier (no 3) bequeathed by Vicar Nicolaus Wallinus, † 1731, and his wife, Emerentia Fock, † 1736.

N Wallins försorg 25/12 1723. Nederst: »M:F:H:J A KLOS», gelbgjutarens signatur (jfr fig 108). Höjd 130 cm. Inköpt från Stockholm 1723 (räk); samtidigt anskaffades tillbehör: järnkedja, svarvade knoppar m m.

2. För åtta ljus i en krans (fig 106), i övrigt mycket lik nr 1. Den profilerade mittstammen kröns av en liten kvinnofigur med en orm i ena handen (fig 107). I ett runt hål i den andra handen har troligen suttit en spegel (figuren har då symboliserat Prudentia, Klokheten). På den stora kulan, som avslutar mittstammen nedtill, en inskrift med kursiva versaler, enligt vilken kronan anskaffats på församlingens bekostnad år 1725. I signaturen längst ned (fig 108) saknas bokstaven H (jfr nr 1).

3. För åtta ljus i en krans (fig 109). Den profilerade mittstammen kröns av en dubbelörn och avslutas nedtill av en stor kula med pinjekotte. S-formade ljusarmar och prydnadsarmar, musselformade droppskålar och urnformade ljuspipor. Höjd 64 cm. Enligt inv 1733 skänkt i testamente efter kyrkoherden Nicolaus Wallin och hans hustru Emerentia Fock (not 7). Kronan hängde i den medeltida kyrkans kor.

4. För arton ljus i två kransar. Den profilerade mittstammen krönt av en mångbladig blomma och avslutad nedtill av en stor kula. S-formade, rikt förgrenade ljusarmar, varannan för ett, varannan för två ljus, samt prydnadsarmar. Runda droppskålar, urnformade ljus-



Fig 110. Vägglåt av driven och punsad mässing (nr 1), 1600-talet. Foto R Boström 1976.

Sconce of chased and embossed brass (no 1), 17th century.

pipor. Enligt inskriften med kursivstil på den stora kulan skänkt till kyrkan år 1868 av ordningsmannen och riddaren I Söderström. Höjd ca 100 cm.

5. För sexton ljus i två kransar. Den profilerade mittstammen kröns av fyra korslagda basuner. Rikt förgrenade, S-formade ljusarmar med runda droppskålar och reflexblommor, ljuspipor med utvikta brätten. På den stora kulan nederst på mittstammen en inskrift med kursivstil som förtäljer att kronan är skänkt till kyrkan 30/11 1924 av A P Erlandsson. Höjd ca 100 cm.

6. För sexton ljus i två kransar, kopia av nr 1. Enligt en inskrift på en platta på undersidan av den stora kulan skänkt 1955 av hemmansägare Fridolf Andersson och hans hustru, lärarinnan Alma Andersson, Hässleby. Enligt signatur tillverkad av Lindstedt & Son, Kalmar.

7. För åtta ljus i en krans, kopia av nr 2. Enligt inskrift skänkt 1955 av Kyrkliga syföreningen. Signerad Lindstedt & Son, Kalmar.

8. För åtta ljus i en krans, kopia av nr 3. Enligt inskrift skänkt 1955 av Lottakåren och tillverkad av Lindstedt & Son, Kalmar.

9. I sakristian hänger en ljuskrona av mässing för sex ljus. Modern. Höjd 38 cm.

Vägglåtar av mässing i drivet och punsat arbete:

1. För ett ljus (fig 110), med stor, kupig, rund ryggplåt och S-formad arm med tre noder, rund droppskål. Rik ornamentik av bucklor, rep- och diagonalmönstring. Längd 52 cm. 1600-talet. Möjligen den som 1661



Fig 111. Vägglåt av driven och punsat mässing, den ena av ett par (nr 2-3), anskaffad 1805. Foto S Hallgren 1975.
Sconce of chased and embossed brass, one of a pair (nos 2, 3), acquired in 1805.

skänktes till kyrkan »af Hustru Maria Gessia» (? eller Hessia; tillägg i inv 1653) och hängde såväl i den medeltida kyrkan som i 1804 års kyrka vid predikstolen. Fäst på en kolonn vid dopfunten. — 2-3. Ett par, för ett ljus (fig 111). Tresidig ryggplåt, upptill avslutad med en stor, öppen krona. På sidorna kvinnliga draperifigurer med blomsterkorgar på huvudet och stora fåglar med nacktofs (Fågel Fenix?) vid sina fötter. I mitten oval, nedsänkt reflektor. Löstagbara, S-formade ljusarmar i kandelaberform, raka ljuspipor med uppklippt kant, runda droppskålar. Allt i drivet och punsat arbete. Höjd 29 cm. Anskaffade 1805 (tillägg till inv 1798). — 4-15. För tre ljus, med åttkantiga ryggplåtar och runda reflexplåtar med ett stort hjärta. Blomformade droppskålar, i övrigt ornerade med blommor och frukter. Höjd 70 cm. Anskaffade mellan 1898 och 1908. Nere i kyrkan. — 16-17. Ett par för två ljus, men i övrigt lika nr 4-15. Höjd 69 cm. På orgel-läktaren. Anskaffade mellan 1898 och 1908.

Ljusstakar av silver, ett par för ett ljus, i régencestil, enligt stämplars tillverkade 1950 av AB Tenn och Silver, Göteborg, och enligt graverad inskrift på foten skänkta år 1955 av Kyrkliga ungdomskretsen. Höjd 34 cm.

Ljusstakar av mässing: 1. Av gjuten mässing (fig 112),



Fig 112. Trearmad ljusstake av gjuten mässing, skänkt 1669 av Elisabeth Spaak, maka till kyrkoherden Jonas Stephani Lippius. Ljusmanschetterna från 1746. Foto S Hallgren 1975.
Cast brass candelabrum, presented in 1669 by Elisabeth Spaak, the wife of Vicar Jonas Stephani Lippius. The grease trays were added in 1746.

tvåarmad och trepipig. Profilerad mittstam och genombrutna armar, bägarformade ljuspipor samt stor, rund, något konkav fotplatta. Ljuspiporna har en gulare ton än staken i övrigt, varigenom man lätt skiljer den från kopian, nr 2 nedan. Höjd 40,5 cm. Skänkt i januari 1669 av Elisabeth Spaak (not 62; tillägg i inv 1653). Ljusmanschetter (»plåtar») av mässingsplåt, med bladkvistar och rundlar i drivet arbete, anskaffades 1746 (räk). — 2. För tre ljus, välgjord kopia av nr 1, anskaffad på 1920-talet. Höjd 42 cm. — 3-5. Av gjuten mässing, för ett ljus. Urnformad nod på skaftet och stor, rund, konkav fotplatta. Höjd 12 cm. 1800-talets senare del. Två av dem märkta: »Till hörig Kjöping's Kyrka.» — 6. Sjuarmad ljusstake med vridna armar och mittstam samt kvadratisk fotplatta. Höjd 80 cm. 1920-talet.

Ljusstakar av tenn: 1-2. För ett ljus (fig 113), med facetterat skaft samt åttkantig fot och ljusmanschett. Höjd 24 cm. Enligt stämplars tillverkade 1706 av Johan Ersson Lang,¹⁰¹ Stockholm, och skänkta av kapten Erich Milberg¹⁰² på Öij (inv 1750). På båda stakarna är samma bomärke inristat, två gånger på ena, en gång på den andra. Hårdhänt renoverade. — 3-7. För ett ljus. Pärland på den runda ljusmanschettens kant, nederst på det kolonnformade skaftet samt på den runda foten.

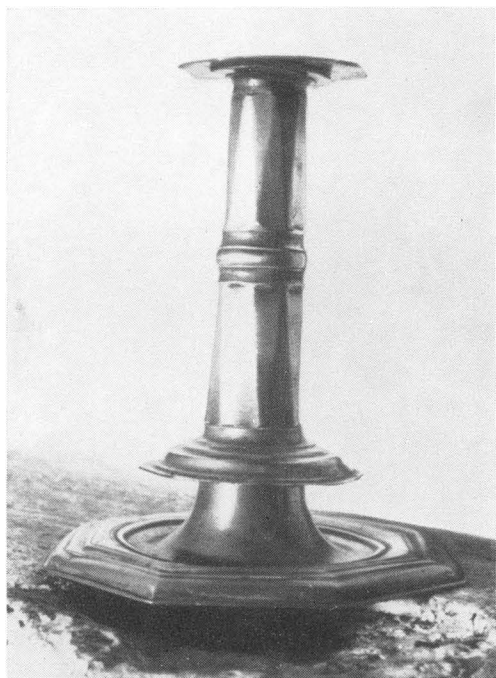


Fig 113. Ljusstake av tenn, den ena av ett par, tillverkad 1706 av Johan Ersson Lang, Stockholm, och skänkt av kapten Erich Milberg på Öj. Foto R Boström 1941.

Pewter candlestick, one of a pair, made in 1706 by Johan Ersson Lang, Stockholm, and presented to the church.

Höjd 15,5 cm. Enligt stämplat tillverkade i Kalmar 1812 (en) och 1813 (fyra) av I P Fagerström.¹⁰³

Ljusstakar av fajans (fig 114), ett par, med refflat, kolonnformat skaft och kvadratisk fot. Blå och gulvit glasyr. Instämplat i botten: RÖRSTRAND samt målat med blått: »Ö». Höjd 35 cm. Den ena stakens skaft skadat. 1800-talets början.

Textilier

Altarbrun av guldbrokad med mångfärgade broderier i silke samt kantat av breda guldband. I mitten Kristus i majestät, omgiven av änglar. T v Kristus med kvinnorna och barnen, t h Kristus predikande med Köpings klövsadelskyrka (jfr fig 25 ff) i bakgrunden. Enligt broderad inskrift komponerat av Sigrid Birgitta Synnergren och utfört 1955 av Södra Sveriges Kyrkliga Textil.

Moderna antependier: 1. Av grönt, mönstrat ylle. — 2. Av naturfärgat linne. — 3. Av violett linne. — 4. Av rött ylle.

Kalkdukar: 1. Av röd silkessammet (fig 115), kantad med bred guldspets och broderad med guld: i mitten Jehovasol, i hörnen blom- och palmkvistar samt ini-

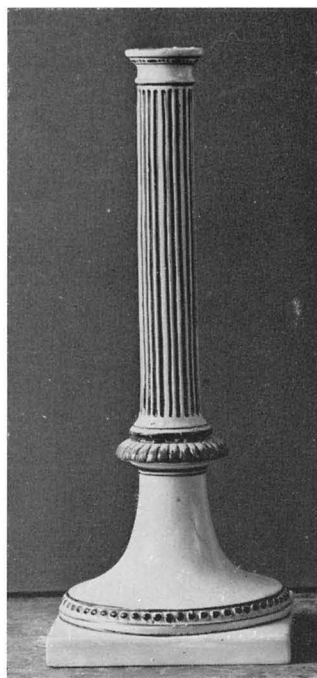


Fig 114. Ljusstake av fajans, den ena av ett par, Rörstrand, 1800-talets början. Foto S Hallgren 1975.

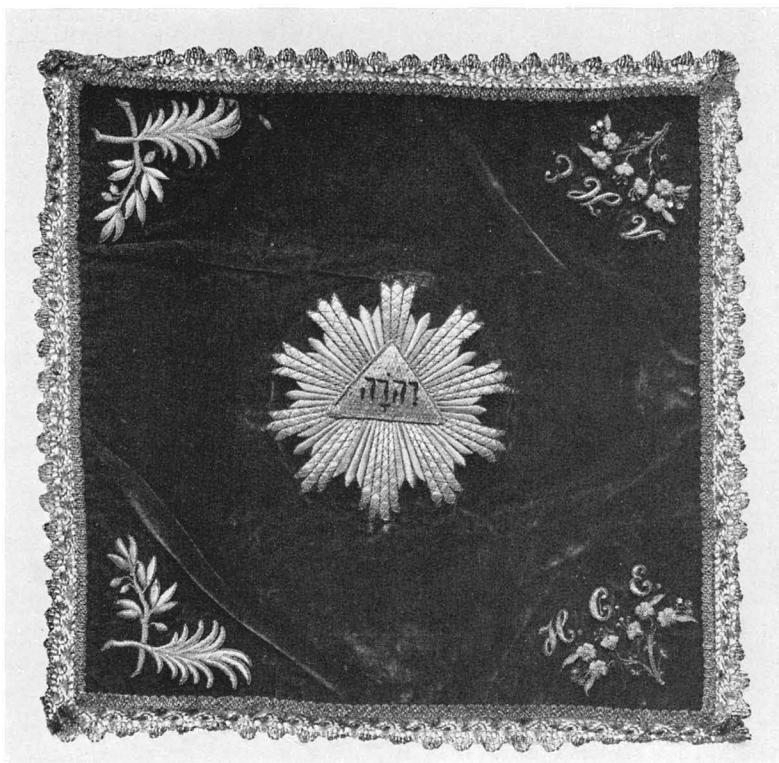
Faience candlestick, one of a pair, made at Rörstrand in the early 19th century.

tialerna AHE (=Anna Helena Eckerlund) och HCE (troligen =Helena Christina, hennes kusin i Källa). Enligt inv 1844 donerat av prosten J F Eckerlund d y (not 86). 52 × 52 cm. — 2. Av vitt linne med vitt foder, smal kantbård broderad i grått och guld. 44,5 × 44 cm. Anskaffat 1961. — 3. Av violett linne med grått linnefoder. 45 × 45,5 cm. Modernt. — 4. Av grön sidendamast med grönt sidenfoder, kantad med en guldsnodd. Kors av guldband applicerat på en sida. 50 × 49 cm.

Mässhakar: 1. Av svart sammet med rika silverbroderier i applikation (tofsar, galoner, spetsar och paljetter) i form av kors med törnekrona samt årtalet 1845 på ryggen, Jehovasol på framsidan. Svart, modernt sidenfoder med kyrkans namn broderat med svart. Möjligen ett arbete av en kyrkoherdefru, Christina Charlotta Jaensson,¹⁰⁴ som utfört en mässhake i Löts kyrka samt troligen också i Egby och Gärdslösa. — 2. Av ljusgrå sidendamast med broderier i guld, gult och blått. På ryggen applicerat kors av gult siden med Kristusmonogram, på framsidan Guds öga inom strålkran. Ljust tegelrött sidenfoder. Enligt broderad signatur komponerat av Märta Gahn och utförd av

Fig 115. Kalkduk av röd sammet med guldspets och guldbroderier, sannolikt utfört av Anna Helena Eckerlund och hennes kusin Helena Christina Eckerlund och skänkt av Anna Helenas far, prosten J F Eckerlund d y före 1844. Foto S Hallgren 1975.

Red velvet chalice veil with gold lace and gold embroidery, made before 1844.



Libraria 1944. — 3. Av röd sidendamast med applicerad våd av vit sidendamast på ryggen. På denna kors och änglar, broderade med mångfärgat silke och guld. Enligt signatur, broderad på det vita sidenfodret, komponerad av Sigrig Birgitta Synnergren och utförd 1951 av Södra Sveriges Kyrkliga Textil. — 4. Av grön sidendamast med applicerat kors av vit sidendamast. Silkebroderier i flera färger samt guld; på ryggen Kristus som såningsmannen, på framsidan Kristusmonogram. Grönt sidenfoder med broderad signatur, enligt vilken mässhaken är utförd 1957 och med samma ursprung som nr 3. — 5. Av violett siden med applikationer av gul sammet, på vilka broderier i vitt, rött, blått och guld. Grått linnefoder med broderad signatur, enligt vilken mässhaken är komponerad av Anna-Lisa Odelqvist-Kruse och utförd av Libraria 1962. — 6. Av vit linnedamast med geometriskt mönster. På ryggen ett kors. Vitt linnefoder med en broderad signatur, enligt vilken mässhaken är komponerad av Kerstin Butler samt utförd 1964 av Södra Kalmar Läns Hemslojd.

Moderna stolar: 1. Av grönt, ofodrat linne med kors och fransar av guld. — 2. Av rött ylle med grått sidenfoder. Kors samt kortändarnas kanter av guldband.

— 3. Av vitt linne, fodrat med vitt siden; kors samt ändarnas kanter applicerade med guldband. — 4. Av violett ylle med grått sidenfoder. Kors samt ändarnas kanter applicerade av guldband.

Predikstolskläden: 1. Av rött ylle med silkesfrans, applicerat kors av guldband med strålar broderade med gult silke. Rött bomullsfoder. 40 × 34 cm. Omkring 1900. — 2. Av grönt linne med applikationer: Kristusmonogram inom rundel. Guldband, grått linnefoder. 45 × 40 cm. Enligt broderad signatur komponerat av Märta Swartling-Andersson och utfört 1959 av Libraria. — 3. Av naturfärgat linne med dito foder. Stor applicerad rundel av ljusgrått linne, på vilken tre ax av guldband är anbragta. Nedtill smal guldsnodd. 45 × 40 cm. Enligt broderad signatur komponerad av Barbro Hellberg och utförd 1960 av Libraria. — 4. Av rött linne med stort kors broderat i grått, blått och guld. Grått linnefoder. Enligt broderad signatur utfört 1960 och med samma ursprung som nr 2. — 5. Av violett ylle med kors och »Se Guds lamm» broderat i ljusbrunt och guld. Guldfrens. 44 × 40 cm.

Kormatta, vävd i röllakan med ett geometriskt mönster i grått, grönt, ljusblått och brunt. 371 × 245. Modern.



Fig 116. Kronöröronen med gubbansikten på storklockan, gjuten 1622 av Berent Bodeman i Lybeck. Foto S Hallgren 1975.

The crown of the great bell, cast in 1622 by Berent Bodeman in Lübeck, with old men's faces.

Fig 117. Detalj av lillklockan, omgjuten 1686 av Michel Bader i Stockholm: pelikanen som matar sina ungar, vrankor, akantusbård m m. Foto S Hallgren 1975.

Detail of the small bell, re-cast in 1686 by Michel Bader in Stockholm: Pelican feeding its young, vines, acanthus border, etc.



Gravminnen

Under kyrkans nybyggnad 1954–1955 diskuterades placeringen av några äldre gravstenar i korgolvet (fig 71–73, se ovan, Den medeltida kyrkan). Beslutet verkställdes tyvärr inte. — Beträffande gravstenar ute på kyrkogården, se kap Kyrkogård i början av denna volym.

Kollektredskap

Hävar: 1–2. Av ursprungligen svart, nu mörkgrön sammet med silverband och stor silvertofs. Svarvade träskaft. Längd 175 resp 160 cm. 1800-talets slut? — 3–4. Av röd sammet med smala band i silver, grått, brunt och guld. Fodrade med läder. Mässingsholk. Längd 192 cm. Anskaffade 1966.

Möbler m m

Sakristians inredning, även möblerna, är samtida med kyrkan. I norr är ett väggfast prästaltare. Sakristians bordskiva kan fällas upp och därunder förvaras kalkkläden och predikstolskläden. I södra väggen är inmurat ett kassaskåp för kyrkans dyrbarheter. Utanför sakristians dörr i koret står ett långt, grunt skåp för antependier.

Ute i vapenhuset står en brunmålad kista av ek med överfalsat lock och svartmålade järnbeslag. Ett av de bandformade beslagen har en stor myntspringa och två andra beslag fortsätter bakåt som gångjärn. Kistan låses med tre innanlås och har handtag på sidorna. 66 × 58 × 37 cm. Kallas ny 1788 (inv). På modern fotställning av trä. — Övriga kistor beskrivs ovan, se Den medeltida stenkyrkan.

Moderna vaser: 1–2. Av mässingsplåt, på sidan ingraverat: IHS. Höjd 25 cm. — 3–4. Av silver, bägarform, enligt inskrift skänkta till kyrkan år 1950 av Kyrkliga ungdomskretsen och enligt stämplars tillverkade i Stockholm 1948 av Aktiebolaget Hugo Grün & Co. Höjd 20 cm.

Böcker

Karl XII:s bibel i originalband förvaras i sakristian.

Klockor

Av Lars Magnus Holmbäck

Storklockan, som är ett utomordentligt vackert arbete, är prydd med skäggiga mansansikten på kronöröronen (fig 116), en renässansfris (sjöhästar, kandelabrar, rankor) över skriftbandet samt hängande akantus under detsamma. Den har runt halsen följande inskrift: GOT ALLEINE DIE EHR (= Åt Gud allena äran). VERBVM

DOMINI MANET IN AETERNVM (=Guds ord förbliver i evighet) BERENT BODEMAN.¹⁰⁵ ANNO. 1622. Mått: diameter 96 cm, höjd med krona 96 cm, höjd utan krona 72 cm.

Mellanklockan har på västra sidan följande inskrift: RING IN GUDSTJÄNSTTID / SJUNG IN ARBETSID / BED IN HJÄRTEFRID. Därunder relief av välsignande Kristus. Inskriften på östra sidan lyder: ÅR 1969 GÖTS DENNA KLOCKA DÅ / TAGE BERGGREN VAR KYRKOHERDE OCH / GUSTAF JOHANSSON, ALVAR LUNDQVIST / SAMT GÖSTA NILSSON VORO KYRKVÅRDAR.

Inskrift på slagringen: GJUTEN AV M. & E. OHLSSON I YSTAD. Diameter 74 cm, höjd med krona 70 cm, höjd utan krona 54 cm. — Håkansson nr 462.

Lillklockan pryds på södra sidan med en relief: två män i 1600-talsdräkt, bärande en stor druvklase (4 Mos 13: 24). Runt halsen bårder med vinrankor,

pelikanen matande sina ungar, akantus m m (fig 117). Inskrift runt halsen: (ros) SOLI DEO GLORIA (=Åt Gud allena äran). Inskrift på norra sidan: KIÖPINGZ FOR-SAMLINGZ / KLOCKA GVTHEN ANNO 1686 / PASTORE M: OLAO VALINO.

Inskrift på slagringen: ME FVNDEBAT HOLMIAE MICHEL BADER.¹⁰⁶ Mått: diameter 63,5 cm, höjd med krona 58 cm, höjd utan krona 42,5 cm. Håkansson nr 467.

I samband med anskaffandet av mellanklockan 1969 har — utan att tillstånd härtill sökts — gjorts ett försök att stämma lillklockan genom slipning invändigt. Försöket måste betraktas som misslyckat, enda resultatet är att klockans ursprungliga klangbild helt förstörts. Arbetet utfördes av M & E Ohlssons klockgjuteri, Ystad.

Noter

1. *S Tunberg* 1910–12. — *S Lindqvist* 1915, s 165 ff. — *R Boström* 1952, s 39. — *A Tuulse* 1955, s 149. — *S U Palme* 1959, s 74, 95, 134.
2. *Diplomatarium Christierni Primi*, Khvn 1856, s 212. — *De ældste danske Archivregistraturer*, 4, Khvn 1885, s 64.
3. *Det Medeltida Öland* 1953, s 24. — *J Gallén*, Johannitorden. i: *Kulturhist lex f nord med VII*, Malmö 1962. — *S Ljung*, Hospital. i: *Kulturhist lex f nord med VI*, Malmö 1961. *Herman Schück* 1959, s 246. — *N Lagerholm* 1951, *M Hofrén* 1963 samt *N G Gejvall* 1976.
4. Uppräkningen av kyrkor eller altaren på Öland, som skulle ha erhållit relikier av Erik den helige, påträffas hos Ahlqvist (2: 1, s 208–209, not 1) och återgår enligt dennes referens närmast på en notis i Calmar Stifts-Tidningar, 1822, N:o 6, utgivna av konsistorienotarien och utnämnde lektorn i historia Johan Fredrik Eckerlund (d y, not 86), sedermera kyrkoherde i Köpings pastorat. Notisen gäller ett till stifts- och gymnasiebibliotekets antikvitetsinsamling inlämnat benfynd, uppdagat under altarbordet i Högsrums kyrka, vilket sammankopplas med Peringskiölds omnämnande av S:t Eriksrelikier i Sverige. Författaren skriver: »På Öland hafva flere Altaren erhållit sådana, af vidskepelsen afgudiskt dyrkade, gåfvor såsom: Ronsten, Höxrum, Borgholm, Köpunge, Albökis, Hoghaby, Kældhe, Pedznäs, Fyro, Löth, Egheby, Bredhasäter, Gärslöso, Långalöt.» Denne författare (sannolikt Eckerlund) hänvisar i sin tur till ett meddelande i Calmar Stifts-Tidningar, 1797, N:o 6, om en donation till antikvitetskabinettet av några små helgonben funna i

Arby kyrkas altarbord. Redan här framställer meddelaren (troligen konsistorienotarien och lektorn Eric Caspar Roosval), med åberopande av Peringskiöld, en gissning att benen kan ha tillhört S:t Erik. Därefter anför han omedelbart, så som om den härrörde från Peringskiölds Monumenta Ullerakerensia, vilket dock icke är fallet, den ifrågavarande uppräknigen av kyrkor/altaren på Öland. Ahlqvists namnformer är delvis hämtade ur 1797 års version av förteckningen med dess i förhållande till den sannolika källan något moderniserade skrivningar. Denna källa är nämligen otvivelaktigt en lista över norra Ölands socknar (=Norra prästmotet) som återfinns i hertiginnan Ingeborgs s k tiondestadga av den 15 november 1346 (SD 5, nr 4118, s 620), i vilken bland allmogens kyrkliga avgifter även, utan avseende på just dessa socknar, nämns »altarlægh» (offer av matvaror till kyrkoherde och klockare att läggas på altaret). Altarförteckningen från 1797/1822 synes vara en korrupt och ofullständig avfattning av denna 1346 års sockenlista; ordningen mellan namnen överensstämmer. Tiondestadgan förelåg i tryck från 1723 (*Acta Literaria Sveciæ*, Vol I, s 480) och 1768 (*P Åhstrand* s 222). Den berörda uppräknigen av Ölands kyrkor torde sålunda i själva verket ej ha något som helst att utsäga om utdelning och innehav av helgonrelikier, S:t Eriks eller andras.

- 4a. Benämningen »TingzEne» med syftning på den lilla jaktparken vid Tingsflisa anföras redan av kh N Wallinus (not 7) i hans dissertation om Öland (1703, s 63).
5. *Elis Peterson*, f 1887, † 1969, mångkunnig snickare,

- stenhuggare och amatörarkeolog m m. Tack vare hans observans har många runstensfragment och byggnadsrester m m tagits tillvara och i Ölands Forngård, Borgholm, finns flera värdefulla föremål som han hittat. Elis Peterson ägde fastigheten Solberga 1:9. — Brev t RA från *Hj Lindroth* 1915 och 1916, ATA.
6. *S:t Elavs källa* och offerröset där intill finns omtalade hos C G Hilffeling 1797 (F.m. 57: 2, s 60). Visan om Elav väktare upptecknades första gången i Ransakningar 1667 och återges bl a av Sverker Ek 1924, E E Areen 1929 samt P Lublin 1974.
Ett kapell, uppkallat efter S:t Elav eller Evald, låg där numera Borgholms kyrkogård är belägen, senast omkring 1820, avbildat som ruin av Johan Wallman och av N I Löfgren.
 7. *Olaus Nicolai Wallinus*, f 1639, kh i Köping sedan 1676, kontraktsprost från 1688, riksdagsman f 1697, † 1706 25/11, men inte begravd förrän 1707 12/2 i Gamla kyrkans sakristia. G 1 m *Elisabeth Rodde*, f 1650, † 1691. I detta gifte föddes bl a döttrarna Marta och Maria samt sonen *Nicolaus Wallinus* eller *Wallin*, f 1676, † 1731, faderns efterträdare, g 1707 m *Emerentia Fock*, f 1683, † 1736. — *Olaus Wallinus'* andra hustru hette *Maria Christina Gottfried*, † 1711. Herdam 4, s 133 ff.
 8. *Brudridande*. Carl von Linné återger en tradition som berättades för honom vid hans besök i Runstens kyrka: »Brudarna berättades här om bröllopsdagen hafva för sedvänja, att med sina brudpigor löpa till kyrkan, då brudgummen rider med sina karlar, hvarvid bruden måste så laga, att hon kommer strax i kyrkan efter honom» (1742, utg 1907, s 98). — P Åhstrand 1768, s 169. — Öbl julläsning 1924. För dessa hänvisningar tackar jag Lennart Widerberg vid Sveriges Radio. Se även Herdam 1, s 40.
 9. *Smålands handl* 1578: 10, 1579: 17, 1581: 10, 1582: 3 samt 1583: 3, RA.
 10. *J H Rhezelius* är i allmänhet, även när det gäller detaljer, en pålitligare källa än exempelvis *P Törnwall*. *P Frigelius*, som i många avseenden också är pålitlig, har i några få fall gjort felaktiga teckningar. Se SvK ÖI I: 1, s 16, 24 f, 28 ff.
 11. *Gilleshus* eller *convivihus* har funnits vid flera öländska kyrkor. Intill västra kyrkogårdsmuren i Gärdslösa ligger grundmurarna kvar efter ett, i Köping låg ett i kyrkogårdens sydvästra hörn, avb hos *Rhezelius* (fig 25; även SvK ÖI I: 1, fig 2 och fig 7). I Alböke fanns 1634 en byggnad i kyrkogårdens sydvästra hörn, som också kan ha varit ett gillehus eller ett sockenmagasin. Enligt Hilffeling var mellanvåningarna i Böda och Källa kyrkor bostäder för resande präster och pilgrimer (F.m. 57: 2, s 68 ff; F.m. 57: 4, s 53 ff). Jfr SvK ÖI I: 2, s 102, 108, 112; ÖI I: 4, s 298, 319 ff. I Persnäs västra torn kallas ännu de välvda rummen i första våningen för »skomakarekamrarna» och det berättas, att förr kringvandrande skomakare under sin vistelse i socknen fick bo där (SvK ÖI I: 5, s 439; ÖI I: 6, s 596, 632). Bred-sätra östtorn var säte för S:t Katarinas gille och Gilles-hagarna sydöst om Sandby kyrka erinrar ännu om ett gille i denna socken. Jfr Visby domkyrka, vars vind hade en liknande profan användning för de tyska köpmännen i staden. — N Ahnlund i Rig 1923, s 1 ff och där angivna källor. — Sven Ljung, art Gilde. i: Kulturhist lex f nord med, V, sp 302 ff.
 12. Vid Högby kyrka finns också kyrkstallar kvar. SvK ÖI I: 3, fig 102 f samt s 179.
 13. Den kulturhistoriska undersökningen 1953 måste av ekonomiska skäl göras under korta perioder och så snabbt som möjligt. En stor del måste skötas per telefon. Därför var det lyckligt, att schaktmassorna hamnade hos handlanden Bengt Boman, som är mycket intresserad av det som rör vår forntid och historia.
 14. *Olaus Martini*, komminister i Köping från 1669, † 1679. Hans hustru *Elin* var möjligen dotter till kh Stephanus Jonæ (not 68). Herdam 4, s 131, 151.
 15. Det är f riksantikvarien *Martin Olsson*, som föreslagit, att konsolstenarna burit gördelbågar under ett valv i Borgholms slott. Förekomsten av dels rätvinkliga, dels snedvinkliga kan tyda på att konsolstenarna burit valv i en trappa: de sneda i trapploppen, de rätvinkliga i vilplanen. Se SvK ÖI I: 3, s 180 (Högby) samt ÖI I: 4, fig 189 och s 285 (Källa gamla kyrka).
 16. *Johan Bergqvist*, adl *Ådelberg*, f 1639, häradshövding på Öland 1690–, adl 1692, † 1710. G 3 1691 m *Catharina Brita (Birgitta) Oljeqvist*, f 1673, † 1711 (dt t häradshövdingen Nils Johansson, adl Oljeqvist och hans 2 h Birgitta Gyllenadler, not 60). Ett av deras barn var *Daniel Johan*, amiralitetsmajor, f 1701, † og 1781 och begr i Kisa kyrka, Ög. Elgenstierna IX, s 200.
 17. Håkansson uppger, att en *Nils Högmarck* enligt död-boken var handelsman och dog i Nedre Vannborga den 15/3 1796, 77 år gammal. Han var också enligt husförhörboken född 1719. »Herr Handelsman Högmarck» hade 1779 sin bänkplats i koret, bakom häradshövding Ådermans bänk (st prot 1779).
 18. *Josef Dahlgren*, f 1759 (föräldrarnas namn ej kända), † 1808. G m *Anna Maria Strömbom*, f 1767, † 1842.
 19. *Olof Fornander*, f 1751, kh i Köping 1803–, prost över egna församlingar 1810, † 1812. G m sin kusin *Anna Helena Monthell*, f 1761, † 1845 (omgift 1819 m kh J F Eckerlund d ä, not 86). Herdam 4, s 138 f.
 20. Stenens komposition har stora likheter med ett par gravstenar på Kalmar gamla kyrkogård (SvK Sm III: 3, nr 142 och 270, fig 291, 292, 259).
 21. Iwar Anderson 1955. — R Boström KNS XLVI (1969, tr 1970), s 41. — B Sundné 1974, s 88 ff.
 22. SvK ÖI I: 6, fig 384a, 405 ff, 418, 443 samt s 542 ff, 570.
 23. Löfgren kallar denna typ av kyrkor »Öländska s k klöfsadlar», medan Ahlqvists förklaring av benämningen lyder: »Gamla Köpings Kyrka war uppbyggd i den så kallade Klefsadels formen med ett torn på hvarje ända» (2: 1, s 160. — Se även ang Råpplinge kyrka, 2: 1, s 194). »Långlöts Gamla Kyrka war uppförd med 2:ne

- torn, på wanliga Öländska sättet, ett wid hwarje ända» (2: 1, s 236). Ang Resmo kyrka skriver Ahlqvist: »Efter ett besynnerligt bruk i forntiden, ägde hon 2:ne Torn, ett hwid hwarje gafwel» (2: 2, s 190). — Såvitt mig är bekant, förekommer ej uttrycket tidigare, varken hos Rhezelius eller i Ransakningar. Det äldsta exempel som anförs i SAOB är från 1866. — Klövsadel = packsadel som används såsom underlag för klövjebördor. Tornen liknas vid de båda bördorna på ömse sidor om packdjurets rygg.
24. *Resmo*, uppmätningar av Alb Flink 1918, SvK arkiv. Se även W Anderson 1933, s 28 f och Lundberg 1940, s 339, 406 f. — *N Möckleby*, interiör tecknad omkring 1817 av N I Löfgren (Åhstrand-Löfgren, ATA). — *Bredsättra*, rapport av M Hofrén 25/4 1957 (dnr 2781/57), ATA. Denna kyrkas kormurar var i stället förstärkta på utsidan. Detsamma torde ha gällt östtornen i *Persnäs* (SvK ÖI I: 5 fig 331 och s 456) och *Räpplinge*, rapport av R Boström 22/6 1966 (dnr 2529/66), ATA samt dens i Öbl 31/12 1966.
25. Avb bl a i *R Boström* 1966, fig 4 och s 100; dens 1972, omslagsbilden, samt SvK ÖI II: 3, under utgivning.
26. Ett dylikt är bevarat i *Hammarby* (Sö) kyrkas västportal. Se rapport av Iwar Anderson juni 1954 (dnr 6022/56), ATA. Ytterligare exempel på portaler med en enda djup bomtrumma, placerad vid dörrens låssida, är *Böda* nordportal (SvK ÖI I: 2, s 110) och *Källa* västportal (ÖI I: 4, fig 205, s 300). Jag tackar antikvarien Iwar Anderson för en givande diskussion i frågan.
27. *Torslunda* nordportal, SvK ÖI II: 1, fig 146.
28. *Vickleby* nordportal, uppm av A Billow 1918 samt fotos, SvK arkiv.
29. *Resmo* nordportal, uppm av Alb Flink 1918, samt fotos, SvK arkiv.
30. *Dalhem*: Roosval 1911, Taf 78 f, 116 f, 135, s 51, 61, 155, 157 f, 173, 191, 209; Lundberg 1940, s 533; SvK Go IV: 2, fig 179; Roosval 1952b, s 523. — *Levide*: Roosval 1911, s 50, 54, 218 f; Lundberg 1940, s 518, 521, 533; Roosval 1952b, s 543; Lagerlöf-Svahnström 1973, s 195; *Lau*: Roosval 1911, Taf 12 f, 80 f, 87 f, s 45, 159, 172; Lundberg 1940, s 438 f, 525, 533 f; Roosval 1952b, s 542; SvK Go VI: 7, fig 648, 650.
31. *Källa gamla kyrkas mellanvändning*: SvK ÖI I: 4, fig 199 b, c, d, 219 f, 234, 235 b, 236 a, b, s 319 ff, 330.
32. *Johan Lundh*, f 1701, † 1786, kh i Köpings pastorat 1742, prost över egna församlingar 1767. — G m *Catharina Rydmark*, f 1708, † 1790. Herdam 4, s 136.
33. *Långlöt*, SvK ÖI II: 2, fig 13 ff.
34. *Henrik Wermelin*, murmästare i Kalmar, som bl a utförde ombyggnadsarbeten i följande öländska kyrkor: Böda 1771, Smedby 1773, Högby 1700-talets sista år, Torslunda 1776 och Sandby 1782. Han förlängde Ås kyrka mot väster 1777 samt byggde ekonomilängor vid Ottenby kungsgård, Ås sn, på 1780–1790-talen.
35. *Egby*: SvK ÖI II: 2, fig 373 samt s 352.
36. *Sockenmagasin*, byggnad avsedd att för sockenborna förvara reservförråd av spannmål i händelse av missväxt och höga spannmålspriser. Sockenmagasinsinrättningen utvecklades så småningom från 1700-talets början och tog fart under förra hälften av 1800-talet.
- 36a. *Föra*: SvK ÖI I: 6 fig 443. — *Träkumla*: SvK Go III, fig 31 samt s 31. — *Silte*: Trotzig 1972, s 73 ff.
37. Tuulse 1955, s 159 ff.
38. *Hall*: SvK Go II fig 93, 95 f, 99 b, 100 samt s 67; Roosval 1952b, s 535; — *Hangvar*: SvK Go II, fig 111, 113 f, 116 b samt s 77; Roosval 1952b, s 536. — *Levide* (not 30). — *Linde*: Lundberg 1940, s 523; Roosval 1952b, s 543. — *Vamlingbo*: Roosval 1911, s 156; Lundberg 1940, s 438, 519, 533 f; Roosval 1952b, s 558 samt uppm av J Söderberg 1943–1944, SvK arkiv.
39. Det gäller mittskeppets valv i stiftskyrkan (»domen») i *Braunschweig* 1173–1195. Lundberg 1949, s 492, 489. Enligt Lundberg s 396 var samma valvsystem möjligen planerat även för *Lunds domkyrka*.
40. *Gillingstam* 1952, s 482.
41. *Steffen* s 63 citerar Handl rör Skand hist 20, Sthlm 1835, s 202.
- 41a. *Ellen Raphael* i Fataburen 1913.
42. *R Boström*, rapport 4/12 1954 (dnr 5868/54), ATA. — *Dens*, Öbl 17/4 1954 samt 13/10 1964. — *Aron Andersson* 1964, Pl 138 samt s 239.
43. *Nils Linhardt Lindman* (Linman), snickare i Gärdslösa, verksam i mitten av 1700-talet, har, förutom arbeten i Egby (SvK ÖI II: 2, s 370 ff) bl a utfört en ännu bevarad predikstol i Bredsättra kyrka (1768), vilken stofferades av And G Wadsten (Håkansson nr 50).
44. *Offeraltare* (maltaltare, kakaltare) var ett altare där barnsängskvinnorna brukade lägga de ostar och bröd- eller ostkakor, som de medförde vid sin kyrktågning. Den 16/10 1720 förbjöd K Majt att altarmaten finge bäras in i kyrkan, men det stode allmoget fritt att bära altarmat till prästgården. — Benämningen *ost-* eller *kakaltare* var vanlig i Uppland, *kinnoaltare* var en benämning i Västergötland (SvK Vg I, s 94, not 2), »*Kyrke-gångaltare*» i Värmland (SvK Vrm I, s 137 not 1). Detta sidoaltare var identiskt med kyrkans *Mariaaltare* i långhusets nordöstra hörn. — C R af Ugglas, En folklivsbild från 1600-talet, Rig 1925, s 69–73. — M Åmark, Kakaltaret i Överselö kyrka, i: Bidr t Södern äldre kulturhist XXVII (1934), s 14 f.
45. Mäster *Anders*, en ofta anlitad snickare från Skrike-torp, Högby sn, verksam omkring 1700, bl a i Källa gamla kyrka: läktare 1698, ram till Hedengranstavla 1706 samt fyra bänkar och en läktartrappa (SvK ÖI I: 4, s 335, 337, 362, 371) samt i Högby kyrka: brudsto 1706 samt östra stigluckan 1707 (ÖI I: 3, s 180, 233).
46. Jfr *Torkel Eriksson* 1972.
47. *R Boström*, Fv 1969, s 39 f.
50. *Jonas Berggren*, »Kongl. Priv. Bildhuggare», f 1715 i Kristdala, † 1800 på Ämmenäs i Mälilla sn. Verksam i Kalmar, där han troligen gått i lära hos Peter Busch-

- berg. Berggren var jämte And G Wadsten (not 51), med vilken han ofta samarbetade, en av de mest anlitade konstnärerna i Kalmar stift under 1700-talet. Bland hans mest kända arbeten märks nummertavlor samt läktare och predikstol i Kalmar slottskyrka (1772 resp 1773). — Manne Hofrén 1936, s 3 ff. — Linköpings stift, 1949, passim. — Martin Olsson, Kalmar slotts hist III, 1965, s 361. — Dens, Kalmar slottskyrkor, SvK Sm III: 1, fig 31 f, 51, s 64 ff. — Runar Strandberg i Sv konstnärslex I, s 150.
51. *Anders Georg Wadsten*, f 1731, † 1804, titulerad »provincialmålare», målare av möbler och inredning, även verksam som skulptör. Utförde arbeten i de flesta av Ölands kyrkor mellan 1762 och 1801 (altarpuppstatser och predikstolar, läktarbröstningar, bänkfasader, skåp m m). Mer framgångsrik som målare och dekoratör än som skulptör. Samarbetade ofta med skulptören Jonas Berggren (not 50), med sin bror Paul, sin son Lars Peter samt Andr Landstedt. — Jfr M Hofrén 1958, s 41 ff och Bror Olsson i Sv konstnärslex V, s 535 och där anf litt.
52. *Ormen* i den lilla ängelns hand syftar troligen på ormen vid korsets fot, en symbol för segern över Satan och synden (jfr 1 Mos 3: 15). Vanligare är små änglar med Kristi pinoredskap i händerna.
53. *Bokstol* ungefär = klockarebänk, se Hildebrand, Sv Med III, s 371 f, 526. Enl Broman, Gylisvallur II, s 98, var bokstolen »ett avdelat rum i koret, där icke allenast de många sångböckerna lågo, ... utan också Sångare stodo». — Fil lic I Wilcke-Lindqvist har framfört en fråga, om inte Broman »använt ordet 'bokstol' i överförd bemärkelse?». Hon utläser av Hildebrand a a, att det skulle ha varit en läspulpet (ev stol med läspulpet framför). Fru Wilcke-Lindqvist citerar också Dahlgren, Glossarium, s 114: »1. Ställning, hvarpå böcker plägade uppläggas vid läsning ... 2. Läspulpet i kyrka ('lectorium, pulpitum in quo legitur in ecclesia'). Cantorum Chorus sjunga vid bokstolen psalmer och andelige vijsor» och hon fäster slutligen uppmärksamheten vid en pulpet på bröderna van Eycks Gentaltare.
54. Stenbestämningarna är gjorda av förste statsgeolog *Erik Åhman*. Jfr *F Killig* 1933, s 50, som betecknar stenen i dopfunt nr 3 som öländsk.
55. *O Reutersvärd* 1967.
56. *Bengt Ståhlström* (II), tenngjutare, mästare i Kalmar under Stockholmsämbetet 1742, upphörde med sin verksamhet 1765, men levde ännu 1769. B Bruzelli 1967, s 278.
57. Citatet ur Johan III:s brev i KA återgivet efter A Ahlqvists excerpt i Saml I, S 84, p 36, UUB.
58. Textilbeskrivningen är granskad och försedd med ordförklaringar av förste antikvarien *Inger Estham*. Altarkläde, vanligen antependium. Altartäcke, i regel ett slags duk att täcka över altaret med. Altarkappa, trol. altarbrun. Arsk, nederländskt tyg från Arnhem. Duell, dvelk, grov lärft ofta använd som foder. Handkläde, handlin. Tillhörde prästens skrud. Hollandsart, hollandslärft, lärft från Holland. Knytning, knypplad spets. Koff, mönstrad sammet. Rask, glättat ylletyg. Regarnslista, här mässkärp av grovt lingarn. Röklin, liturgiskt plagg med vida ärmar av vitt linne. Sammetz sprängt koff, se koff. Slessing, fint linne tillverkat i Schlesien. Sprijtsilke, broderisilke. Sammetz Trijp, mönstrad sammet. Westgötatäcke, vävnader i opphämta, som såldes av kringvandrande västgötar. Örnagot, överdrag till bokdyna, altardyna.
59. Majoren *Anders Berg* innehade säterifrihet på frälsehemmanet Öij. Begr 19/6 1687.
60. *Nils Johansson Oljeqvist*, f 1641, häradshövding över Öland 1681–, † 1690. G 2 m *Birgitta Gyllenadler*, † 1692. Dottern Catharina Brita, † 1711, var gift med Johan Ädelberg (not 16). Elgenstierna V, s 552.
61. *Maria Christina Gottfried*, g 3 m kh *Olaus Wallinus* i hans 2 gifte (not 7), † 1711 i Kalmar stadsförsaml, begravd i sakristian i Köpings kyrka (se ovan, kap Kyrkogård, gravsten nr 9). Herdam 4, s 134.
62. *Elisabeth Persdotter Spaak*, g m prosten *Jonas Stephani Lippius*, son till Stephanus Jonæ Lippius (not 68). Hon dog 1699, 76 år gammal. Herdam 4, s 132 f.
63. *Petter Åhstrand*, f 1700, † 1766, kronobefallningsman i Ölands norra mot 1736–1764, landskamrerare 1765, boende i Nedre Vannborga. 1736 g 1 m *Sara Leuchovia*, f 1707, † 1740; 1742 g 2 m *Maria Christina Wasserfjurer*, f 1719, † 1748; g 3 m *Anna Beata Brauner*, som överlevde mannen. — Författare till Byordning för Öland, tryckt 1760, samt här ofta citerade Beskrifning öfver Öland ..., tryckt i Uppsala 1768.
64. Mr *Albert Read* har föreslagit denna tolkning.
65. *Sven Svensson* torde ha blivit drottning Kristinas befallningsman i Ölands norra mot 1655–1658 efter Simon Olofsson Blix. Westrinska saml, KLM.
66. Håkansson (nr 465) har missförstått Frigelius, när han i sin beskrivning av dennes teckning tolkat ett korrekturtecken (i slutet av det övre inskriftsfältets första rad, efter S[vensson]) som ett bomärke (nr 201).
67. Avskrift av ett brev ang bouppteckning 31/1 1781. Köping L I a: 1; räk 1784–1797; vis prot 1788.
68. *Stephanus Jonæ Lippius*, kh 1613–1651, kontraktsprost i Ölands norra kontrakt. Han var 1626 Nicolai Eschillis medtävlare till superintendenturen i Kalmar (3:e rummet) och var bl a preses på ett par prästmöten samt riksdagsman. Hans hustru *Kerstin Jonsdotter* (Eberstein), † 1658, var dotter till företrädaren, kh Jonas Gunnari Lincopensis (kh från 1571, överfallen och ihjälslagen av danskarna 1611). Om dennes bekymmersamma tillträde berättas i PB vis följande: »Dominus Jonas Anammade gäldet Anno etc 71 Om philippi Jacobi tiid oc fick ingen såddan åker för sigh huarken mz wintwr säd eller wår säd. (ej heller någon säd till att såå åkeren medh).» PB vis s 25.
69. Köpebrevet i avskrift ingår i vol Köping C: Ib, s 613.
70. *Styrstol*, styresstol = stol med ryggstöd (»styre»), men

- utan karmar, enl ben medd av professor Sven Ekbo, SAOB.
71. *Mikael Cosswa*, adl friherre och greve *Anckarswärd*, f 1742, landshövding över Kalmar län och Öland 1790–1810, † 1838 (Elgenstierna I, s 123 f). — *Martin Georg (Jöran) Wallenstråle*, f 1733, biskop i Kalmar 1790–, † 1807. (Herdam I, s 75 ff.) — Olof Fornander, se not 19.
 72. *William Anderson*, MS 1934 till beskrivning av Köpings kyrkor i SvK arkiv.
 73. Sockenmagasinet hade »något öf, 100 Tunnors fond» (Ahlqvist, Saml S 86, s 42). Se även not 36.
 74. *Peter Lundgren*, målare, bosatt i Figeholm, Sm. Han målade kyrkliga inredningar samt utförde även dekorativa målningar, i Köping all inredning samt en fondmålning lik den i Källa 1825 (Öl I, fig 243 samt s 353), i Föra 1831 (Öl I, fig 464, s 604) samt draperimålningar bakom altaruppsats och predikstol i Bredsättra 1848.
 75. *Abraham Lindwall*, f 1796, kh 1855–, tilltr 1857, † 1878. G 1826 m *Anna Margareta Gustava Falkenberg*, f 1804, † 1890. 12 barn, varav den yngsta dottern Selma, f 1847, † 1931, g m häradshövding J O E G Olai, länge innehade ett välkänt pensionat i Borgholm. Herdam 4, s 143 ff.
 76. Detta bekräftas av en ännu levande släkttradition, meddelad av major *Sven Thorsén*. Hans hustru *Ingrid*, f *Källén*, härstammar i rakt nedstigande led från donatorerna.
 77. *Johan Fredrik Åbom*, arkitekt, f 1817, † 1900. Blev 1845 ÖIÄ:s konduktör och 1862 förste arkitekt; från 1880 byggnadsintendent för kronans hus i landsorten. Han följde receptivet den stihistoriska arkitekturens utveckling, kanske främst under intryck av den samtida Parisarkitekturen. Hans mest kända verk finns i Stockholm, bl a Berns salonger, Stockholms Enskilda Banks lokal vid Lilla Nygatan, Musikaliska akademien och Södra teatern. Till hans tidigaste arbeten hör förslag till ändring och tillbyggnad av Raus kyrka (SvK Sk II: 1, s 56 ff) samt Gustaf Frödings födelsehem Alster i Värmland. Han har även ritat Njurunda kyrka (SvK, Me, s 9–40) samt flera kyrkoinredningar (SvK Sm III, s 56, 58, 60).
 78. Byggmästare *Jacobsson* (förnamnet okänt) från Mor-torp, Sm, utförde 1858 altaruppsats och predikstol i Löts kyrka (SvK Öl II: 2 fig 304, 308, s 297 f).
 79. Hovmålaren *Georg Engelhard Schröder* (1684–1750) har komponerat flera identiskt lika målningar, framställande Nattvarden, bl a i St Skedvi (Dr), Överenhörna (Sö) och Växjö domkyrka (SvK Sm IV, fig 144, s 166). Troligen är det den sistnämnda, som varit Lindbloms förlaga.
 80. *Sven Gustaf Lindblom*, f 1810, † 1888, teckningslärare, målare. Var även musikanter vid Kalmar regemente, avsked därifrån 1848 med fanjunkares rang. Elev vid Konstakad 1835–1839. Mycket flitig: porträtt, landskap, altartavlor i östra Småland, Öland, Östergötland, de sistnämnda vanligen efter berömda original. På Öland återgår hans altartavlor i Runsten (1846), Bredsättra (1849) och Högsrum (1953) närmast på Kalmar domkyrkas altaruppsats med Korsnedtagningen, tillskriven David von Krafft. Denna i sin tur återgår emellertid i första ledet på Rubens' berömda altartavla i Antwerpens katedral. — M Hofrén 1929 samt 1947. — B Olsson 1957, s 546 f.
 81. *Carl Gustaf Blom-Carlsson*, f 1799, † 1868. Arkitekt, professor i byggnadskonst vid Konstakademien. I ÖIÄ, där han mestadels sysslade med kyrklig arkitektur, tjänstgjorde han under olika perioder: 1818 blev han konduktör, 1829 t f arkitekt, 1844 arkitekt och efter flera tillfälliga förordnanden 1855 och följande år blev han intendent 1862. Från denna tjänst erhöill han avsked 1864.
 82. *Sven Peter Petersson*, f 1799, † 1852, orgelbyggare. Musikanter vid Kalmar regemente, elev till Pehr och J F Schiörlin. Efter den senares död egen verksamhet, först i Böda (SvK Öl I: 2, s 145) och Köping (1828), från 1836 på Gotland, dit han flyttade i samband med ett uppdrag att bygga om Visby domkyrkas orgel. Han har byggt flera orglar på Öland: Gårdby (1843), Glömminge (1850) och Egby (1852, Öl II: 2, s 382). Av dessa är såväl verk som fasader bevarade i Gårdby och Egby, av de övriga finns fasaderna kvar. Sonen Nils var troligen faderns elev, oexaminerad. Synes självständigt huvudsakligen ha utfört reparationer och mindre ombyggnader under 1850- och 1860-talen. — L M Holmbäck 1955, s 58 f. — E Erici 1965, s 39, 285.
 83. Orgeln hade enligt vis prot 1838 (Domkap) följande *disposition*: »Principal 8 fot, [Viola] De Gamba 8 fot, Gedacht 8 fot, Borduna 16 D^o, Octava 4 D^o, Offen fleut 4 D^o, Qvinta 3 D^o, Octava 2 D^o, Trumpet 8 D^o, Principal 4 D^o, Mixtur 4. Chor, Super Octava 2 fot».
 84. Orgelbyggaren *J Carlsson* var från Virestads sn (vis prot 1897, Domkap). Han har bl a 1888 byggt om orgeln i Gårdby, Öl (Erici 1965, s 62).
 85. Beträffande *minneskransar* och »*taflor*», se Louise Hagberg 1928, s 77 ff samt Dens 1937, s 327 ff. Namnplåten placerades vid huvudänden av kistan, plåten med en psalmvers vid fotänden. Minnestavlor, sammansatta av kistplåtar finns bevarade bl a i Högby, Källa Nya kyrka och Föra (SvK Öl I, passim). I sistnämnda kyrka hänger också en minnestavla av papper. Även i Långlöt, Löt och Gärdslösa finns kistplåtar bevarade (Öl II, passim). — Jfr SvK Bo I, s 212 ff samt SvK Sk II, s 110 ff.
 86. *Johan Fredrik Eckerlund* d ä, f 1756, kh i Köping från 1813, prost i egna församlingar 1817, 1783 g m *Ingrid Helena Lindvall*, f 1756, † 1816. Flera barn, varav sonen *Johan Fredrik E d y* blev faderns efterträdare, f 1788, † 1840. G m *Christina Elisabeth Frigelius*, f 1800; bland deras barn kan nämnas Anna Helena, f 1824, † 1892 (Herdam 4, s 139 ff). Det var under den yngre kh Eckerlunds tid som skolhuset i fig 4 byggdes. — Nils

- Magnus Eckerlund, f 1786, † 1834, var bror till Johan Fredrik E d y. G m Christina Helena Bethén, f 1791, † 1836, vilka bl a fick dottern Helena Christina, f 1824, † 1891 (Herdam 4, s 60 f).
87. *Pehr Dahlström*, f 1783, † 1854, kh i Köping och Egby 1841–1854, g m *Hedvig Lovisa Sundelius*, f 1797, † 1863. Allén från landsvägen och till Köpings prästgård anlades under D:s tid. Herdam 4, s 141 ff. — Signaturen »Ad.D» kan kanske tolkas (Johan) Adolph Dahlström, en son, f 1821, † 1856, kammarskrivare i statskontoret.
88. *C G Hilffeling* 1797, F.m. 57: 2, s 55. — SvR ÖI 48. — H Gustavson 1974, s 214.
89. *Peter (Petter) Bundi*, målare och förgyllare av skotsk hattmakarsläkt. Verksam i Kalmar från omkring 1630, avsåde sig burskapet 1675, † 1684. Hans första kända tavla, Lazarus' uppväckande i Ålems kyrka, målades 1633 till minnet av hans samma år avlidne fader Sievertz. Gärdslösa kormålningar 1642 har nyligen tillskrivits honom. Bland hans andra arbeten märks dekorativa målningar i Mönsterås (1644, ej bevarade), och i Kalmar slott, bl a i Slottkyrkan, samt här beskrivna arbeten i Köpings kyrka.
M Hofrén 1938, s 7. — G Håkansson 1944, s 68. — B Olsson 1952, s 252 och där anf litt. — Martin Olsson, Kalmar slotts historia III (1965) passim. — SvK Sm III: 1, s 44; III: 2, s 271 f, 274, 283, 295, 303, 309, 338, not 1. — SvK ÖI II: 3, Gärdslösa kyrka (under utg). — B Lind, Ålems kyrka (vägledn omkr 1970). — R Boström, Öbl 23/12 1976.
90. *Ivan Hoflund* (1887–1948). Målare och tecknare. Studier vid Konstakad från 1908 samt i utlandet, från 1923 verksam i Kalmar och på Öland. En minnessten, utförd av Ivar Johnsson och Arvid Källström, restes 1962 vid Långlöts f d prästgård, där han vuxit upp. SvK ÖI II: 1, s 10; M Hofrén 1957, s 162.
91. SvK ÖI I: 2, fig 81 samt s 143.
92. *Sven Erik Sjöholm*, f 1889, † 1970, chefredaktör för Ölandsbladet, kommunalt verksam, skald, författare bl a till Ölandssången.
93. *Ambrosius Hedengran*, f 1660 i Hedemora, † 1741 i Sthlm; kanslist i Kgl Majts Kansli. Tecknare och kopparstickare. Tecknade ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, Erik Geringius och Claude Haton. Dessa tavlor utfördes till åminnelse av 100-årsminnet 1693 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställandet av religionsfriheten i Schlesien 1707, 200-årsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evangeliska lärans predikande i Norden. Det karaktéristiska för H:s graverade ramverk kring texten på dessa minnestavlor består däri, att hela ornamentiken är ritad med en enda sammanhängande linje. Minnesbladen spreds till så gott som alla svenska kyrkor.
94. *Disposition*: Man I: Principal 8, Gedackt 8, Oktava 4, Rörflöjt 4, Kvinta 2 2/3, Oktava 2, Mixtur 5 ch, Trumpet 8. — Man II: Salicional 8, Rörflöjt 8, Principal 4, Gemshorn 4, Waldflöjt 2, Nasard 1 1/3, Scharf 2 ch, Krumhorn 8, Tremulant, Sväll. — Pedal: Subbas 16, Oktavbas 8, Koraltbas 4, Nachthorn 2. Koppel: II/P, I/P, II/I. Mekanisk. — Sten L Carlsson 1973, s 178.
95. *Axel Urop*, f 1601, 1657 kommandant på Malmö och generalfältmarskalk, † 1671. Han hade 1631 grundlagt Christianspris. G m *Sidsel Grubbe*, f 1612, † 1691, hovmästarinna hos den danska drottningen. DK, I, Köpenhamns amt, bd I, Frue Kirke, s 71 f. — Håkansson nr 463.
96. Den långa inskriften är i sin helhet återgiven av Håkansson (nr 463).
97. *Hans Andersson Wiggman*, guldsmedsmästare i Kalmar 1712–1761. — SS s 339.
98. *A Billow* i Snabbinv 1918 samt *Håkansson* nr 463.
99. *Lars Hægberg*, guldsmedsmästare i Kalmar 1743–1760. — SS s 339.
100. *Axel Rosin*, guldsmed, verksam i Kalmar 1863–1882 (1907). Firman övertogs av Hans Alfred Bengtsson, med namnet A Rosins efterträdare.
101. *Johan Ersson Lang*, tenngjutare, mästare i Stockholm 1688–1721/22. A Löfgren I: 2, s 140 ff. — B Bruzelli s 144.
102. *Erich Milbergh*, f 1684, fick kaptens avsked 1742. Under en följd av år boende på Öij. Begr i Kalmar domkyrka. G m *Margareta Enhörning* f Holst, änka efter Per Enhörning, † 1730. — Håkansson nr 76. — Elgenstierna II, s 584.
Ahlqvist meddelar, att M tjänat vid Karl XII:s armé och att han länge varit fånge i Sibirien (Saml III, s 49).
103. *Johan Petter Fagerström*, tenngjutare i Kalmar 1798–1837/45. B Bruzelli 1967, s 273.
104. *Christina Charlotta Krook*, f 1795, † 1859. G 1839 m *Olof Jansson*, f 1792, † 1858, komminister i Ljungby pastorat 1845–1858. Herdam 3, s 59. — Löts mässhake var tillverkad 1850 (SvK ÖI II: 2, s 310), Egby mässhake tillkom efter 1838 (ÖI II: 2, s 392), Gärdslösa mässhake inköptes 1849 (ÖI II: 3, under utgivn).
105. *Berent Bodemann*, klockgjutare i Lybeck, Ratsgiesser där 1614, verksam 1616–1622, † 1624. Holmbäck 1951, s 91. — Har gjutit 8 klockor på Öland, de flesta på öns södra del.
106. *Michel Bader*, klockgjutare, kungl styckgjutare i Stockholm, verksam 1681–1694. Holmbäck 1951, s 90.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: Hildebrands diplomatarium, VHAA:s dep; pergamentsbrev ang lagmansting 27/11 1423; Smålands handl 1578: 10, 1579: 17, 1581: 10, 1582: 3, 1583: 3; Riksreg, kgl brev 6/3 1747 (ang stiftskollekt bl a för Köpings rep); ÖIÄ skr t K Majt 1795, 1799 ang ombyggnad jämte 2 bl ritn 1799 (2 olika S-fasader, plan) av *Jacob Wulff*; ÖIÄ skr t K Majt 1802 (vol 339) ang om- eller tillbyggnad jämte 2 bl ritn av *Jacob Wulff* (S-fasad, plan) jämte syneprot av *H Wermelin* 1801; ÖIÄ skr t K Majt 1819 (vol 350) ang ny predikstol jämte 1 bl ritn av *C G Blom-Carlsson*; ÖIÄ skr t K Majt 1827 ang nytt orgelverk jämte 1 bl ritn t orgelfasad av *J W Gerss*; ÖIÄ skr t K Majt 1856 ang ny altardekoration jämte 2 bl ritn av *J F Åbom*.

ATA: Adelige grafvar i Kalmar stift, s 22 (kopia efter *Frigelius* 1750, utf av F Baehrendtz); *Åstrand-Löfgren* (Köpings och N Möckleby kyrkor avb omkr 1817); *Löfgren* I, s 107 (kyrkan från S och N, tillrättalagd kopia efter *Frigelius* 1750), s 239 (kyrkan från S samt plan); *Inv 1830*; *Mandelgren*, Reseber 1848, s 62; *Sidén* 1868 (1 bl, gravsten 1651 avb); *Ihrfors* s 79 (kyrkan från S avb), s 80–108 (beskr samt arkivexcerpter), s 255 (kyrkan från S efter *Frigelius* 1750), s 245 (kyrkan från S och plan omkr 1825 efter *Ahlqvist* 2: 1, plansch), s 84 (vapen på gravsten avb), s 282–283 (runstenar avb), s 304 (dopfunt avb); *William Anderson*, Ölands kyrkors inv 1911–1912; *Snabbinv* 1912 av A Billow 1912, kompl 1918 av Billow samt 1929 av A Carlsson; brev till RA 27/6, 22/8 1915 och 6/8 1916 av *Hj Lindroth* (ang Elis Petersons första fynd av runstensfragment); rapport av *A Billow* 26/9 1924 (ang nya fynd av runstensfragment, [påträffade av Elis Peterson]); *Håkanssons saml*, Journal II (1936), s 2–5, 7, 89, 91, 179, 383, 385 (beskr och avb av runstenar och gravstenar), s 382 (2 fotos av prästporträtt), s 385 (beskr av begr-vapen), IV (1939), s 167 (gravsten 1827); *R Boström*, rapporter ang Köpings kyrka 1952–1971 samt ang Råpplinge kyrka 22/6 1966 (dnr 2529/66); *Iwar Anderson*, rapport ang Hammarby kyrka, Sö, juni 1954 (dnr 6022/56); *M Hofrén*, rapport ang Bredsätra kyrka 25/4 1957 (dnr 2781/58); *Sven B F Jansson*, förteckn av runstensfragment 23/5 1957 (dnr 3430/57); fotos, uppm, tidningsurklipp m m.

Sveriges Kyrkors arkiv: Anteckn, excerpter, fotos och skisser av J Roosval 1908; ms t beskr av kyrkan 1934 av William Anderson bearb av J Roosval, kompl av R (Strömbom-)Boström 1940–1951, jämte uppm, fotos, anteckn o excerpter; R Boström, anteckn, fotos, uppm 1938–1976. Uppmätningar: av Köpings kyrkor (S Hesselgren & S Fränne 1931), R Boström (se ovan), G Wirén 1976; av Resmo och Torslunda kyrkor (Alb Flink 1918), Vickelby N-portal (A Billow 1918), Vamlingbo (J Söderberg 1943–1944).

Raa: K-byråns arkiv: fotos av bl a följande ritn: 2 ritn, förslag t kaminanordn 1924 av *A Roland*; 1 ritn, försl t

yttertrappor, osign, 1933; 2 bl ritn t rest o värme, *I Fredr Olsson* 1937; 6 bl uppm, *Paul Boberg* 1939; 6 förslag t om- och tillbyggnad, *Paul Boberg* 1940; förslag t församlingshem, LBF byggn-fören efter skiss av *R Hjorth*, fastst 1946; ritn, försl t ny kyrka, *Å Noreen* 1952; handl, tidnurklipp.

KB: F.a.1, s 124 (runsten, avb); *Rhezelius* F.b. 22, s 13 (Tingsflisan avb), s 37 (gravsten avb); F.c.2/3, s 42 f (ang Köping), s 142 (ang Karl IX:s besök i Köping), s 143 (gravsten avb); F.c.5, s 69 (kyrkan och gravsten avb), s 70 (Tingsflisan och stensättningar avb m kort beskr); *Ransakningar* 1667, sign F.1.9: 4 (avskr av förlorat original, varav återstoden finns i VaLA); *Hilfeling*, F.m. 57: 2 (konc t Journal 1797), s 54–55, s 60 (S:t Elavs källa), s 68 (pilgrimshärbärke), F.m. 57: 4 (avskr av Journal), s 53 ff (pilgrimshärbärke), F.m. 57: 5 (Tab. 13 »Tings Ene Alfwaren»).

NordM: *Wallmans saml*, II, Öland 1, bunt 2 (»Borgholms fordna capell»; grävningrapport av C Ch Ekman 1824); Öland 2 (Köpings fornminnen).

Gävle

LMV: »Geometrisk Book af Ölands Norre mooth» 1683, serien Geom jordeböcker, detalj av Köpings kyrka och kyrkogård (G 2, fol 103) samt prästgården (G 2, fol 105).

Kalmar

KLB: *Frigelius*, bd I, s 111–116 (avb av kyrkan från N och S 1750, 3 gravstenar, runsten, inskr och vapenbild på begrvapen, inskr på ljuskrona), bunt 112 (renritn av gravsten 1659 samt begr-vapen).

KLM: *Westrinska saml* (data ang befallningsman Sven Svensson), *Södermarks katalog* 1875 m fl handl.

Länsstyrelsens lantmäterienhet: konceptkarta över Klinta by av Lars Johansson Salman 1676.

Uppsala

UUB: C 19, fol 231 v (»ecclesie köping» 1398); *Hadorph* S 30, fol 78 (beskr); *Törnwall* S 74, fol 228 (1 teckn, kyrkan från SO); *Ahlqvist*, Saml I, S 84, p 36 (avskr av brev), II, S 85, bl a p 106 (runstenar), III, S 86, bl a p 41–44b (kyrkan, socknen, inv, klockinskr m m), p 49 (ang E Milbergh).

Vadstena

VaLA: *Biskop Petrus Benedictis visitationsbok*, sign F III: a: 1, fol 19 (inv 1500-talets slut). Kyrkans arkivalier: *räk* och *st prot* 1652–1656, 1661–1672, 1677–1716 (C 1), 1708–1764 (L Ia: 1); *räk* 1765–1805 (ej specificerade, L Ia: 1), 1802–1821 (L Ia: 2), 1821–1840 (L Ia: 3), 1848–1872 (L Ia: 4); *st prot* 1743–1745 (C 1), 1733–1813 (F 1), 1818–1829 (K Ia: 2), enstaka *st prot* 1733, 1737, 1746–1749 (F 1), 1831–1835 (även Borgholm, K Ia: 3), 1835–1838, 1841–1862 (K Ia: 4), 1805–1862 (ofullst, K Ia: 5); *inv* 1652?, 1653, 1684, 1692, 1713 (C 1), 1789, 1798 m senare tillägg (C 2); *vis prot* och *inv* 1684 (C 1), 1722, 1733, 1750, 1752, 1757, 1774, 1788, 1791, 1816

(C 2); *bänklängd* 1748–1751 (F 1); *entreprenadauktion* (målning) 8/6 1824 (K Ia: 2); *sammanträde om orgelverk* 27/9 1831 (K Ia: 3); *avskr av köpebrev* 6/3 1741 (den Lippiuska gravens försäljn t P Åhstrand, C: 1b); *Kalmar domkapitels arkiv*: äldre handl 1625–1752 (E IV: 77), 1753–1829 (E IV: 78), 1830–1840 (E IV: 79); inv prot 1816–1897, ekon besiktn 1732–1914 (E IV: 80), vis handl 1713–1908, inv 1816–1897, 1845, 1879, 1881, 1882, 1897 (E IV: 81), vis handl 1653–1714 spr år 1663, 1684, 1692 (F II: 1), vis handl 1714–1798 spr år 1714, 1716, 1724, 1730, 1752, 1788, 1791 (F II: 2). — *Bouppteckning efter P Åhstrand* 12/8 1766 (Ölands N mot, F II: 3, s 163).

Köpingsvik

Hos PÅ, Köping, förvaras yngre kyrkoarkivalier, bl a *inv* 1966–(N 21), *vis o kyrkobok* 1877–1921 (N 1) samt *dep instr* för runstensfragm 5/3 1960 och för votivskepp 20/5 1960.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Acta Literaria Sveciæ, vol I.

Ahlqvist A, Ölands historia och beskrifning, D 1–2, Calmar 1822–1827.

Ahlund N, Medeltida gillen i Uppland, i: Rtg 1923.

Anderson Iwar, Avbildningar i färg av runstensfragmenten från Köpings kyrka på Öland, i: Fv 1954.

— Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp, Ant ark 14, Sthlm 1960.

Anderson William, Resmo kyrka. Dess beskrivning och byggnadshistoria, Nybro 1933.

— Sockenfästningar och tvåskeppiga hallkyrkor, i: ÖKS nr 7, Borgholm 1936.

Andersson Aron, Corpus Vitrearum Medii Ævi, Skandinavien, utg av VHAA, Sthlm 1964.

— Romanesque and Gothic Sculpture, i: Medieval Wooden Sculpture in Sweden, Vol IV, The Museum Collection, utg av VHAA, Sthlm/Upps 1975.

Areen Ernst E, En öländsk martyrkälla och legendvisa, i: ÖKS, Borgholm 1929.

Billow A, se Öland, Svenska turistfören. resehandb XXXII.

Boström R, Alböke kyrka, i: KNS XLVI (1969, tr Kalmar 1970).

— Glasmålningar från Köpings kyrka daterade till 1200-talet, i: Öbl. 17/4 1954.

— Guds hus — människors värn, i: STF årsskrift 1974, Sthlm 1974.

— Gärdslösa kyrka, i: Gärdslösa. En sockenbeskrivning, utg av Gärdslösa fornminnesförening, Kalmar 1966.

— Gärdslösa kyrka. En vägledning utg av Gärdslösa kyrkoråd, Kalmar 1972.

— Köping och Förä. Två givande kyrkorestaureringar på Öland, Fv 1955.

— Köpings kyrka, i: Öbl 1953 24/12.

— Köpings kyrka, i: KNS XLVII (1970, tr Kalmar 1971).

— Nordens medeltida glasmålningar. Rec av Aron Andersson, Die Glasmalereien (s d), i: Öbl 13/10 1964.

— Några skulpturer från Öland identifierade, i: Fv 1969.

— Peter Bundi på Öland. Nyupptäckta målningar av konterfejaren i Kalmar, i: Öbl Julläsning 23/12 1976.

— Råpplinge kyrka — en sockenfästning, i: Öbl 31/12 1966.

— Råpplinge kyrka under medeltiden, i: Öbl 23/12 1958.

— S:t Ewalds kapell vid Borgholm, i: Öbl. Julläsning 13/12 1950.

— Sveriges domkyrkor, Sthlm 1952.

— Ölands försvarskyrkor, en översikt, i: Raä Rapport 1972 A 2, Sthlm 1972.

Broman O J, Gylsisvallur (ms omkr 1720), utg af Gästrik-Helsing nation i Upsala, II, Ups 1912–1953.

Bruzelli B, Tenngjutare i Sverige under kontrolltiden 1754–1912, Sthlm 1967.

Calmar Stifts-Tidningar, 1797, N:o 6 samt 1822, N:o 6.

Carlsson S L, Sveriges kyrkoglar, Lund 1973.

Christie S, Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800, 1–2, Oslo 1973.

Dahlgren F A, Glossarium öfver föräldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket ..., H 1–3, Lund 1914–16.

Danmarks Kirker, I, Köbenhavns amt, bd I, Frue Kirke, Khvn 1933.

Diplomatarium Christierni Primi, Khvn 1856.

Ek S, Den svenska folkvisan, Sthlm 1924.

Elgenstierna G, Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser, I, II, V och IX, Sthlm 1925, 1926, 1930 och 1936.

Elvius P, De Oelandia ..., se Wallinus, Nicolaus.

Erici E, Orgelinventarium. Inventarium över bevarade äldre kyrkoglar i Sverige, Sthlm 1965.

Eriksson T, Löderupfuntens ikon-olavo-grafiska problematik, Foredrag fremlagt ved det tredje nordiske symposion for ikonografiske studier, Fra Sankt Olav til Martin Luther, Bårdshaug, den 21.–24. august 1972, Oslo 1975.

Gallén J, Johannitorden. i: Kulturhist lex f nord med VII, Malmö 1962.

Gejvall N-G, Mirakulöst läkta skallskador på skelett från Kronobäck, i: KNS LI, Upps 1976.

Gillingstam H, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden, ak avh, Sthlm 1952.

Hagberg L, Minneskransar och »tavlor», i: Rtg 1928.

— När döden gästar, Sthlm 1937.

Hildebrand H, Sveriges Medeltid, kulturhistorisk skildring 1–3, Sthlm 1879–1903; Register 1953.

Hofrén M, Blomstermålning. Släkten Wadsten och några andra möbel- och inredningsmålare, i: KL Medd 1958.

— Hoflund, Ivan Per Erik, i: Sv konstnärslex III, Malmö 1957.

— Kalmar län i konst och bildverk, i: KL Medd XXXV, Kalmar 1947.

Kalmartinget. Ett sekels samhällstjänst, Kalmar 1963.

— Kyrkobildhuggaren Jonas Berggren, KL Medd XXIV, Kalmar 1936.

— Sven Gustaf Lindblom — en gammal kalmarmålare, i: Sancte Christophers gilles chrenica, 5, Kalmar 1929.

- Vasastil och karolinskt, i: KL Medd XXVI, Kalmar 1938.
- Holmbäck L M*, Klockor och klockringning, Sthlm/Malung 1951.
- Lärbo–Bro–Åla. Något ur Visby stifts orgelhistoria, i: Julh t förs i Visby stift 33 (1955).
- Håkansson G*, Kalmar och kalmarbor under 1600-talet, Kalmar/Gbg 1944.
- Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar, epitafier och andra kyrkliga föremål, Gbg 1942.
- Jansson S B F* och *Anderson Iwar*, Om runstensfynden vid Köping på Öland, i: Fv 1954.
- Kalmar läns fornminnes-förenings historiska och etnografiska samlingar på Kalmar slott*. Kort beskrifning till ledning för besökande ... [Horn, Herman], Häfte 1–3, Kalmar 1879–1882.
- Kalmar. *Kyrklig konst från åtta sekel*. Kyrkoskatter från Kalmarbygden och Öland. Nutida religiöst måleri. Utställning å Kalmar konstmuseum 4–11 september 1949, Katalog.
- Killig Fr*, Öländskalksten. Samlade uppgifter om Ölands gamla stenhantering, Kalmar 1933.
- Lagerholm N*, Johannitordens klosterkyrka i Kronobäck, i: Stranda 1949–1951, Sthlm.
- Lagerlöf E* och *Svahnström G*, Gotlands kyrkor. En vägledning. 2:a uppl, Sthlm/Uddevalla 1973.
- Lind B*, Ålems kyrka. Kort handledning och beskrivning till besökandes tjänst (omkr 1970).
- Lindqvist S*, Den helige Eskils biskopsdöme, ak avh, Sthlm 1915.
- Linköping stift i ord och bild*, Sthlm 1949.
- Linnaeus C*, Öländska och gothländska resa på riksens höglöflige ständers befallning förrättad år 1741. Sthlm & Ups 1745, nytr Sthlm 1907 och 1962.
- Ljung S*, Gilde, i: Kulturhist lex f nord med, V, Malmö 1960.
- Hospital, i: Kulturhist lex f nord med, VI, Malmö 1961.
- Lublín P*, Sankt Elovs källa, i: Öbl 20/6 1974.
- Lundberg E*, Arkitekturens formspråk. Studier över arkitekturens konstnärliga värden i deras historiska utveckling. III. Västerlandets medeltid 600–1200, Sthlm 1949.
- Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400, Sthlm 1940.
- Löfgren A*, Stockholms kanngjutareskrå, Del I, Band 2. Det svenska tenngjutarehantverkets historia, Sthlm 1933.
- Det Medeltida Öland*, utg av VHAA, Sthlm 1953.
- Olsson B*, Bundi, Peter, i: Sv konstnärlex I, Malmö 1952.
- Kalmar stifts herdaminne, 1–4, Kalmar 1947–1951.
- Lindblom, Sven Gustaf, i: Svenskt konstnärlex III, Malmö 1957.
- Wadsten, Anders Georg (Jörgen), i: Sv konstnärlex V, Malmö 1967.
- Olsson M*, Kalmar slotts historia I–III, Sthlm/Upps 1944–1965.
- Palme S U*, Kristendomens genombrott i Sverige, Sthlm 1959.
- Petersson K G*, Ett gravfynd från Klinta, Köpings sn, Öland, i: Tor 1958.
- Petrus Benedicti*, Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok, utg av K H Johansson, Kalmar/Lund 1954.
- Raphael E*, Öländska gårdar och deras inventarier 1677, i: Fataburen 1913.
- Reutersvärd O*, Paradisets källa och de gotländska »paradisfontarna» / The Fountain of Paradise and the »Paradise Fonts» of Gotland. N M Mandelgren, Atlas till Sveriges odlingshistoria, tilläggshäfte VI, Lund 1967.
- Roosval J*, Die Kirchen Gotlands. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Kunstgeschichte Schwedens, Sthlm 1911.
- (1952a) Gotlands kyrkokonst, i: Visby stift i ord och bild, Sthlm 1952.
- (1952b) Stiftets kyrkor, i: Visby stift i ord och bild, Sthlm 1952.
- Rydbeck M*, Late Medieval Sculpture, i: Medieval Wooden Sculpture in Sweden, Vol IV, The museum Collection, utg av VHAA, Sthlm/Upps 1975.
- Schück Herman*, Ecclesia lincopensia. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa. Ak avh, Sthlm 1959.
- Steffen R*, Romanska småkyrkor i Östersjöländerna med särskild hänsyn till svenska förhållanden. Sthlm 1901.
- Strandberg R*, Berggren, Jonas, i: Sv konstnärlex I, Malmö 1952.
- Sundnér B*, Rapport från Källa gamla kyrka. i: Öländsk Bygd 1974.
- Svenskt diplomatarium* 1–6 (t o m år 1355) och ny ser 1–4 (åren 1401–1420), Sthlm 1829–1959.
- Svenskt silversmide* 1520–1850, IV. Guld- och silverstämplrar (av E Andren, B Hellner o K Holmquist), Sthlm 1963.
- Sveriges runinskrifter*, utg av VHAA. I, Ölands runinskrifter, granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate, Sthlm 1900–1906.
- Svärdström E* och *Gustavson H*, Runfynd 1973, i: Fv 1974: 4, Upps 1974.
- Trotzig G*, En stavkyrka i Silte, i: Gotländskt Arkiv 1972, Visby 1972.
- Tunberg S*, En romersk källa om Norden vid 1100-talets början. Språkvet Sällsk förh 1910–12.
- Tuulse A*, Hossmo. En försvarskyrka med östtorn. VHAA handl, Antikv ser 2, Sthlm 1955.
- af Ugglas C R*, En folklivsbild från 1600-talet, i: Rig 1925.
- Wallinus N O*, disp. de Oelandia, pres. P Elvius, Holmiæ 1703.
- Åhstrand P*, Beskrifning öfwer Öland, Besynnerligen det Norra motet eller Fögderiet, utg av S L Gahm Persson, Uppsala 1768.
- Åmark M*, Kakaltaret i Överselö kyrka, i: Bidr t Söderm äldre kulturhist XXVII, 1934.
- De aeldste danske Archivregistraturer*, 4, Kbnv 1885.
- Öland*, utg av Svenska turistfören. STF resehandböcker XXXII, utarb av A Billow, Sthlm 1925.
- Öland*, red av B Palm, L Landin o O Nordmark, 1–3, Kalmar 1948–1949.
- Ölandsbladets julläsning* 1924.

Förkortningar

Ahlqvist, Saml	Abraham Ahlqvist, Anteckningar till Ölands historia och beskrifning, vol I–VII. Ms sign S. 84–S. 90, UUB. Se närmare SvK Öl I: 1, s 45 ff.	Löfgren	Nils Isak Löfgren, Samlingar och Anteckningar till Ölands Historia och Beskrifning ... Började i Maji månad år 1816. Författaren då på sitt 19de år. Skänkte till Abr. Ahlqvist. Återlemnade till samlaren af Enkefru Prostinnan Ahlqvist den 6 October 1857. Ms i ATA. Se närmare SvK Öl I: 1, s 35 ff.
ATA	Antikvariskt-topografiska arkivet vid RAÄ och SHMM, Sthlm.	ms	manuskript.
dep	deponerad, deposition.	NordM	Nordiska Museet, Sthlm.
DK	Danmarks Kirker. Udg af Nationalmuseet, Khvn 1933–.	PB vis	Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok, ms i VaLA, utg av K H Johansson 1954.
Domkap	Kalmar domkapitel och dess arkiv, VaLA.	prot	protokoll.
ED handl	K Ecklesiastikdepartementets konseljhandlingar i RA.	PÅ	pastorsämbetet.
Fv	Fornvännen. Meddelanden från VHAA 1906–.	RA	Riksarkivet, Sthlm.
Hadorph	Johan Hadorph, »Resanteckningar i Sverige och Seland», trol 1671–1673. Ms sign S. 30, UBB. Se närmare SvK Öl I: 1, s 17 ff.	ra	riksantikvarien.
Herdam	se Bror Olsson.	RAÄ	Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
Hilfeling	C G Hilfeling, Konzept till Journal, trol 1797; MS med sign F.m. 57: 2, KB. Se närmare SvK Öl I: 1, s 32 ff.	Rhezeliu	ms av J H Rhezeliu i KB med dessa signa. De långa titlarna återfinns i SvK Öl I: 1, s 84–85 under Otryckta källor. Se även a a, s 4 ff.
Håkansson	Gunnar Håkansson, Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar, epitafier och andra kyrkliga föremål, Gbg 1942.	F. b. 22,	
Ihrfors	Eric Ihrfors, Oelandia sacra. Ms från 1891–1892, ATA. Se närmare SvK Öl I: 1, s 62 samt art Ihrfors i SBL bd 19, Sthlm 1971–1973.	F. c. 1	t o m F. c. 5
inv	inventarietförteckning, inventering.	räk	räkenskaper.
Inv 1830	en på grund av kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i resp kyrkoarkiv, en serie i ATA.	SAOB	Svenska akademiens ordbok, Lund 1893–.
KB	Kungl Bibl, Sthlm.	SBL	Svenskt Biografiskt Lexikon 1–, Sthlm 1918–.
kh	kyrkoherde.	SD	Svenskt diplomatarium 1–6 (f o m år 1355) och ny ser 1–4 (åren 1401–1420), Sthlm 1829–1959.
KL	Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård. Utgiven av Kalmar läns fornminnesförening [51–] 3–, Kalmar 1963–.	SHM	Statens Historiska Museum, Sthlm.
KLB	Kalmar Läroverks Bibliotek (tidigare Gymnasiebiblioteket).	SHMM	Statens Historiska Museer, Sthlm.
KLM	Kalmar läns museum och dess arkiv, Kalmar.	Snabbinv	en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–1932. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkap. — På Öland utfördes inventeringen av Anders Billow 1912–1921. Senare tillägg utförda av prästerna socken.
KLMedd	Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1–50, Kalmar 1898–1962.	sn	socken.
KNS	Kalmar nations skriftserie I–, Kalmar 1924–.	SS	Svenskt silversmide 1520–1850, IV. Guld- och silverstämplar (av E Andrén, B Hellner, C Hernmarck och K Holmquist), Sthlm 1963.
la	landsantikvarien.	st prot	sockenstämmoprotokoll.
Linné	Caroli Linnæi Öländska och gothländska Resa på Rikens och Ständernas befallning, förrättad 1741. Sthlm o Upps 1745. Se närmare SvK Öl I: 1, s 26 f.	SvD	Svenska Dagbladet.
LMV	K Lantmäteriverkets arkiv, Gävle.	SvK	Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, vol 1 Upps 1912, vol 2–, Sthlm 1913–.
		SvR Öl	Sveriges runinskrifter, utg av VHAA, Första bandet, Ölands runinskrifter, granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate, Sthlm 1900–1906.
		Törnnewall	ms i KB, sign F.m. 46 med teckningar av Petrus Törnnewall 1673. Se närmare SvK Öl I: 1, s 17 ff. samt s 85.
		F. m. 46	

- Törnewall, S. 74 ms i UUB, sign S. 74 med teckningar av Petrus Törnewall 1673. Se närmare SvK ÖI I: 1, s 17 ff samt s 86.
- UUB Uppsala Universitetsbibliotek.
VaLA Vadstena Landsarkiv.
- Wallman J Wallman, Samlingar. Vol II innehåller bl a Öland 1–3 (koncept till Wallman, Suppl m m). Även andra vol i samlingen innehåller material om Öland. Se närmare SvK ÖI I: 1, s 48 ff samt s 85.
- Wallman, Suppl J Wallman, Öländska och Gothländska Fornlemningar. Supplement till Hilfelings Dagbok, I Häftet 1830. Ms i ATA (innehåller bl a ritningar till koncept i NordM). Se närmare SvK ÖI I: 1, s 48 ff samt s 85.
- VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm.
- vis visitation.
- vis prot visitationsprotokoll.
- Åhstrand Petter Åhstrand, Beskrifning öfwer Öland, Besynnerligen det Norra Motet eller Fögderiet. Upps 1768. (Förf 1765 och utgiven av Sigfrid Gahm Persson).
- Åhstrand–Löfgren interfolierat exemplar i ATA av Åhstrand med teckningar och anteckningar av N I Löfgren 1815–1817. Se närmare SvK ÖI I: 1, s 35 ff.

- Öbl Ölandsbladet, Borgholm.
- ÖIÄ Överintendents Ämbetet (efter 1918 BS), Sthlm.
- ÖIÄ skr skrivelser från ÖIÄ till K Maj:t (inrikes-, civildep) i RA.
- ÖKS Ölands kulturminnesförenings skriftserie, Borgholm 1929–.
- Öland Öland. Red: B Palm, L Landin och O Nordmark. D 1–3, Kalmar 1948–1949.

Vid måttangivelser nämns höjd eller längd före bredd.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottnen		

Summary

Archaeological investigations have shown that Köping was formerly a relatively densely populated area, once during the late Stone Age and again during Viking times and the Middle Ages. Köping—the name means a trading centre—had lively contacts with foreign countries. The region is rich in prehistoric remains (figs 2 f). A place of execution on the Alvar was used as late as the beginning of the 19th century. *The churchyard* (figs 5 ff) is a burial place that has been in use ever since Viking times. A large number of runic memorial stones, many with traces of the original colouring, have stood in the churchyard (figs 12 ff); most of them have been broken up and used as building material in the medieval stone church (figs 13 ff). The gateposts in the entrances to the churchyard consist of pieces of columns from this church (figs 10, 45, 49). There are a number of more recent gravestones from different periods preserved, some in the churchyard (figs 18 f), and some out in the farms (figs 20 ff).

HISTORY OF THE CHURCH BUILDINGS

I. *The wooden church*

The presence of many runic grave monuments (figs 12 ff) assumes the existence of a wooden church, although no traces of such a church remain.

II. *The medieval stone church*

The medieval stone church, which was demolished in 1805, is known through old pictures (figs 25 ff), information in archives and old descriptions and preserved foundations, excavated in 1952 and 1953. It was a very large building, about 42 m long and 14 m wide. Such a large church is unusual in rural areas, and shows that the parish was a wealthy and important one.

Building history

A. A short chancel with a wide apse was erected in the middle of the 12th century or somewhat later (figs 29, 31, 118: A). The walls were, as was usual then, double, filled with mortar and stones, and built of natural and trimmed limestone. The bond was small, and false ashlar were scratched in the pointed joints. The west gable of the chancel has a very strong foundation footing, which suggests that the chancel was once an independent building, possibly attached to a wooden church (cf Föra, SvK ÖI I: 6, fig 443 and Träkumla and Slite churches on Gotland, SvK Go III, fig 31, p 34, and Trotzig, 1972, pp 73 ff). By analyses of the measurements of the chancel and the rest of the church, Sölve Göransson has arrived at the same conclusion. The chancel seems to have been planned on the basis of an ell 52 cm long, while

a short ell of 47 cm was used when the rest of the church was built.

B. After some time, a long, wide nave and a rectangular west tower were erected (fig 118: B). The use of an ell 47 cm long suggests that the chancel and the nave were built by different masters.

The walls are of the same type as in the chancel (figs 29 f, 40). Narrow doorways (figs 40 f) and windows high up in the walls (fig 25 ff) opened to north and south. There was also a doorway in the west tower. Judging by preserved remains, the door openings were in the outer surface of the walls, which thus formed the surrounds (figs 40 f). There were no vaults except in the apse, and possibly the bottom floor of the tower, through which there was an entrance to the nave, which was two steps higher than the floor of the tower, by way of two round-headed openings (fig 32).

C. During the latter part of the 12th century and far into the following century, the Christian coastal regions round the Baltic Sea and the Belts were ravaged repeatedly by heathens from what are now the Baltic states and northern Germany. The exposed situation of Öland gave rise to the development of defence measures of various kinds. Several of the pre-historic fortresses of the migration period, Eketorp, for instance, were repaired, and as far as can be judged the same specialists reinforced the churches, too, so that they could protect the people in the vicinity during times of unrest.

Köping Church was rebuilt in two stages (see also period D). In the first the walls of the chancel were reinforced on the inside (fig 31), after which the chancel was vaulted with a barrel vault (figs 47, 118: C). A tower was built on the strengthened foundation with an entrance from the chancel. By this the church became a so-called pack-saddle church. It was probably then that the north and west doorways were blocked up. If the west tower was not vaulted before, it was probably vaulted at the same time.

D. During the decades immediately prior to 1250, the pack-saddle church was fortified further (figs 47, 118: D). The walls of the nave were heightened and the nave was vaulted to make a three-aisled hall church. The vaults were supported partly by wall piers (figs 29, 31, 33 f, 42 ff), and partly by detached supports, possibly also in the chancel arch, which, if so, was divided into two smaller openings (figs 24, 42 ff, 46b, 47, 51). It seems likely that the vaulting consisted of longitudinal barrel vaults with groins, like rows of ribless cross vaults. This vaulting system is found in the transepts at Gärdslösa built at the same time, and on Gotland in, among other places, Hall, Hangvar, Levide, Linde and Vamlingbo. Their famous prototype is Henry the Lion's "cathedral" in Brunswick (notes 38–39).

At the same time as the vaulting was erected, the south portal was modernized (figs 36 ff). The carefully tooled architectural details (see also figs 10, 34, 44 ff, 49 ff), the alternation of grey and red limestone and the vaulting system are reminiscent of the circle around Håkan Tanna (the master of Gärdslösa), although the church cannot, for that reason, be ascribed to him.

E. In the mid-13th century a high and roomy porch was erected before the south portal (figs 25 ff, 118: E). It had a roundheaded doorway in the south, was probably cross-vaulted and may have been built by the same building shop as had been active during period D.

F. Around 1300 or somewhat later a vestry was built by the north wall of the chancel (figs 27, 118: F). Its oblong shape suggests that it was probably covered with a longitudinal barrel vault (cf Egby Church, SvK ÖI II: 2, figs 343 f, 350, 362 f, 373).

A decision arrived at in 1469 to establish a monastery for the order of the Knights Hospitallers at Köping was never realized.

In the years 1471 and 1507 reinforcement work of an unknown character was done at this and other churches. During the war with Denmark (1677), however, the churches of Köping, Egby and Bredsåtra and the whole of northern Öland were spared.

Extensive repairs were made to the church at the beginning of the 18th century. Among other things, tie-beams were inserted. In spite of this, two vaults in the west tower collapsed in 1744 and caused great damage. Later, a vault in the west tower was demolished, as far as can be judged the one in the ground floor room, and replaced with a wooden ceiling. It may have been on the same occasion that a door was made in the south wall of the tower (fig 27). Surplus building material was used to improve the churchyard wall.

Still another doorway, in the south wall of the chancel, was made in 1779. After that the demolition of the west tower was discussed. From these discussions there gradually emerged plans to erect a completely new church.

III. *The 1805 church*

G. After long deliberation and careful planning, it was decided at the beginning of the 19th century to build a new church. At first it was intended to retain the walls of the nave (fig 80), but it was found that the church would be "shapeless". Instead, only parts of the north wall (figs 29 f, 40, 93) were retained, and the south wall was built south of the old one (fig 81). The far too large church was soon found to have been built in an unsatisfactory way, and during the 19th century different kinds of work of reinforcement were performed.

IV. *The 1955 church*

H. During the 1930's the idea of building a new, rather smaller church gained ground. Only the west tower was to be kept. World War II put a stop to the plans, and it was not until 1953–1954 that the church was demolished. Then not only the foundations and other remains of the medieval pack-saddle church were found (figs 29 ff), but also many fragments of runestones (figs 14 ff), which had, remarkably enough, clear traces of the original colouring. The church built and consecrated in 1955 was designed by Årland Noreen. The present author represented the Central Office of National Antiquities.

STAINED GLASS

In 1953 many pieces of glass and fragments of lead came were found under the floor of the east tower. They were parts of one or two chancel windows, which had been decorated with, among other things, leaf rosettes (figs 53 a–b) and human figures and various kinds of borders (fig 54). In addition to green, blue, violet, yellow, red and brown are also present. The vegetative ornaments are closely related to those of the carved capitals in figures 46a–b, 50 and 51. Dating: 13th century. Museum of National Antiquities no 25340: 4. *Aron Andersson* 1964, Plate 138 and page 239.

MURALS

Very little is known about the wall paintings in the church. In 1953 pieces of plaster were found, with traces of red paint, inside the north doorway, which indicates that the nave had some kind of mural painting. There was a painting of Lazarus and the date 1677 in the porch. Information that the chancel was painted in 1725 by a painter from Västervik probably refers to the painting of the furnishings.

FURNISHINGS

The oldest objects are four fragments of three different early medieval fonts (figs 23, 44a, 63 ff). A carved stone slab, which probably belonged to a side altar, is also one of the oldest remains.

A figure of St Olav (figs 55 f), a Pietà (fig 57), a consecrated bishop, probably St Nicolas (fig 58), a group, St Anna with the Virgin and Child (fig 59) and a rood (fig 99) date from the later Middle Ages. A medieval triptych, mentioned at the end of the 18th century, of which it is known that it had two coats-of-arms (fig 60), has disappeared.

A pulpit was acquired in the middle of the 17th century and painted by a well-known painter from Kalmar, Peter Bundi. The pulpit is not preserved, but an altarpiece, attributed to the same artist, is still in existence (figs 1, 97). From the same period are three gravestones of good quality (figs 71 ff), but cracked since the time they lay in the floor of the medieval church (fig 31: I, II, III). A gravestone with a carved shoe sole (fig 70, possibly for a shoemaker) is now lost. Other stones have been placed in the churchyard or are scattered over the parish (see above, *Churchyard*). A funerary coat-of-arms (fig 69) dates from the end of the 17th century. The coffin plates in figure 90 date from the first half of the 19th century.

The chalice (fig 101) is an excellent piece of Danish work, executed in 1635 and taken in the war. A much simpler bread box in turned wood dates from the same century (fig 67). The other plate of the church is 18th century or younger (figs 68, 102, 104).

Of the lighting units, three chandeliers dating from the early years of the 18th century (figs 105 ff) are worthy of special notice, as well as sconces dating from the 17th

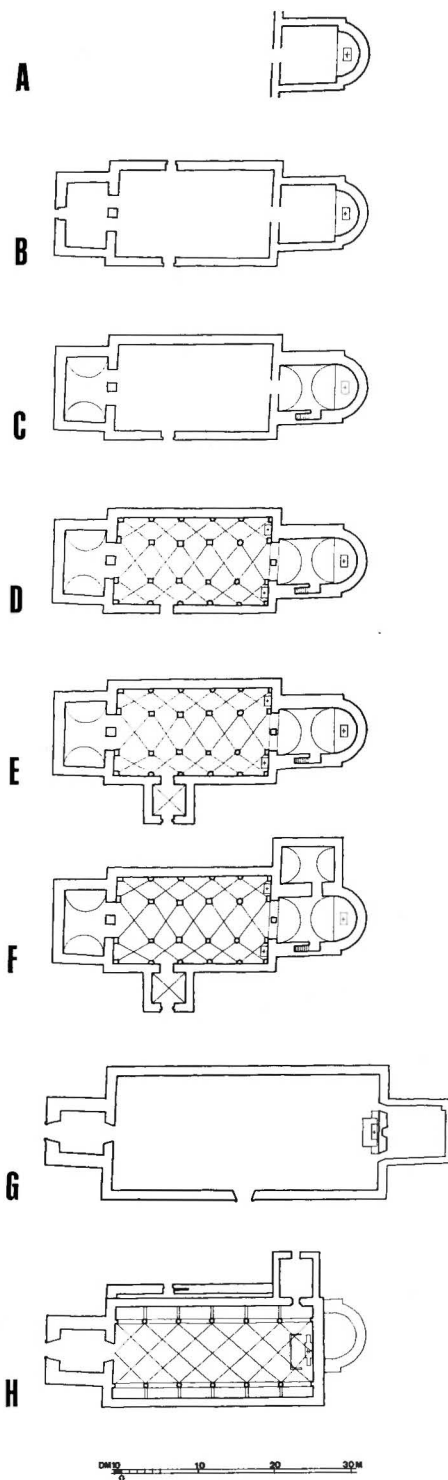


Fig 118. Kyrkornas planutveckling. Skala 1:1 000. R Boström 1976.

Development of plan of church.

KÖPINGS KYRKOR

century (figs 88, 110), the 18th century (fig 89) and 1805 (fig 111), and candlesticks dating from the 17th century (fig 112), 1706 (fig 113) and 1805 (fig 114).

The great bell (fig 116) and the small bell (fig 117) were cast in the 17th century by two well-known bell-founders in Lübeck and Stockholm. The votive ship (fig 74) is more recent, dating from the beginning of the 18th century.

Of the furnishings from the 1805 church (fig 84) the painting in the reredos (fig 96) has been re-used in the 1955

church. Before this a reredos made in 1762 (figs 61 f) was used in both the medieval and the 1805 churches. The organ front and the wooden pillars of the gallery from the 19th century church are now in the new church. The pulpit shown in figures 84, 86 f, however, is now in the tower. The altar, pulpit, pews and galleries were all made for the present church.

A chalice veil (fig 115) and a chasuble date from the middle of the 19th century, while the other textiles are modern.

I SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM, ÄR FÖLJANDE
PUBLICERAT OM ÖLAND:

Kyrkor på Öland. Inledning. Översikt av de skriftliga källorna. Öland
band I: 1, volym 108, 142.

ÅKERBO HÄRAD:

Böda och S:t Olof, Öland band I: 2, volym 116, 142.

Föra kyrkor jämte Rättelser, tillägg och register till band I, Öland
Band I: 6, volym 142.

Högby kyrkor, Öland band I: 3, volym 119, 142.

Källa kyrkor, Öland band I: 4, volym 128, 142.

Persnäs kyrkor, Öland band I: 5, volym 133, 142.

RUNSTENS HÄRAD:

Bredsätra kyrkor, Öland band II: 4 (under utg).

Gärdslösa kyrka, Öland band II: 3 (under utg).

Långlöts kyrkor, Öland band II: 1, volym 151.

Löt och Egby, Öland band II: 2, volym 163.

Runstens kyrkor jämte Rättelser, tillägg och register till band II, Öland
band II: 4 (under utg).

S Birgittas kapell, Öland band II: 4 (under utg).

S Margaretas kapell, Öland band II: 4 (under utg).

Köpings kyrkor, Öland, volym 170.

Med Köpings kyrkor, volym 170, har bandindelningen avskaffats.
Volymen kan alltså bindas separat av den som så önskar. Register
beräknas utkomma då ytterligare ett par volymer av kyrkorna på
Öland publicerats.

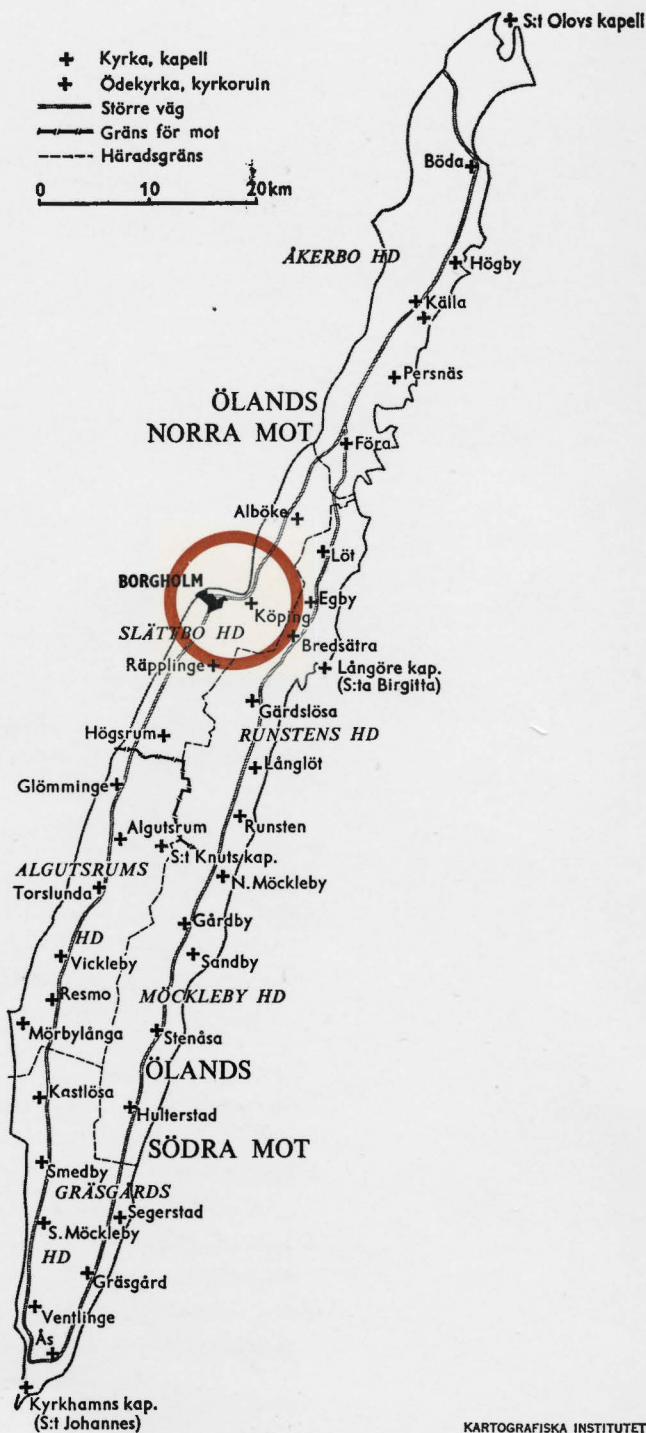
Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 170

ÖLAND

Slättbo härad



KARTOGRAFISKA INSTITUTET